

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

İLÂHİ DİNLERİN HEDEFLEDİĞİ İDEAL İNSAN

(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞMAN

Doç. Dr. İskender OYMAK

HAZIRLAYAN

Sevinç ŞAĞBANŞUA

Elazığ - 2006

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

İLÂHİ DİNLERİN HEDEFLEDİĞİ İDEAL İNSAN

Yüksek Lisans Tezi

Bu tez/...../2006 tarihinde aşağıda adı geçen jüri tarafında oy birliği / oy çokluğu ile kabul / red edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../.... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X
METOD VE KAYNAKLAR.....	XI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

YAHUDİLİĞE GÖRE İDEAL İNSAN

A- AHLAKİ AÇIDAN İDEAL İNSAN	8
1- Adalet ve Doğruluk	10
2- Tövbe	11
3- İyiliği Emretmek.....	13
4- Yetim Hakkı	13
5- Anne Babaya İtaat	13
6- Ölçü ve Tartıya Dikkat Etmek.....	14
7- Emanete Riayet Etmek	14
B- AİLE DÜZENİ AÇISINDAN İDEAL İNSAN	14
1- Evlilik	15
2- Boşanma	16
3- Zina.....	17
C- İKTİSADİ AÇIDAN İDEAL İNSAN.....	17
1-Sosyal Sorumluluklar ve Mallarla Alakalı Emirler	17
2-Yasaklanan Davranışlar	18

D- TOPLUMSAL HAYAT AÇISINDAN İDEAL İNSAN.....	19
1-Yabancı Hukukuna Saygı	19
2-Yoksula Yardım.....	20
3-Sihrin Yasaklanması	20
4-Faiz ve Hilenin Yasaklanması	21
E- İBADET AÇISINDAN İDEAL İNSAN	21
1- Dua	22
2- Oruç	24
3- Hac.....	25
4- Kurban	26
5- Zekat	27

II. BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞA GÖRE İDEAL İNSAN

A- AHLAKİ AÇIDAN İDEAL İNSAN.....	29
1- Adalet	30
2-Affetmek.....	32
3-Tövbe	32
4- Alçakgönüllülük	33
5- Sevgi	34
6- Başkalarını Yargılamamak	35
7- Tevekkül	36
8- Uygun Olanın Öğretilmesi	37
9- Riyanın Yasaklanması	37
10- Zinanın Yasaklanması	38
B- AİLE DÜZENİ AÇISINDAN İDEAL İNSAN	39
1. Evlilik	40
2. Boşanma.....	42

C- İBADET AÇISINDAN İDEAL İNSAN	43
1- Dua	43
2- Oruç	45
3- Kurban	47
4- Hac	48
D- İKTİSADİ HAYAT AÇISINDAN İDEAL İNSAN.....	49
1- Kendi Emeği ile Geçinmek	49
2- Sadaka.....	49
E- TOPLUMSAL AÇIDAN İDEAL İNSAN	50
1- Komşu Hakkına Riayet Etmek	50
2- İyiliği Emretmek.....	50

III. BÖLÜM

İSLAM'A GÖRE İDEAL İNSAN

A- KUR'AN-I KERİM'E GÖRE İNSANIN ÖZELLİKLERİ	53
1- İnsanın Yaratılış Gayesi	53
a- İnsanın Allah'a Kulluk İçin Yaratılması.....	53
b- İnsanın Halife Olarak Yaratılması.....	54
c- İnsanın İmtihan Edilmek Üzere Yaratılması	55
2. İnsanın Doğuştan Getirdiği Duygu ve Yetenekler.....	55
3. İnsanın Çevre ve Eğitimle Kazandığı Davranışlar	56
B. İNSANLARA EMREDİLEN DAVRANIŞ ŞEKİLLERİ	56
1. Ahlaki Açıdan Kur' an' da İdeal İnsan.....	56
a- Tevhit.....	58
b- Adalet	59
c- Affetmek	62
d- Tövbe.....	64
e- Ahde Vefa.....	65

f- Alçak Gönüllülük	67
g- Birlik ve Kardeşlik	69
h- Cömertlik	70
ı- Doğruluk	71
i- İffet, Haya	72
j- İyilik	73
k- Sabır ve Sebat	74
l- Sevgi	77
m. Tesettür	78
2. Aile Düzeni Açısından İdeal İnsan	79
a- Nikah	80
b- Evlenilmesi Helal ve Haram Olanlar	80
c- Kadın Hakları	81
d- Boşanma ve Usulü	82
e- Çocuk Eğitimi	82
f- Ana-Babaya İtaat	86
3. İbadet Açısından İdeal İnsan	87
a- Abdest, Gusül	88
b- Dua	89
c- Namaz	90
d- Hac	91
e- Oruç	92
f- Zekat	93
g- Kurban	94
4. İktisadi Hayat Açısından İdeal İnsan	94
a-Çalışmak	94
c-Ticaret	95
5. İdeal İnsan İçin İlmin Önemi	96

6. Toplum Düzeni Açısından İdeal İnsan	98
a-Allah Resulüne ve Ulu'l Emre İtaat.....	99
b- Sosyal Sorumluluk.....	101
c.-İyiliği Emretmek.....	102
d-Takva	102
C- İNSANIN MEN EDİLDİĞİ BAZI DAVRANIŞLAR.....	103
1- Adam Öldürme	103
2- Bozgunculuk.....	104
3- Cimrilik.....	104
4- Gösteriş.....	106
5- Haset.....	107
6- İnsanları Çekiştirmek, Lakap Takmak, Zan	108
7- İsraf.....	109
8- Kibir.....	109
SONUÇ	112
BİBLİYOGRAFYA	114

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İLAHİ DİNLERİN HEDEFLEDİĞİ İDEAL İNSAN

Sevinç ŞAĞBANŞUA

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

2006, Sayfa: XI+120

İnsan, maddi ve manevi yönüyle en güzel şekilde yaratılmıştır. Birbirine zıt pek çok eğilimleri olan insan, İlahi vahiyle desteklenmek suretiyle her zaman iyiliğe yönlendirilmiştir. Bu yardımlar vasıtasıyla ondan, hatalarını fark edip davranışlarını düzeltmesi ve ilahi mesajlarda belirtilen ölçülerde ideal bir insan olması istenmiştir. Bu çalışmamızda; Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim açısından ideal insanla ilgili tespitler yapmaya ve ideal insanın, ilahi dinler noktasında ortak yönlerini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: İdeal insan, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet

SUMMARY

Master Thesis

IDEAL HUMAN IN DIVINE RELIGIONS

Sevinç ŞAĞBANŞUA

Firat University

Social Sciences Institute

The Department of Philosophy

And Religions Studies

The History of Religions Department

2006, Page: XI+120

Mankind is created in perfect manner both physically and spiritually. Having alot of tendencies opposing eachother, mankind is always guided towards the goodness by the support of the Creator in the form of divine apocalypse. Through these supports human-being is expected to realize his mistakes and become the ideal person that is described in divine messages. The aim of this study is to analyze the ideal person in terms of Tora (Old Testament), Bible, and Qur'an and to point out the charateristics of the ideal person that are common to all three divine religions.

Keywords: Ideal human, Judaism, Christianity, Islam

ÖNSÖZ

İnsan, sadece görünen maddeden ibaret olan ve bu dünya için yaratılmış bir varlık değildir. Manevi bir yönü de bulunmaktadır. Bu yönü ihmal edilen insanların hem kendi şahsi problemi olacak hem de bu insanlar, başkalarına da problem çıkaracaktır. İnsan, yeryüzünün en mükemmel varlığı olarak yaratılmasına rağmen imtihan sırrı açısından pek çok şeye de muhtaç bir mizaçla yaratılmıştır. O, kendisine verilen akıl sayesinde her zaman doğruyu bilmekten ve anlamaktan uzaktır. Dolayısıyla bir noktada yardıma ihtiyacı vardır. İşte ilahi dinler de insanlarda bulunan bu eksiklikleri tamamlamak amacıyla gönderilmiştir.

Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de ideal insan konulu bu araştırmamızda, ilahi kaynaklı olan üç kutsal kitapta yer alan ifadelerden, Allah'ın nasıl bir insanı arzu ettiğini görmek ve insanlara hangi konularda bilgiler verildiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu noktada ise daha çok Kutsal Kitapları esas aldık.

Araştırmamızın birinci bölümde Yahudilikte ideal insan konusuna değinilmiştir. Burada, Mukaddes Kitap da ideal insan ile ilgili bilgiler değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise, Hıristiyanlık da ideal insanın vasıfları üzerinde durulmuş, bu çerçevede İncil'de geçen emir ve yasaklar irdelenmiştir. Üçüncü Bölümde ise İslam Dininde yer alan insan anlayışı ortaya konulmaya çalışılmış ve konuyla alakalı ayetler çıkarılarak değerlendirilmiştir.

Tüm bunların yapımı sırasında bizden desteğini ve zamanını esirgemeyen Hocam Doç. Dr. İskender Oymak'a teşekkürü bir borç biliriz.

Elazığ-2006

Sevinç ŞAĞBANŞUA

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev:	: Çeviren
D.İ.B.Yay.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Hız.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Matb.	: Matbaa
M.Ü.İ.F.V.Yay.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.D.V.Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
v.b.	: ve benzerleri
Yay.	: Yayınları

METODLAR VE KAYNAKLAR

“İlahi Dinlerin Hedeflediği İdeal İnsan” konulu bu tezimizde, özellikle Kutsal kitaplar esas alınarak çalışma yapılmıştır. Temel kaynak olarak Tevrat, İncil ve Kur’an-ı Kerim kullanılmış, bu çerçevede insan için emredilen ve yasaklanan davranışlarla ilgili ayetler çıkarılmıştır. Ayrıca, insanı davranışları açısından inceleyen literatür taranmış, tespit edilen kaynaklardan elde edilen bilgiler, Dinler Tarihinin Din Fenomenolojisi ve karşılaştırma metotları kullanılarak metin haline getirilmiştir.

Kaynak olarak Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ideal insan konularında Kitab-ı Mukaddesin Eski Ahit ve Yeni Ahit’de yer alan ayetler tespit edilmiş ve bu alanda yazılmış diğer kaynaklardan yararlanılmıştır. İslam konusunda ise, Kur’an ve Hadislerden yararlanılmıştır. Kur’an’da ki ayetlerin tercümesi için, Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Hayrettin Karaman’ın Kur’an meallerinden yararlanılmıştır. Bunun yanında özellikle Kur’an’daki ayetlerin tefsiri için, yine M. Hamdi Yazır’ın, Hak Dini Kur’an Dili İstanbul ts.; Taberi’nin, Taberi Tefsiri, İstanbul 1995; Seyyid Kutub’un, Fizilal’-il-Kur’an, İstanbul 1971, eserlerine müracaat edilmiş, ayetlerde kast edilen manalar ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kur’an’da yer alan bazı mücmel kısımların açığa kavuşması için İslam’da, Kur’an’dan sonra kaynak kabul edilen hadislere yer verilmiş, bunun için de hadislerin yer aldığı Kütüb-ü Sitte (Hadis Ansiklopedisi)’ye başvurulmuştur. Bununla beraber, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi taranmış, konuyla bağlantılı maddeler incelenmiştir.

Yine konular açıklanırken ayetlerde kast edilen manalar çerçevesinde bilgi vermek adına farklı eserlere de yer verilmiştir. Onlardan en çok kullandığımız bazı eserler şunlardır: Ekrem Sarıkçıoğlu’nun, **Din Fenomenolojisi** Isparta 2002 ve **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi** Isparta 2002; W. Montgomery Watt’ın, **İslam Nedir?**, İstanbul 1993 ve **Kur’an’a Giriş** Ankara 2000; Adem Özen’in **Yahudilikte İbadet** İstanbul 2001; Ali Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, İstanbul 2004; Recep Kılıç’ın, **İnsan ve Ahlak** Ankara 1995; Mehmet Katar’ın, **Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da Tövbe** Ankara 1997; Tozhihiko İzutsu’nun, **Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar** İstanbul ts. ve **Kur’an’da Allah ve İnsan** Ankara 1963; Ronald de Vaux, **Yahudilikte Aile**, Bursa 2003; Muhittin Akgül’ün, **Kur’an, İnsan ve Toplum**, İstanbul 2002; İbrahim Canan’ın, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye** İstanbul 1982; Günay Tümer, A. Küçük’ün, **Dinler Tarihi** Ankara 1993.

Kullanılan diğer kaynaklara, bibliyografyada geniş şekilde yer verilmiştir.

GİRİŞ

İnsan, yalnız biyolojik ihtiyaçları olan, yiyip içen, uyuyan ve sadece bu dünya için yaratılmış bir varlık değildir. İnsan, kendisini oluşturan maddeler bakımından basit olarak görülse de kendisine yapılan manevi katkılarla komple bir varlık olması nedeniyle diğer canlılardan farklıdır. İlahi dinlere göre insan, topraktan yaratılmış, Allah'ın kendisine üflediği ruh ile değer kazanmıştır. Fiziki yönden ana maddesi olan toprağın özellikleri insanın bütün yapısında yer almıştır. Bugünkü ilmi gerçekler, insan bedeninin tamamının, toprağın oluşturduğu elementlerden meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bakır, demir, oksijen, hidrojen, kalsiyum, potasyum, kireç ve sodyum gibi.¹

İnsan temelde asli tabiat, kalp ve akıl olarak üç ögeden oluşmuştur. Bunların her birinin, insan tutum ve davranışları üzerindeki pek çok etkisi vardır. İnsan tabiatında bazı değişim ve gelişmeler mümkün görülse de yine de henüz tam olarak anlaşılması değildir.² Bazen insan, kendini dahi anlamakta zorluk çekmektedir. Bu durum insanın değişik zamanlarda sergilediği davranışlardaki farklılık göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır. Dolayısıyla kişinin bizzat kendisi de ne zaman, nerede, nasıl davranacağını tahmin edememektedir. Zira insanın iç dünyası, ardı arkası kesilmeyen değişiklikler içindedir. İnsanlar, bazen değerler ve davranışları birbirine uyduramamaktan kaynaklanan sıkıntılar yaşarlar. Bu, insanın iç âlemini ve kendisini yeterince bilememesinden kaynaklanır. Bu parçalanmışlığı sona erdirmek için fikir mücadelesine ve gerekli enerjiye sahip olanlar ise ancak bu ikilemden rahatça kurtulabilirler. İnsan fiillerinin nitelik kazanmasında, kişinin irade hürriyetine sahip olması önemlidir. İrade olmayınca, kudret başlı başına hareketi meydana getirmez. Acizlik halinde insan, nötr durumdadır. Hiçbir şey yapmaya gücü yoktur. Fiilin oluşması için önce irade sonra kudret gereklidir.³

¹ Hicr, 15/28-29; Recep Öztürk, **Kur'an Penceresinden İnsan ve Mutluluk Yolları**, Bayrak Matb., İstanbul 2004, s.17.

² Hayati Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yay., İstanbul 1999, s.26-30.

³ H. Emin Sert, **Kuran'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yay., İstanbul 2004, s.31

İnsan, kendi tabiatına uygun davranışlar üretir ve bu davranışlara uygun bir vicdan oluşturur.⁴ Bunlar, davranışlarımızın farklılaşarak çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Hayatta karşılaşılan çeşitli problemler insanı öyle kuşatır ki çatışması olmayan kişilere kolay kolay rastlanmaz. Çünkü insan, çelişkilerle dolu bir varlıktır. Bunun adı İslam'a göre nefstir. Zira Gazali'ye göre nefsin bir bedene, diğeri ruhani âleme bakan iki yönü bulunmaktadır. Dolayısıyla zıt eğilimler aynı anda etkin durumdadırlar.⁵ Nefs, insanın iç benliği bütün insani yaşantıların oluştuğu psikolojik alandır. Bu zıt eğilimlerin önünde nefis, kendi varlığında kendi kendisini düzenleyici ve dengeleyici bir sistem⁶, gelişme ve olgunlaşmaya kabiliyetli dinamik bir gücü sağlamaktadır. Ancak, Kur'an'ın ifadesiyle insan istikrarsız, değişken, zayıf, hırslı ve huysuz bir tabiata sahiptir.⁷ İşte bu, nefiste bulunan dürtü ve eğilimler, davranışı etkilemektedir.⁸ Dolayısıyla insan kolayca bunların büyümesine kapılabilmektedir. İnsanlık tarihini ilk anlarından beri insanlar, zaman zaman nefsinin yanlış isteklerine uymuş ve fitratlarına konulmuş olan din duygusuna rağmen hatalar yapmıştır. İnsanlığın atası kabul edilen Hz. Adem, yaptığı hatayı anlamış tövbe yolunu seçmiştir. O'nun oğulları, Habil ve Kabil arasında da nefse uyma sonucu, yanlış davranışlar meydana gelmiştir. Nitekim bir ayette bu konu şöyle dile getirilmiştir: “Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş diğerinden ise kabul edilmemişti. Kabul edilmeyen kardeş: Andolsun 'seni öldüreceğim' dedi. Diğer de: 'Allah, ancak sakınanlardan kabul eder' dedi...”⁹ Her ne kadar Tevrat ya da Kur'an'da Habil'in kurbanının kabul edilmiş şekli yazmıyorsa da özellikle İslam kaynaklarında, gökten gelen bir ateşin, Habil'in kurbanının yakıp yok ettiği, dolayısıyla da kabul edilenin o olduğu kanaati yer almaktadır.¹⁰ Ancak konumuz açısından önemli olan Kabil'in daha sonraki davranışlarıdır. Buradan da anlaşılıyor ki Kabil, Habil'i gerek kıskançlıktan ve öfkeden, gerekse insanda var olan beğenilme dürtüsünden dolayı öldürmüştür. Aynı şekilde Yusuf Peygamber de kardeşlerinin kıskançlığından ötürü pek çok sıkıntı yaşamıştır¹¹.

⁴ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, T.D.V.Yay., Ankara 1998, s.85.

⁵ Hayati Hökelekli, **a.g.e.**, s.23; İmam Ebu'l Hasan el-Maverdi, **Edebüd-Din ve Dünya**, (Çev: Selahattin Kip, A. Sönmez), Bahar Yay., İstanbul 1978, s.38-44.

⁶ Şems, 91/9-10.

⁷ Nisa, 4/128; Mearic, 70/19-21.

⁸ Al-i İmran, 3/14; Kehf, 18/34.

⁹ Maide, 5/27.

¹⁰ Ahmet Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban**, Düşünce Yay., İstanbul 2003, s.18.

¹¹ Yusuf, 12/10-18.

İnsandaki eksik noktaları giderebilecek olan ancak İlahi bir güçtür. Zira insan, din duygusu ile doğan bir varlıktır. Bu nedenle dinden uzak kalması çok zordur. Onun beden ve ruh gibi değerlere sahip olarak yaratılması, dine meyilli olmasını gerekli kılmıştır. İnsanın fiziksel yapısını, içinde yaşadığı çevrenin dış etkilerinden koruyabilmesi için nasıl bir sığınağa ihtiyacı varsa, ruhunu da bir takım arzuların etkilerine karşı koruyacak ve onların esaretinden kurtaracak manevi bir desteğe ihtiyacı vardır. İnsan'ın çevresinde böyle bir destek olmadığı gibi, insanın aklı ve aklının ortaya koyduğu felsefesi de bu manevi ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Ruhun bütün ihtiyaçlarını karşılayacak ve çeşitli etkilerin esiri olmaktan kurtaracak tek şey ise manevi destek ve dindir.

İşte din, fertleri, mukaddes duygu ve alışkanlıklarda birleştiren, toplumları yükselten bir kurumdur. İnsanlara yön veren, kanun ve nizamların ulaşmadığı yerlerde onları iyi ve faydalı şeyleri yapmaya yönelten bir hayat tarzıdır. Zira din, kişilerden hareketle toplum düzenini korumayı da gaye edinmektedir. Bu nedenle de inancın olmadığı hiçbir topluma rastlamak mümkün değildir. Nitekim gerek kutsal kitaplar, gerekse insanlık tarihi, yeryüzünde varolduğundan beri hiçbir ferdin, hiçbir kavmin ve milletin dinsiz yaşadığını bildirmemiştir. İlahi kitaplardan sonuncusu olan Kuran'ın beyanına göre Hz. Âdem, ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamberdir. Bundan sonra da Allah, devamlı olarak, insanları doğru yola sevk eden peygamberler göndermiştir.¹²

Bazı batılı din bilimcilere göre, tapınma ihtiyacı insanla kardeştir. Vahşi ve medeni kavimlerde, hatta mağaralarda yaşayan insanlarda bile bu ihtiyaç vardır. Yine Eski Yunan ahlakçılarından tarihçi Plutarc da, “dünya dolaşılsa duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz şehirler bulunabilir ancak mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulunamaz” demiştir. Hayatta karşılaşılabilecek problemler karşısında şüphede kalarak bazen inkara sapan bazen de isyan ederek Allah'ın karşısına çıkan insan; bütün sıkıntıların altında görünmeyen ilahi bir felsefinin bulunduğunu fark edip, büyük yaratıcının önünde eğilmiştir¹³.

Allah, dünyaya hakim olmak ve bütün tabiat kuvvetlerini emrine vermek üzere yarattığı insanı, öyle kabiliyetlerle donatmıştır ki, insan onunla her şeyin aslını, her olayın sebebini anlamak ister. Gördüğü her şeyin mahiyeti hakkında bilgi edinmek için gayret eder. Dikkatini çeken konuların mutlak yaratıcısını araştırır. Bu yaratıcıyı

¹² Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., Ankara 1993, s.40; Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.1.

¹³ Ahmet Kahraman, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1993, s.19.

bulmadan da huzura kavuşamaz. Aslında sadece aklını kullanarak bile buna ulaşabilir ve bu, onun ilk vazifedir. Zira insan, mevcut bilgileri ışığında düşünüp, güdülerıyla hareket eden, ruhi eğilim, düşünce ve duyguları olan bütün bir varlıktır. Kişi, bu kompleksliği, ufkunun genişliği kadar anlar, anladığı ölçüde olgunlaşır ve gelişir. Çevremizi kuşatan yer ve göktekiler, insanların kontrolüne verilmiştir. Eğer insan, onu gereği gibi kullanır, çevre ve toplumla iletişimine dikkat ederse mutlu ve huzurlu olur.

Kişi olarak insan, toplumda davranışlarıyla bir kimlik kazanır ve ilişkileriyle her an yeniden tanımlanır. Bunun yanında insan bilincinin derinliklerinde yatan nedenler olduğu gibi, her davranışın da kişilere ve toplumlara göre, özel bir yönü vardır. Psikoloji de, bugün davranışların arkasında bir ruh olduğunu kabul etmektedir.¹⁴

Davranışların bir boyutu da ahlak sahasını ilgilendirmektedir. Zaten dinlerin gönderiliş gayelerinden biri de insanı bu konuda en güzele, en ideale ulaştırmaktır. Ahlaki davranış, akıl ve irade sahibi olan insanların, iyilik gayesiyle hür olarak yaptığı şuurlu hareketlerdir. Yine ahlaki davranış, insanın kendi dışında, başka bir varlık ile girdiği insani ilişkide kendini gösterir. Bu da üç kısımda incelenebilir: Bunlar, insanın Allah ile olan münasebeti ve O'na karşı olan görev ve sorumlulukları, insanın kendisine karşı sorumlulukları, insanın başka insanlarla olan ilişki ve sorumluluklarıdır. İnsanlarla ilişkilerde yapılan hatalar, ancak o kişilerin bağışlamasıyla mümkün olur. Allah'la irtibat noktasında ise yapılan yanlışlıklar için Allah'tan af dilenmesi ve bir daha yapılmaması ve samimiyetle tövbe etmesi yeterli görülebilmektedir. Tüm bunlar, toplum içerisinde ve ahiret hayatında huzurlu bir hayat için gerekli görülmüştür. Dolayısıyla bir manada davranışlardaki seviye ve dengeyi ifade eden ahlak, insanı; Rabbi, kendisi ve çevresiyle uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir. İnsan hayatını ilgilendiren her konuda ilahi kaynaklı dinlerde bilgi sunan ayetler mevcuttur.¹⁵ Bu dinler, iman edenlerden, Tanrı'yı memnun edecek bazı davranışlar bekledikleri gibi Kimseyi incitmeyecek şekilde barışı ve güzelliği koruyucu hareketler arzularlar. Bunlar ise sadece bu dünya için değil öteki alem için de gerekli görülmüştür. Ahlaki tavırlar da diyebileceğimiz bu davranışlar hemen tüm dinlerde vardır.¹⁶

İşte insanın bu özelliklerini, zaaf noktalarını bilen Allah, zaman zaman uyarıcılar ve onları desteklemek adına da ilahi mesajlar göndermiştir. Yani tarihin hemen her

¹⁴ H.Emin Sert, a.g.e., s.28.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, **İslam'a Giriş**, (Çev: Cemal Aydın), T.D.V.Yay., Ankara 2004, s.152; Asım Yapıcı, **İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yay., İstanbul 1997, s.178.

¹⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, S.D.Ü.Yay., Isparta 2002, s.131.

döneminde Allah, insanları bu konuda desteklemiş, mukaddes kitaplarla doğru yolda tutmaya çalışmıştır. Buradan anlaşılıyor ki din, insanla beraber var olmuş ve var olmaya devam edecek bir kurumdur. İnsanlık tarihinde ne kadar geriye doğru gidilirse gidilsin dini inançlardan uzak bir topluma rastlanmamaktadır. İnsan, her zaman kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için kendini aşan bir kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür. Tüm bu dinler, ahlaki olarak insanları hataya düşmekten korumak, düşenlere yol göstermek, iyi olan insanlarla beraber onları da kemale erdirmek, ideal insana ulaştırmak adına gönderilmiştir. Nitekim bir ayette İslam Peygamberine hitaben “Sen, elbette yüce bir ahlak üzeresin”¹⁷ buyrulmak suretiyle Onun, aynı zamanda güzel ahlakın tesisi için gönderildiğine de işaret edilmektedir. Ahlaki davranış, Türkçe de genellikle “terbiye” şeklinde kullanılır. Muhammed İkbâl, bu konuda “insanın makamı semadan yüksektir, terbiyenin aslı; insana hürmet göstermektir” demektedir. Bu tarz düşünen insanlar yetişmesinin yolu, eğitimden geçmektedir.¹⁸ Zira bu, Allah’ın ilahi mesajlar göndermek suretiyle yaptığı şeylerden biridir. İnsanın, gelişim evrelerine, hazır olması gerçeğine ve tedricilik prensiplerine uyarak ilahi vahiyleri göndermesi, Allah’ın, Rab isminin tecellisi olarak yarattığı varlıkları terbiye etme usulüdür. Bu konuya içkinin yasaklanma aşamaları güzel bir örnek oluşturmaktadır. Birinci merhalede, içkinin kötülüğüne dikkat çekilmiş¹⁹, ikinci aşamada bazı faydalarının olmasının yanında, zararının ve günahının daha büyük olacağı üzerinde durulmuş²⁰, üçüncü aşamada, müminler için çok önemli bir ibadet olan namaza sarhoşken yaklaşılması söylenmiş²¹ ve artık son aşamada da kesinlikle haram olduğu bildirilmiştir.²² Bu metotla, Kur’an, getirmiş olduğu yeni prensipleri insanlara kolayca kabul ettirmiş, eski kötü alışkanlıklarını ıslah etmiştir.²³

İnsanı, arzulanan yöne çekmek ve maksadına göre yönlendirmek isteyen herhangi bir eğitim hareketi, insanın düşünce ve hayatı üzerindeki etkisi inkar edilemeyen psikolojik unsurların tahlilini de yapıp buna göre hareket etmek zorundadır.

¹⁷ Kalem, 68/4.

¹⁸ Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, T.D.V.Yay., Ankara 1999, s.3-4.

¹⁹ Nahl, 16/67.

²⁰ Bakara, 2/219.

²¹ Nisa, 4/43.

²² Maide, 5/90-91.

²³ Geniş bilgi için bkz. Muhittin Akgül, **Kur’an, İnsan ve Toplum**, Işık Yay., İstanbul 2002, s.222-224.

Şüphesiz ki bütün Peygamberler ve Hz. Muhammed, davetlerinde psikolojik etkileri göz önüne almış ona göre davranmışlardır.²⁴

Her şeyin gerçekleştirmek istediği bir var oluş amacı vardır ve değişim, bu amacın gerçekleşmesi için doğal olarak ortaya çıkar. Yani değişim zaten var oluş içinde potansiyel olarak vardır.²⁵ Geriye kalan ise sadece uygun davranışları belirlemek ve ona göre kendine çeki düzen vermektir. Zira bu istek ve irade tecelli ederek davranışa dönüşmedikçe fazla bir önem arz etmez. Bundan dolayı insanın, ne düşündüğü değil ne yaptığı önemlidir. Bu yaklaşım, insani ilişkilerde davranışın önemini vurgulamak açısından ehemmiyetlidir.²⁶ Ancak çevrenin, insan davranışları üzerindeki etkisini de unutmamak gerekir. Kişiyi toplum dışında düşünmek mümkün değildir. İnsanın tüm davranışları toplum içinde şekillendiği gibi toplum da onu şekillendirebilmektedir.²⁷ İnsan, toplum psikolojisine kapılıp zaman zaman hatalar yapmaktadır. İşte dinler, insanları fert fert yetiştirmeyi hedef aldığı gibi toplumun düzenlenmesi adına da toplu emirler getirmiştir. Çünkü dinler, Yaratıcının arzu ettiği gibi bir insan modelini meydana getirmek maksadıyla gönderilmektedir.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkal, **Resullullah'ın İslam'a Davet Metodu**, Esra Yay., İstanbul 1999, s.269-271.

²⁵ Doğan Cüceloğlu, **Savaşçı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s.268.

²⁶ H. Emin Sert, **a.g.e.**, s.29.

²⁷ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, M.Ü.İ.V.Yay., İstanbul 1997, s.37.

I. BÖLÜM

YAHUDİLİĞE GÖRE İDEAL İNSAN

Yahudilik, İsrail oğullarına gönderilmiş ilahi bir dindir. İsrail sözü, Yakup'un lakabıdır ve "Tanrı ile uğraşan, güreşen" anlamındadır. Yaptığı güreşten sonra Yakup'a bu ad verilmiştir. Yahudilik, Allah tarafından, Hz. Musa vasıtasıyla insanlara gönderilen ve tevhit inancına sahip olan dinin adıdır. Yahudiler, tarihlerini Hz. İbrahim ile başlatmalarına rağmen, Hz. Musa'yı en büyük peygamber ve Tevrat'ı en büyük kitap olarak kabul ederler. Yahudilik hakkında başlıca kaynak, Eski Ahit'tir. Söz konusu olan, Tanrı ile insanlık arasında bir ahittir. Zira Yahudilik ahde dayanan ve yaşayan ilahi kaynaklı dinlerdendir. Onun en önemli özelliklerinden birisi, İsrail oğulları ile Allah arasındaki ahde kutsal kitaplarında geniş yer vermeleridir. Dolayısıyla bu din bir ahit dini olarak bilinmektedir. Başlarına gelen sıkıntıların bu ahde uymamalarından kaynaklandığı inancı hem Yahudilerin kutsal kitaplarında hem de Kuran'da bildirilmektedir.²⁸ Eski Ahit, Kutsal Kitabın birinci bölümüdür; ikinci bölümünü ise Yeni Ahit yani İncil oluşturmaktadır. Tevrat, Hz. Musa'ya atfedilen beş kitaptan oluşmuştur: Tekvin, Çıkış, Sayılar, Levililer, Tesniye'dir. Buna ilave olarak Eski Ahit'teki kitapların sayısı otuz dokuzdur.²⁹

Yahudi inancı, çalışmaya daha çok önem vermektedir. Aslında o, bağlanılan bir inanç sisteminden ziyade bir hayat tarzıdır. Bu yönüyle de imana önem veren ve imanını, Salih amelden üstün tutan Hıristiyanlıktan ayrılmaktadır. Yine Yahudilik, düşünce sahasında da Hıristiyanlıktan farklıdır. Çünkü Yahudiliğin düşünce alanı bu dünyanın ötesine kadar uzanmaz. Yahudiliğin asıl sahası bu dünyadır. Bu yüzden de Yahudiler, ölümden sonraki hayattan çok az bahsederler.³⁰ Böyle olunca da ahiret hayatına inancın, insana kazandıracığı bazı değerlerden söz edilmediği görülür. Yine Yahudiler, kendilerinin Tanrı tarafından üstün bir millet olarak seçildiklerine, yeryüzündeki diğer insanlardan Tanrı katında daha üstün olduklarına inanırlar. Bu inançlarını da hayatlarındaki diğer tavır ve davranışlarına yansıtmaktadırlar.

²⁸ Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, Alıç Matbaacılık, 2. Baskı, Ankara 1993, s.186; Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.250; M. Fatih Kesler, **Kuran-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar**, T.D.V.Yay., Ankara 2001, s.15.

²⁹ Felicien Challaye, **Dinler Tarihi**, (Çev: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yay., 4. Baskı, İstanbul 1998, s.121-124; Ahmet Kahraman, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1993, s.146.

³⁰ Ahmet Çelebi, **Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik**, (Çev: Ahmet M.Büyükçınar, Ö.Faruk Harman), Kalem Yay., İstanbul 1978, s.195-196.

Tevrat'ta yer alan ahlaki konulara geçmeden önce Yahudilikteki tevhit inancına kısaca değinelim. Yahudilikte Allah'ın varlığına ve birliğine iman, dinin temelini oluşturur. Bu inanç, bir yanda putperestlikte yer alan çok tanrıcılığa, diğer yandan da Hıristiyanlığın teslis inancına karşıdır. Varlık ve birliğine inanılan Tanrı görülemez, resim ve heykellerle tasvir edilemez. Tanrı, şekilsizdir. Onunla konuşmak için aracıya gerek yoktur. Herkes Tanrı'ya doğrudan ulaşabilir.³¹ Tanrı'dan başkasına yönelmenin yasak oluşuyla alakalı olarak Levililerde geçen bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Putlara tapmayın. Kendinize dökme ilahlar yapmayın. Tanrınız RAB benim."³² Görüldüğü üzere burada tevhit inancı emredilmiştir ve insanlardan buna göre davranmaları istenmiştir.

Bir başka ayette "benden başka tanrı olmayacak..."³³ buyrulmaktadır. Yine bir başka ayette, Tanrının bir olduğuna iman etmek gerektiği, bunun Tanrı'ya bağlılığın sembolü olduğuna değinilmiştir: "Put yapmayacaksınız. Oyma put ya da taş sütun dikmeyeceksiniz. Tapmak için ülkenize putları simgeleyen oyma taşlar koymayacaksınız. Çünkü Tanrınız RAB benim. Şabat günlerimi tutacak, tapınağıma saygı göstereceksiniz. RAB benim. Kuralarıma göre yaşarlarsa insanlar, her yönden Rabbin ödülleri ile karşılaşacaklardır."³⁴ Bu ayette de put yapıp daha sonra onlara tapınma hadiseleri kesinlikle yasaklanmış ve bu emre itaat edenlerin en güzel şekilde ödüllendirilecekleri bildirilmiştir. Yine bir başka ayette "Size bildirdiğim bütün buyruklara iyice uyun. Bunlara hiçbir şey eklemeyin, hiçbir şey çıkarmayın. Aranızdan bir peygamber yada düş gören biri çıkarsa, bir belirtiyi yada şaşılasi bir olayı önceden bildirirse bilmediğiniz başka ilahlara yönelip tapınalım derse, söz ettiği belirtiyi, şaşılasi olay leşse bile, o peygamberi yada düş göreni dinlememelisiniz. Tanrınız RAB, kendisini bütün yüreğinizle bütün canınızla sevip sevmediğinizi anlamak için sizi sınamaktadır..."³⁵ denilmektedir.

A- AHLAKİ AÇIDAN İDEAL İNSAN

³¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2002; s.270-271; Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı", **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, D.T.D.Yay., Ankara 1998, (Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara), s.164.

³² Levililer, 19:4.

³³ Yas., 5:7-9.

³⁴ Levililer, 26:1-4; Levililer, 19:4; Çıkış, 20:4.

³⁵ Yas.,13:1-3.

Dinler, mensuplarından, Tanrı'nın hoşuna gidebileceğine inandıkları bazı kült davranışları bekledikleri gibi, sosyal ve tabii çevreye zarar vermeyecek, toplumsal huzuru ve güzelliği koruyacak davranışlar da beklerler. Bu tarz davranışlar ise hem bu dünyada hem öteki âlemde kişiyi mutlu edebilecek hareketlerdir. Ahlaki davranışlar da diyebileceğimiz bu unsurlar, tüm dinlerin ortak yönünü oluşturmaktadır. Bu davranışlardan olumlu olanlar kabul görmüşken, yanlış olanlar, reddedilmiştir.³⁶ İlahi dinlerde Allah inancı nasıl tek kaynaklı ise, ahlak sistemleri de tek kaynaklıdır. O da ilahidir. Temel ahlak kurallarını belirleyen Allah'tır. İlahi dinlerde kaynak aynı olunca, bazı davranışlara verilen ahlaki değerler de çoğunlukla aynıdır. Mesela; daha sonra tek tek inceleyeceğimiz doğruluk, şefkat ve merhamet, af, büyüklere saygı, alçak gönüllü olma, sabırlı davranma vs. tüm ilahi dinlerde fazilet olarak zikredilmiş, yalancılık, hırsızlık, zina, adam öldürme vs. kötü davranışlar da kınanmıştır. Ancak kaynağın tek olması, günümüzde yaşayan ahlak anlayışlarının da bir ya da aynı olmasını gerektirmemektedir.

Tevrat'a baktığımızda maddeci zihniyetin mevcut olduğu ayetler de karşımıza çıkmaktadır: "İnsanlar için yiyip içmekten ve bahtına razı olmaktan daha iyi şey yoktur."³⁷ Bir başka ayette "çalışmak bundan dolayı Âdem'e lanet edilmiş olsa gerekir; ekmeğini alnının teriyle kazanacaksın"³⁸ buyrulmuştur. Tevrat'ta ahlaki açıdan iyi biri olunması ile ilgili emirler, mevcuttur. Özellikle kutsallık ve adalet ile ilgili yasalar geniş yer tutmaktadır. Her ne kadar Musa'nın "birinci kitabında" Yakup'un hile yoluyla edindiği servetten³⁹, yine Abram'ın bir süre kalmak üzere gittiği Mısır'da karısının başına bir şey gelmemesi için yalan söylemesini istemesinden⁴⁰ bahsedilmesine rağmen hırsızlık, hile ve yalanın aslında yasak oluşunu gösteren ayetler vardır ve onlardan bazıları ise şunlardır: Çalmayacaksınız. Hile yapmayacaksınız. Birbirinize yalan söylemeyeceksiniz. Benim adımla yalan yere ant içmeyeceksiniz. Tanrının adını aşağılamış olursunuz. RAB benim.⁴¹ Bu ayetlerde, insanlardan hile yapılmaması, hırsızlıktan uzak durulması, yalan yere yemin edilmemesi istenmektedir. Aksi davranışın Tanrı'yı aşağılamak olacağı üzerinde durulmuştur. Bu emirlerden sonra hata yapanlar olursa da onlara karşı yine de adilane davranılması gerektiği şu ayetlerle

³⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, S.D.Ü.Yay., Isparta 2002.,s.131.

³⁷ Saul'un Vaazı, II,24.

³⁸ Musa'nın 1.Kitabı, 3, 19.

³⁹ Musa'nın 1.Kitabı, 27:1-29.

⁴⁰ Musa'nın 1.Kitabı, 12 :10-20.

⁴¹ Levililer,19:11-12; Çık.,20:7, 15; Yas., 5:11, 19.

emredilmiştir: “Yargılarken haksızlık yapmayacaksın. Yoksula ayrıcalık göstermeyecek, güçlüyü kayırmayacaksın. Komşunu adaletle yargılayacaksın.”⁴² Yine bu ayette yasaklanan davranışlara baktığımız zaman karşımıza bunların, bir başka insanın hakkına saldırı olduğu ve Yahudilikte yasaklandığı gerçeği çıkar. Tevrat’ta hayatın her alanıyla ilgili yasalar bulunmaktadır. Giyimin biçiminden, ziraata, toplumun örgütlenmesine kadar her konuyu bulmak mümkündür. Yine Tevrat’ta din-dünya ayırımı yoktur. Her şey dinin üstündedir ve her şey ilahi yasalarla belirlenmiştir. Bugün Ortodoks Yahudilik, Yahudiliğin bu ilahi yasalarının değişmesinin mümkün olmadığını savunmakta, Yahudiliği zamanın şartlarına uydurmaktan kaçınmaktadırlar.⁴³

1-Adalet ve Doğruluk

Ahlaki değerler arasında olması gereken adalet ve doğrulukla alakalı yasalara, Tevrat’ta geniş yer verilmiş olduğunu görüyoruz. Bunların içerisinde yalan haber taşınmaması, rüşvet alınıp verilmemesi, düşman dahi olsa bir insanın yardıma ihtiyacı olduğunda yardımına koşulması ve daima adaletle muamele edilmesi gerektiğine dair emirler yer almaktadır. Nitekim bir ayette; “yalan haber taşımayacaksınız. Haksız yere tanıklık ederek kötü kişiye yan çıkmayacaksınız. Kötülük yapan kalabalığı izlemeyeceksiniz. Bir davada çoğunluktan yana konuşarak adaleti saptırmayacaksınız. Duruşmada yoksulu kayırmayacaksınız... Sizden nefret eden kişinin eşeğini yük altında çökmüş görürseniz kendi haline bırakıp gitmeyecek, ona yardımcı olacaksınız. Duruşmada yoksula karşı adaleti saptırmayacaksınız. Yalandan uzak duracak, suçsuz ve doğru kişiyi öldürmeyeceksiniz. Çünkü ben kötü kişiyi aklamam. Rüşvet almayacaksınız. Çünkü rüşvet göreni kör eder, haklıyı haksız çıkarır. Yabancıya baskı yapmayacaksınız...”⁴⁴ buyrulmaktadır. Bu ayette düzeni sağlayacak pek çok emre yer verilmiştir. Bunlara tam olarak riayet edilse daha huzurlu bir yaşam sürülmesi mümkün olacaktır. Bütün Yahudi peygamberleri ve onların hahamları, rahipleri ve takipçileri için adalet yasasına itaat, Tanrı’ya ulaşmanın yoludur. Diğer taraftan tüm bunlar, eğer ahlaki yasaya, adalet ve fazilet yasasına itaat ile birleşmezse hiçbir değeri yoktur. İnsanın Tanrıyla ilişkisi için nihai kıstas, adalet yasasına olan bağlılıktır.⁴⁵

⁴² Levililer, 19:15; Çık.,23:6-8; Yas.,16:19.

⁴³ Baki Adam, “Yahudilikte Din Kavramı ve Din Anlayışı”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II**; D.T.D.Yay., Ankara 2000, (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998, Konya), s.129-134.

⁴⁴ Çıkış, 23:1-9; Levililer, 19:11-12,15.

⁴⁵ Paul Tillich, **İmanın Dinamikleri**, (Çev: Fahrullah Terkan, Salih Özer) Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s.66.

Yine Tevrat'ta adalet konusuyla paralel olarak şiddete karşı yasalar da bulunmakta ve geniş yer tutmaktadır. Mesela, adam öldürmenin karşılığı olarak sunulan ceza, onun da öldürülmesidir. Fakat olayda kasıt yoksa ve buna izin veren Rab ise cezası yoktur denilmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte adalet bir nokta farklı olarak karşımıza çıkıyor. Şöyle ki; eğer bir adam komşusuna vurur buna rağmen o kişi ölmez de yatağa düşüp sonra da kalkarsa vuran kişi, suçsuz kabul edilir.⁴⁷ Aynı şekilde adalet bu mevzuda şöyle tecelli ediyor köle ile ilgili olarak. Eğer bir köle, dövüldüğü sırada ölürse, vuran kişi cezalandırılır ancak o gün ölmez de iki gün sonra ölürse, vuran kişiye her hangi bir ceza uygulanmaz çünkü o, onun kölesi kabul edilmektedir.⁴⁸

2- Tövbe

Diğer ilahi dinler de olduğu gibi Yahudilik de, insanı dünyevi ve uhrevi kurtuluşa götürmek üzere gönderilmiştir. İnsanı bundan alıkoyan en büyük şey ise günahlardır. Ancak insanın bundan kurtulması zor değildir. Zira tövbe kapısı açık bırakılmıştır. Tövbe de bir çeşit duadır. Onda, Allah'tan uzak duran insanın, tekrar O'na yaklaşma arzusu vardır. Aralarında farklılıklar bulunmasına rağmen tövbe etmek, üç ilahi dinde de ortak olan bir fenomendir. Çünkü bu dinlere göre tövbe, insanı günahattan kurtarıp Tanrı ile bozulan ilişkilerini yeniden onarmaktadır. Tövbe öncelikle insanı, hatasını kabul edip itiraf etmeye götüren bir vasıttır. Pişman olan insan, bir daha o hatayı yapmamaya karar vermeli, ardından da yaptığı kötülükleri değişik yollarla telafi etmelidir.

Yine Yahudilikte, Tanrının, tövbe edenin günahını bağışlayacağına inanılmaktadır. Yahudi din adamları, Tanrı'nın dünyayı yaratmadan önce yedi şey yarattığını ve tövbenin de bu yedi şeyden biri olarak, Tora'dan hemen sonra ikinci sırada gelmiş olduğunu belirtmek suretiyle konunun önemine dikkat çekmektedirler. Çünkü bir bakıma günah, ruhun hastalığı, tövbe ise onun şifa kaynağıdır. Yahudilikte tövbe etmenin bazı sebepleri de vardır. Bunlardan birisi ve Yahudilerce en önemlisi, Tanrı sevgisinden dolayı tövbe edilmesidir. Bu sevgiden dolayı günahattan vazgeçip af dileyenin Tanrı katında makbul bir iş yaptığına inanılmaktadır. İkincisi ise kişinin, Tanrı tarafından yapılan uyarılar sonucunda başına gelebilecekleri düşünüp tövbeye yönelmesidir. Çünkü Yahudiliğe göre Tanrı, iyilere mükâfat, kötülere de ceza vermektedir. Zira bu durum, Tanrı tarafından açıkça bildirilmiştir. Buna göre şayet

⁴⁶ Çıkış, 21:12-13; Levililer, 24:17.

⁴⁷ Çıkış, 21:18-19.

⁴⁸ Çıkış, 21:20-21.

İsrail oğulları, Tanrı'ya bağlılıklarını sürdürür ve O'nun emirlerine uyarlarsa, dünyevi pek çok nimete sahip olacak, huzur ve güven içinde yaşayacaklardır. Ancak Tanrı'nın yolundan ayrılıp günah işlerlerse de tüm iyi şeylerin aksiyle karşılaşacaklardır. Yahudi kutsal kitabında günah-bela ilişkisi determinist bir tarzda ele alınıp toplum tarafından da aynen kabul edilmiş, başlarına gelen sıkıntıların kendi günahlarından ötürü olduğuna inanmışlardır. Mesela onlar, mabedin yıkılmasını dahi kendi hatalarında aramaktadırlar.⁴⁹ Yahudilikte kurtuluş, dünyevi noktadan ele alınmakta, ahrete bakan yönüne çok fazla değinilmemektedir. Bir bakıma günah ve ceza dünya ile sınırlı bırakılmıştır. Ancak zamanla ahiret düşüncesi biraz yerleşmeye başlayınca, Tanrı'nın her yapılanı kaydettiğine inanılmıştır. Böylece yapılan hatalar sonucu dünyada sıkıntı yaşama düşüncesinin yanında hesaba çekilme endişesi de tövbe etmenin nedenlerinden biri olmuştur.

Bu çerçevede tövbelerin kabulü için özel anlar ve mekanlar aranmıştır. Yom Kippur'da yapılan tövbe ve duaların kabul edileceğine ve günahların affedileceklerine inanılır. Yahudiliğe göre Yom Kippur, bir tövbe, af ve kefaret günüdür. O gün Tanrı önünde, İsrail oğullarına mağfiret edileceği ve günahlarının bağışlanacağına inanırlar. Yine aynı gün toplumun günahlarına kefaret ederek, affi temin etmesi için, Tanrı'ya kurban takdimelerinin sunulması gerektiğine inanılmaktadır. Bu anlayış, yani günahların kurbanla telafi edilmesi fikri, Hz. Musa'nın şeriatının en önemli özelliklerinden biridir. Yalnız günahlar için değil, aynı zamanda hastalık, doğum gibi anlarda da arınmak amacıyla suç takdimesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁰

Yine bunların yanında Tanrı, yapılan hatalar için gerçek anlamda pişmanlık beklemektedir. Bu pişmanlık ise şekilci bir anlayışla olmamalıdır. Zira Tanrı, üzüntüsünden elbiselerini parçalayanlara: "...esvabınızı değil, yüreğinizi yırtın..."⁵¹ diyerek bu anlamda bir uyarı da bulunmuştur. Pişman olan kişinin günahını itiraf etmesi, tövbe için gerekli sayılmıştır. Bu nedenle Yahudi Kutsal Kitabı bunun üzerinde önemle durmaktadır.⁵² Artık hatasını anlayıp samimi bir şekilde günahını itiraf edip tövbe eden kişiye düşen şey, aynı hatayı yapmamasıdır. Bu da tövbenin kabulü için önemli hususlardan biridir. Günahı telafi için hata değil tam tersine iyilik yapmalıdır. Buraya kadar anlatılan tövbe konusunda önemli olan unsurları şöylece özetleyebiliriz:

⁴⁹ Mehmet Katar, **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Töre Yay., Ankara 1997, s.8-10; Ekrem Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.143.

⁵⁰ Mehmet Katar, **a.g.e.**, s. 64, 177.

⁵¹ Yoel, 2:13.

⁵² Levililer, 16:21; Sayılar, 5:7; I. Krallar, 8:47; Yeremya, 3:13; Daniel, 9:5.

Bunlar, hatayı anlamak ve içten bir şekilde pişman olup günahını itiraf etmek, bir daha tekrarlamayacak şekilde o günahı terk etmek ve yapılan bu hataları telafi etmek için de güzel davranışlarda bulunmaktır.⁵³

3-İyiliği Emretmek

Yahudilikte insanlara iyiliği emredip yanlıştan uzaklaştırma, ahlaki sayılan davranışlar arasındadır. Zira bir başka insanın, günahlara dalmaması yada günahlardan kurtulması için yardıma ihtiyacı olabilir ve ona gereken yardımı yapmak ta ilahi bir emirdir. Tevrat'ta insanları hatadan korumaya teşvikle alakalı ayetler vardır. Nitekim Levililerde geçen bir ayette kimseye karşı nefret duyulmaması, yapılanlardan ötürü kin beslenip öç almaya çalışılmaması ile ilgili önemli uyarılar yapılmaktadır: “Kardeşine yüreğinde nefret beslemeyeceksin. Komşun günah işlerse onu uyaracaksın. Yoksa sen de günah işlemiş olursun. Öç almayacaksın. Halkından birine kin beslemeyeceksin, komşunu kendin gibi seveceksin. RAB benim.”⁵⁴ Bu ayetle, toplumun bozulmasına neden olacak yanlış davranışların engellenmesi için, insanlar tarafından iyiliklerin emredilmesi ve güzel davranışların teşvik edilmesi istenmektedir.

4-Yetim Hakkı

Ahlaki açıdan tavsiye edilen örnek davranışlardan biri de yetimin hakkına gereken saygının gösterilmesi ve asla gasp etme niyetinde dahi bulunulmamasıdır. Konunun önemine binaen de şiddetli tehditler yapılmaktadır. Yetim hukukuna riayet edilmesine, Tevrat'ta şu ayetlerle işaret edilmektedir: “Dul ve öksüz hakkı yemeyeceksiniz. Yerseniz, bana feryat ettiklerinde onları kesinlikle iştirim. Öfkem alevlenir, sizi kılıçtan geçiririm. Kadınlarınız dul, çocuklarınız öksüz kalır.” Yine bir başka ayette: “yabancıya yada öksüze haksızlık etmeyeceksiniz...” denilmektedir.⁵⁵ Görüldüğü üzere öksüz ve yetim haklarını ihlal etmek, Tanrının öfkesini alevlendirmeye neden olacak kadar büyük günahlardan biri olarak kabul edilir. Bunun için dikkatli olunmalı, yanlışla düşülmemelidir. Bir hata yapıldı ise de derhal içtenlikle pişman olup günahını itiraf etmeli ve Tanrı'yı hoşnut edecek güzel bir iş yapılmalıdır.

5-Anne Babaya İtaat

Tevrat'ı incelediğimizde karşımıza çıkan ahlaki emirlerden biri de tüm ilahi kaynaklı dinlerde de inceleyeceğimiz gibi anne babaya itaattir. Bir ayette konuyla alakalı olarak “anne babana saygı göster. Öyle ki Tanrın Rabbin sana vereceği ülkede

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Katar, **a.g.e.**, s.13-26.

⁵⁴ Levililer, 19:17-18; Matta, 18:15.

⁵⁵ Çıkış, 22:22-25; Yas., 24:17-18.

ömrün uzun olsun”⁵⁶ buyrulmuştur. Yine bir ayette, “ annesine ya da babasına lanet eden kesinlikle öldürülecektir”⁵⁷ denilmiştir. Bir başka ayette ise, ”herkes annesine babasına saygı göstereyin. Şabat günlerimi tutun. Tanrınız RAB benim”⁵⁸ buyrulmuştur.

6- Ölçü ve Tartıya Dikkat Etmek

Adaletin bir başka boyutu da günlük hayatta sıkça karşılaşılan ölçü, tartı konusudur. Böyle durumlarda ise asla haksızlık yapılmaması gerektiği emredilmektedir. Aynı tarzdaki emirlere, Hıristiyanlık ve İslamiyet’te de rastlanmaktadır. Levililer’de geçen ayet şu şekildedir: ”Yargılarken, uzunluk ve sıvı ölçerken, ağırlık tartarken haksızlık yapmayın. Doğru terazi, ağırlık taşı, efa ve hin kullanın. Mısır’dan sizi çıkararak Tanrınız RAB benim. Kurallarımın, ilkelerimin tümüne uyacak ve onları yerine getireceksiniz. RAB benim.”⁵⁹

Yahudilikte, hile yapmak günah kabul edilir. Hele bir Yahudi’yi aldatmak, büyük günahlardan sayılmıştır.

7- Emanete Riayet Etmek

Aynı şekilde Yahudilikte, emanete ihanet etmemek de ahlaki davranışların en önemlilerinden biridir ve bu mevzuda bir hata yapılması halinde de cezası ağırdır. Konu ile alakalı ayetlerin bir kısmı, mala ilişkin yasalar mevzusunun içinde yer almaktadır ve burada denmektedir ki “komşusuna emanet bırakılan bir şey çalınrsa ve o hırsız da yakalanırsa iki katını ödemeli ancak yakalanamazsa emanet edilen kişi yargıç huzuruna çıkarılmalı ve hesaba çekilmelidir. Aynı şekilde suçlu bulunursa iki katını ödemekle yükümlü tutulacaktır.”⁶⁰ Bir emanete sahip çıkma anlayışının Kitab- Mukaddes’te yer aldığını bu ve benzeri ayetlerde görmekteyiz.

B- AİLE DÜZENİ AÇISINDAN İDEAL İNSAN

Aile, hemen bütün dinlerde kutsal bir birliklilik olarak kabul edilmiştir. Hatta dini cemaatlerin en küçük hücresi, karı koca birlikliliği sayılmıştır. Aile hayatının bir kült cemaati olarak düşünülmesi, özellikle Yahudilerde açıktır. Şabat öncesi ayini bir aile bayramıdır.⁶¹ Aile reisi baba sayılsa da, çocukların yetiştirilmesi ve dini terbiye

⁵⁶ Yas.,5:16.

⁵⁷ Levililer, 20:9; Çıkış, 21:17; Matta, 15:4.

⁵⁸ Levililer, 19:3; Çıkış, 20:18.

⁵⁹ Levililer, 19:35-37.

⁶⁰ Çıkış, 22:1-14.

⁶¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.183.

verilmesi anneye aittir. Dinin, temel inanç ve ahlak ilkeleri aile içinde yerleşir ve gelişir. Tüm bunların sağlanabilmesi için meşru bir zemin de evlilikle mümkündür.

1- Evlilik

Yahudilikte evlilik önemlidir. İsrail'in tarihi bir İbrani ailenin tarihi ile başlamıştır. İsrail ailesi, Çıkış 20/14-17'de yer alan, “zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin...”; “ve babasına yahut anasına vuran mutlaka öldürülecektir” gibi emirlerle himaye edilmiştir. Yahudilikte evlilik, kutsal bir birliktelik olarak kabul edildiğinden, kasıtlı olarak bundan kaçınmak mümkün değildir. Yahudiler, evleninceye kadar kadın ya da erkeğe tam bir insan gözüyle bakmazlar. Zira Tanrı “adamın yalnız olması iyi değildir, kendisine uygun bir yardımcı yapacağım⁶²” demiş ve Adem'e eş olarak Havva'yı yaratmıştır. Bu nedenle ve neslin artması adına Yahudilikte evlilik gerekli görülmüştür. Evliliğin sahil olabilmesi için ise bir takım şartlar vardır ve onlardan biri de evliliğin yapıldığı yaştır. Bu yaş, erkeklerde on üç, kızlarda ise on ikidir. Fakat bu yaşa gelmeden önce de ergenlik alametleri olanlar evlenebilmektedir. Yirmi yaşına geldiği halde evlenmeyenler, Yahudilere göre lanetlenmeyi hak etmiştir. Yine Yahudilerde, Yahudi olmayanlar, putperest kabul edilirler ve bir Yahudi erkek ve kadın, Yahudi olmayan biri ile evlenemez. Yahudilikte bir erkeğin annesi, büyükannesi, kız kardeşleriyle, kızlarıyla, torunlarıyla, üvey kızlarıyla, oğlu ve torununun karısıyla vs. kişilerle evlenmesi yasaktır.⁶³

Yahudilikte evlenmeleri yasak olmayan kişiler arasında, eş seçiminde de bir takım sınırlandırmalar mevcuttur. Yabancı ile evlenme yasağı bunlardan biridir. Eş seçiminde büyüklerin, özellikler de babanın kararı önemlidir. Tevrat'ta babanın eş seçimindeki rolüne dair örnekler yer almaktadır. Mesela İbrahim, oğlu İshak'a “kendi soyundan bir eş” bulması için, kölesini göndermiştir. Kızlar evden nadiren çıktıkları için onlar adına babaları karar verirler. Bu kararda etkili olan en önemli unsur, ailenin asaleti ve servetidir. Bunlar tespit edildikten sonra ise nikâh merasimi ayarlanır. Bu tören şart olmasa da Sinagogda yapılır. Bir hahamın katılması yine gerekli değilse de adetten olduğu için bulundurulur. Yine erkeğin Tora'dan bir şeyler okuması adettir. Bayanın, Mikveh denilen havuza dalması, ahlaki, psikolojik ve kutsal yönleriyle aile hayatının saflığını sembolize ettiğinden Yahudilikte önemli bir yeri vardır.

⁶² Tekvin, 2/18.

⁶³ Asife Ünal, **Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.22-23.

Tüm bu aşamalardan sonra evlilik hayatında bir takım hak ve sorumluluklar başlar. Aile, erkeğin hâkimiyetindedir. Mesela bir baba, dediğimiz gibi oğluna eş seçebilir, kızını istediğine verebilir, hatta cariye olarak bile satabilir. Kocanın karısına olan hâkimiyeti muhtemelen Hz. Âdem'in cennette yasak olan meyveyi yemesine sebep olanın Hz. Havva olduğuna duyulan inançtan kaynaklanmış olabilir. Bunların yanında erkeğin, eşine karşı bir takım vazifeleri de vardır. Geçimi sağlayacak her şeyi teminden, mehir vermekten sorumludur. Yine aile düzenini sağlamak, eşinin şerefini korumak ta vazifelerinden bazılarıdır. Kadının görevleri arasında yer alan en önemli işi, anneliktir. Yahudilikte “ana- babana itaat et” emri de kadının anne olunca daha çok değer kazandığını ve vazifesinin büyüklüğünü gösterir. Yine eşine itaat etmesi, sevgi ve saygı ile muamale etmesi, ev işlerini ayarlaması kadının vazifeleri arasındadır.⁶⁴

2-Boşanma

Boşanma durumu Yahudilikte erkeğin yetkisine verilmiştir. Zira evli olmayan bir kadın nasıl babasının otoritesinin altında idiyse, aynı şekilde evli bir kadın da kocasının salahiyeti altındadır. On Emirde incelediğimiz gibi, bir kadın, bir erkeğin sahip olduğu şeylerden biri olarak sayılmıştır. Koca için hanımının efendisi denmektedir. Durum böyle olunca, boşama hakkı da erkektedir. Kadın böyle bir talepte dahi bulunamaz. Yahudilik, boşanmaya ilk zamandan beri izin vermiştir. Tevrat'ta bu konu şöyle geçmektedir: “Bir adam, bir kadını alıp onunla evlendiği zaman, vaki olacak ki onda utanılacak bir şey bulduğu için kadın onun gözünde lütuf bulmazsa, onun için boş kâğıdını yazacak ve onun eline verecek, onu evinden gönderecektir.”⁶⁵ Bu ifadelerden, Yahudilikte boşanmanın zor olmadığını anlıyoruz. Boşanma konusunda bir zorluk olmamasına rağmen dinen hoş karşılanmamaktadır. Boşanma gerçekleşikten sonra ise artık kadın, kocasının mirasından faydalanamaz. Kocasından veya babasından izinsiz adakta dahi bulunamaz. Ancak tüm bunlara rağmen yine de İsraili bir kadın asla bir köle konumunda değildir. Aile içinde kadına olan saygı, ilk çocuğun doğuşu ile hele de çocuk erkekse daha fazla artar. Kocasını eşine daha çok bağlanır, çocukları ona karşı daha itaatkâr davranırlar.⁶⁶

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz: Asife Ünal, **a.g.e.**, s.19-58; Ahmet Çelebi, **a.g.e.**, s.318.

⁶⁵ Tesniye, 24:1.

⁶⁶ Ronald de Vaux, **Yahudilikte Aile**, (Çev: Ahmet Güç), Arasta Yay., Bursa 2003, s.54; Geniş bilgi için bkz: Asife Ünal, **a.g.e.**, s.59-64.

3-Zina

Yahudilikte, zina, büyük bir suç sayılmakta ve yasaklanmaktadır. Yahudilikte zina, boşanma nedenidir. Bu yasağın hedefi de neslin devamını sağlamaktır. Yahudiliğin temel emirlerinden ve daha önce söz etmiş olduğumuz on emirden birisi de zina edilmemesi emridir. Tanah'ta, zina eden kişilere uygulanacak cezalar kişiye ve yere göre değişmektedir. “taşlanarak ya da yakılarak öldürme, çocuksuz ölmek, lanetlenmek” gibi.⁶⁷

C-İKTİSADİ AÇIDAN İDEAL İNSAN

İktisadi hayat, tarihin çeşitli devirlerinden günümüze hatta belki de dünya hayatının sonuna kadar isimler ve uygulamalar değişmiş olsa da insanoğlunun en fazla meşgul olduğu ve olacağı bir alandır. Zira insan, yaşamak için yemeye, yemek için de çalışmaya muhtaçtır bir varlıktır. Dolayısıyla böyle bir ihtiyaçtan ötürü, Yaratıcı, insanların bu konudaki sıkıntılarına çare olabilmesi adına mukaddes kitaplar vasıtasıyla bir takım düzenlemeler getirmiştir. Tevrat'ı bu açıdan incelediğimizde karşımıza, ilk olarak sosyal sorumluluklarla, mallarla alakalı bazı ayetler çıkmaktadır. Bunlar, çalışıp kazanmaya teşvik etmek, kazanılan şeylerin üzerinde yoksul insanların da hakkı olduğunu düşünüp gereken şeyleri yapmak suretiyledir.

1-Sosyal Sorumluluklar ve Mallarla Alakalı Emirler

Mesela, toprakların ekimi ile ilgili olarak toprakların altı yıl ekilip yedinci yıl nadasa bırakılması isteniyor ki bu arada hem toprağın dinlenmesi hem de yoksul durumda bulunanların hakkının gözetilmesi hedeflenmiş oluyor. Ayet şöyledir: “Toprağınızı altı yıl ekecek, ürününü toplayacaksınız. Ama yedinci yıl nadasa bırakacaksınız; Öyle ki halkınızın arasındaki yoksullar yiyecek bulabilsin. Onlardan artakalanı da yabani hayvanlar yesin. Bağınıza ve zeytinliğinize de aynı şeyi yapın. Altı gün çalışacak, yedinci gün dinleneceksiniz. Böylece hem öküzünüz, eşeğiniz dinlenir hem de kadın kölenizin oğulları ve yabancılar rahat eder.”⁶⁸ Bu ayette çalışıp kazanma, kazanırken başkalarına da kazandırma ve onlara yardım etme ile alakalı emirler yer almıştır. Bu bölümde ele alınması da bunların, sosyal sorumluluklardan sayılmasındandır. Zira insan, sosyal bir varlıktır ve birlikte yaşamaya mecburdur. Bu

⁶⁷ Asife Ünal, a.g.e., s.64-69.

⁶⁸ Çıkış, 23:10-11; Levililer, 25:1-7.

yüzden de kendini düşündüğü gibi başkalarını da düşünmesi gereklidir. Çünkü bu, birlikte huzurlu şekilde yaşamının bir gereğidir.

Yine bir başka ayette de aynı konuya değinilmiştir: “Ülkenizdeki ekinleri biçerken tarlanızı sınırlarına kadar biçmeyeceksiniz. Arta kalan başakları toplamayacaksınız. Bağbozumunda bağınızı tümüyle devşirmeyecek, yere düşen üzümleri toplamayacaksınız. Onları yoksullara ve yabancılara bırakacaksınız. Tanrınız RAB benim.”⁶⁹ Bu ayette de yoksulların ve yabancılardan hakları üzerinde durulmuş ve onlara yardım emredilmiştir.

2-Yasaklanan Davranışlar

Buraya kadar bahsettiğimiz mevzuların, On Buyruk'ta da geçen yasaklanan davranışlar arasında olduğu açıkça belirtilmektedir: “Adam öldürmeyeceksin. Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin. Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.”⁷⁰ Aynı ayetlere, diğer ilahi kitaplarda da benzer ifadeler rastlanmaktadır. Bunların hepsi bir başkasının hakları içine giren ve yasaklanan davranışlardır.

Bir başka ayette yasaklanan davranışlar ise şunlardır: “Kenan ülkesine girdiğinizde bir meyve ağacı dikerseniz iki üç yıl meyvesini kirli ve yasak sayın, yemeyin... Kanlı et yemeyeceksiniz. Kehanette bulunmayacak falcılık yapmayacaksınız. Yabancıya kötü davranmayacaksınız...”⁷¹ Bu ayette de görüldüğü gibi kanlı et yenmesi haram kabul edilmiştir. Aynı şekilde falcılığın da yasaklanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bir başka ayette de yenip içilmesi yasak olan şeyler üzerinde durulmaktadır: ”RAB Musa'ya şöyle dedi: İsrail halkına de ki, ister sığır, ister koyun ya da keçi yağı olsun, hayvan yağı yemeyeceksiniz. Kendiliğinden ölen ya da yabanıl hayvanların parçaladığı bir hayvanın yağı başka şeyler için kullanılabilir ama hiçbir zaman yenmemeli. Kim yakılan ve RAB' be sunulan hayvanlardan birinin yağını yerse, halkımın arasından atılacak. Nerede yaşarsanız yaşayın, hiçbir kuşun ya da hayvanın kanını yemeyeceksiniz. Kan yiyen herkes halkımın arasından atılacak.”⁷² Bu ayetler de yiyip içme konusundaki emirlere yer vermiş, bunlara uyulması emredilmiştir.

⁶⁹ Levililer, 19:9-10; Levililer, 23:22.

⁷⁰ Yas., 5:6-21

⁷¹ Levililer, 19:23-37

⁷² Levililer, 7:22-27; Levililer, 17:10-14.

C-TOPLUMSAL AÇIDAN İDEAL İNSAN

Dinler, mensuplarından Tanrı'nın memnun olacağı bazı davranışları bekledikleri gibi, sosyal ve doğal çevreye zarar vermeyecek, toplumsal barışı ve güzelliği koruyacak davranışlar da beklerler. Bu davranışlar, toplumun dünyadaki mutluluğu kadar, kişilerin huzurunu ahirete taşıyacak davranışlardır. Birlikte yaşamının bir gereği olarak karşılıklı saygı ve sevgi duyguları içinde hareket etmelidir. Bunu pekiştirmek ve zaman zaman olabilecek kaymaları önlemek üzere ilahi emirler gönderilmiştir.⁷³

1-Yabancı Hukukuna Saygı

Yahudilikte, huzurlu ve güvenli bir toplumun olabilmesi için gerekli olan bir takım emirlere de rastlamaktayız. Mesela yabancı hukukuna riayet etmek onlardan biridir. Ancak öncelikle Yahudilikte yabancı olarak görülenler kimlerdir onu bilmek gereklidir. Yahudi hukuk sistemi Halakhah'ta Yahudi olmanın şartları belirtilmiştir. Bunlar, Yahudi bir anne babadan ya da Yahudi bir anneden doğan kimselerdir. Babası Yahudi olan birisi de Yahudiliğe geçmek suretiyle Yahudi olabilir. Bunların dışında kalan yabancılar ise azınlık sayılırlar ve onlar hakkında da Tevrat'ta özel hükümler yer almaktadır. Bununla birlikte, Yahudiler ile yabancılar arasında fark vardır. Yahudiler için yasak olan şeyler yabancılara serbesttir. Mesela Tesniye'de, Yahudilere “leş yemeyeceksin” denir. Fakat yemesi için bir garibe verilebileceği ya da dışardan gelip giden bir yabancıya satılabileceğine izin verilir. Maymonides'e göre, hırsızlık yapan yarı Yahudi olan biri, Yahudi'den ya da Yahudi olmayan birinden bir şey çalarsa çaldığı şey ne olursa olsun ölümle cezalandırılır. Uyması gereken kanunlardan zor kullanılarak vazgeçmesi istenilirse, puta tapmak bile olsa, bunu yapmasına izin verilir.⁷⁴ Tevrat'a göre Yahudi cemaati arasında yaşayan yabancı bir gariptir. O garibe zulmedilmemelidir. Mısır'daki hayatlarında garipliğin ne olduğunu bilen Yahudiler, kendi aralarında gariplere sevgiyle muamele etmelidir. Ayrıca Allah da garipleri sevmektedir. Nitekim bir ayette: “ Yabancıya haksızlık ve baskı yapmayacaksınız. Çünkü siz de Mısır'da

⁷³ Ekrem Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.131.

⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Baki Adam, “*Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı*”,s.150-153.

yabancıydınız”⁷⁵ denilmektedir. Burada Rabbin, onların da bir zamanlar Mısır’da yabancı iken onları nasıl kurtarmış olduğunu hatırlatmış olmasına rastlamaktayız.

5.Yoksullara Yardım

Toplumsal açıdan önemli olan bir emir de yoksullara yardım edilmesidir. Bu akla gelebilecek her yolla olabilir. Ancak üzerinde daha çok durulan yardım şekli zekât ve sadaka vermek suretiyle olan yardım şeklidir. Zekât konusunu, İbadetler bölümünde inceleneceği için burada sadece isim zikredilerek geçilecektir. Sadaka konusuna gelince, Yahudilikte sadaka “doğruluk, dürüstlük” manalarına da gelen kelime ile ifade edilir. Yahudilikte bir kimsenin, bir insanla ilgilenmesi sadece genel bir ahlaki emir değil, aynı zamanda herkesin de dikkat etmesi gerekli olan dini bir vazife kabul edilmektedir. Zira Tevrat, sadaka vermeyi teşvik etmektedir. Çünkü zenginın malı üzerinde fakirin hakkı vardır. Yahudilere göre bunlar, Allah tarafından, yoksul olanlara verilmesi için zenginlere verilmiştir. Yahudi ahlaki, sadakayı bir lütuf olarak değil bir vazife olarak görür.⁷⁶ Sadece vermekle de yardım edilmez, onlara başarısızlıkları halinde de yardım etmeli, tatlı ve nazik sözlerle hitap etmelidir.⁷⁷ Şimdi de ilgili ayetlere yer vererek konuyu pekiştirelim: “Ben, yüksek ve mukaddes yerlerde otururum ve alçak gönüllülerin ruhlarını diriltmek ve ezilmişlerin yüreğini diriltmek için, ezilmiş ve alçak gönüllü adamla beraberim.”⁷⁸ Bir başka ayette ise, “fakir bir adamı utandırana yazıklar olsun, ona yazıklar olsun. “Yoksullar için baba idim.”⁷⁹ Görüldüğü üzere yardıma ihtiyaç duyan herkese yardım etmek, Yahudilikte dini bir vecibedir.

2-Sihrin Yasaklanması

Aynı şekilde, toplumdaki huzursuzluğu artırabilecek büyük bir sorun olan sihir ve büyü işinin yasaklanması ve bunu yapanları da en kötü şekilde cezalandırılması emri de yer almaktadır. Nitekim konuyla alakalı bir ayette: “Büyücü kadını yaşatmayacaksınız”⁸⁰ demek suretiyle bu fiilin ne kadar yanlış olduğu ve bunu yapan insanların da en ağır cezayı hak edeceğini bildirmektedir.

⁷⁵ Çıkış, 22:21; Çıkış, 23:9.

⁷⁶ Adem Özen, **Yahudilikte İbadet**, Ay Işığı Kitapları., İstanbul 2001, s.181.

⁷⁷ Tesniye, 25:35.

⁷⁸ İşaya, 57:15.

⁷⁹ Eyub, 29:16.

⁸⁰ Çıkış, 22:18.

3-Faiz ve Hilenin Yasaklanması

Huzuru tehdit eden ve İslam'da da yasaklanan bir başka durum da faizin terk edilmesi ile ilgili emirlerdir. Bir ayette şöyle denilmektedir: “Halkıma, aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirseniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz”.⁸¹ Talmut’ ta yasaklanan davranışlardan biri de faiz alımıdır. Talmut’a göre, bir Yahudi’nin, başka bir Yahudi’den borç karşılığında faiz almasını şiddetli şekilde cezalandırılmalıdır. Yahudi bir alacalıklının, yine Yahudi olan borçludan herhangi bir çıkar elde edeceği, uzun vadeli bile olsa her türlü ilişki yasaklanmıştır. Yasa dışı bir işe suç ortaklığı yapan her Yahudi, Talmud tarafından damgalanmakta, mahkeme şahitliğini dahi reddetmektedir.⁸²

D-İBADET AÇISINDAN İDEAL İNSAN

İbadet, Tanrı ya da Tanrılara açık bir saygı ve kulluk arzusu içerisinde, üstlenilen herhangi bir davranışı ifade etmek üzere kullanılan geniş anlamı bir kelimedir. Daha özel bir anlamı ise, bu şartlarda yapılan bir fiilin dini bir ortamda meydana gelişini tanımlamaktadır. Eski dinlerde genel anlamda insanın tanrılara hizmet etmesi için dünyaya geldiğine inanıldığından, Tanrıyı memnun etmek adına pek çok davranışta bulunulurdu. Bu düşünce tarzı, ibadette, ibadet edilene nazaran ibadet edenin aşağı bir konumda olduğu inancını doğurmuştur. Yine bu sebeplerle genellikle ibadetlerden önce dini temizlik fiilleri yer almıştır. Dini toplumun duygularının güçlü olduğu yerlerde ibadet topluca yapılma özelliğini sürdürmektedir. Ferdi davranışların önemi sürekli vurgulanmış olmasın rağmen bir Yahudi sinagogunda ya da bir Hıristiyan kilisesinde yapılan ibadet, topluca yapılan bir ibadettir.⁸³

Yahudilikte ibadet, kutsal yerde yapılan faaliyet ve davranışları ifade etmekle beraber, bütün hayatı kaplayan bir dindarlık olarak anlaşılmaktadır. Yahudilerin ibadeti, Tevrat’a göre, geceye hasredilmiş olup üç vakittir: Güneşin batışında, seher vaktinde, sabah siyah iplik beyazından ayrılabilindiğinde. Bunların her birisi 18 rekâttır.⁸⁴ Bir Yahudi mezhebi olan Karailer’de ise ibadet, iki vakitte yapılmaktadır. Sabah ve akşam

⁸¹ Çıkış, 22:25.

⁸² İsrail Shahak, **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, (Çev: Ahmet Emin Dağ), Anka Yay., 2. Baskı, İstanbul 2002, s.83.

⁸³ Eric J.Sharpe, **Dinler tarihinde 50 Anahtar Kavram**, (Çev: Ahmet Güç), Arasta Yay., Bursa 2000, s.32.

⁸⁴ Günay Tümer, **Biruni’ye Göre Dinler ve İslam Dini**, D.İ.B.Yay., Ankara 1991, s.166; Adem Özen; **a.g.e.**, s.36; Geniş bilgi için bkz. Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s.162-166.

yapılan bu ibadetler, Zebur'dan bölümler okunmak suretiyle yerine getirilir. Ayrıca Şabat Günü ve diğer bayram günlerinde sabah ve akşam ibadetlerine ilaveten başka ibadetler de yapılmaktadır.⁸⁵

1-Dua

Dua kelimesi, çağırma, seslenmek ve istemek manasında kullanılır. Duanın ana hedefi, insanın Allah'a halini arz etmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre dua, kul ile Yaratıcı arasındaki diyalogdur. İbadetin esas rüknünü oluşturan dua, en kısa şekliyle, Allah'ın yardım ve merhametini kazanmak adına kişinin içinde bulunduğu duruma göre yakarışlarıdır. Dua, her yerde yapılabildiği halde tarih boyunca çeşitli dinlerde dua için özel mekanlar tespit edilmiş ve buralarda dua etmenin daha verimli olacağı düşünülmüştür. Ayrıca duanın, ferdi olanı her zaman yapılabildiği halde daha makbul olması için belirli zaman ve belli mekanların seçilmesine de özen gösterilmesi gerektiği söylenmiştir. Duaya cevap verme, hamd duygusunun samimiyeti oranındadır. Yahudilikte dua, Allah'a yaklaşma vesilesi kabul edilir. İbranice "Tephillah" dua anlamına gelir. Eski Ahit'te dua, Yahudilerin, Yahve'nin aralarında ve yanlarında olduğu inançları üzerine kurulmuştur. Yahudi duası daima Yahve'nin duaya icabet edeceğine güven konusunda yoğunlaşmıştır. Ruhi kutsamalar ve dünyevi konulardaki başarı, en çok yapılan dualardır. Duanın, insana olan faydasının yanında, bir de Tanrı'ya olan güzel gözükmesi vardır.

Aslında Yahudilikte I. Mabed zamanında dua, tamamen ihtiyari idi. Önceleri günlük dua şeklinde ibadetleri yoktu, sadece, Mabed'de takdim edilen kurbanlar vardı. Düzenli dua yapılması, I. Mabed'in tahribinden sonra, kurbanların yerini almaya başlamıştır.

Yahudilikte dua genellikle nesir, bazen de nazım şeklindedir. Yine dua, içerik, şekil ve anlatım biçimlerine göre üçe ayrılır. Bunlar hamd, niyaz ve şükran duasıdır. Makbul olan dua şekli, Allah korkusuyla yapılan duadır. Allah korkusu olan herkesin sesinin duyulacağına inanılır. Ancak kişi, duasında ısrarcı olmalı, hemen vazgeçmemelidir. Çünkü dua, her ilahi kararı tersine döndürecek bir güce sahiptir. Bununla birlikte bir kimse, yalnız kendisi için dua etmemeli, başkalarını da düşünmelidir. Yine sıkıntılı bir insanın ihtiyacını ancak Allah giderebilir. Yahudilikte dua için herhangi bir mekan gerekmeseyse de kutsal bir yer tercih etme eğilimi vardır. Yahudiler, önceleri genellikle Mabed avlusunda yüzlerini makdise dönerek dua

⁸⁵ Şaban Kuzgun, a.g.e., s.280.

ederlerdi. Sürgünden sonra Kudüs dışındakiler, Kudüs'e ve Mabed' e doğru dönmüşlerdir. Aynı şekilde duanın belirli bir şekli bulunmamakla beraber ferdin tercihinin bırakılmıştır.⁸⁶

Tevrat'ta dua için genel bir kavram ve belirli bir sıra olmamakla beraber altmış altı cümle doğrudan veya dolaylı olarak dua ile ilgilidir. Yahudiler, ayakları bitişirmek, diz çökmek, baş eğmek elleri, göğsü açmak ve Kudüs'e yönelmek suretiyle dua ederler. II. tapınaklarının yıkılışından sonra Yahudilerde toplu dua daha da yaygınlaşmıştı. Dua sırasında Eski Ahitteki kitaplardan parçalar okunur, Tevrat nüshaları ise ayrıca öğüt mahiyetinde tefsir edilir. Yaklaşık yarım saat süren dua, hahamın duası ve mukaddes şaraptan içmesiyle sona erer. Sabah duasında özel dua mantosu, diğer vakitlerde ise dua bilezikleri takılır. Erkeklerin ibadet esnasında başları kapatılır. Hahamların kendine özgü kıyafetleri vardır. Kadınlar ise cemaate katılmazlar. Şayet mabede gelirlerse ayrı bir yerde başları kapalı bir şekilde beklerler. Dua sırasında önemsiz bir desteğe dahi dayanılmaz. Hasta olan biri ağzı ile dua edemiyorsa ima yoluyla bunu yapabilir. İsrail dışında olan bir kişi, dua etmek istediğinde İsrail'e doğru yönelmelidir. Duanın saygı ve edep sınırlarını aşmaması gereklidir. Kişinin kimin huzurunda olduğunu bilerek, dileklerinden önce Rabbe hamd etmelidir. Yine Yahudilere göre dua, ayakta söylenmelidir. Çünkü bu, ibadet hakim pozisyonudur.⁸⁷

Yine dua esnasında kişinin kimin karşısında olduğunu bilmesi ve sesini yükseltmemesi gerektiği uyarısı, Yahudilerde de yer almaktadır. Yahudiler, ibadetlerini sinagoglarda yaparlar. Ferdi ve cemaatle yapılan ibadetleri bulunur. Günlük ibadet vakitleri ise sabah, ikindi, akşam olmak üzere üç vakittir. Diğer ilahi kaynaklı dinlerde de göreceğimiz gibi ibadete hazırlık için kirden arınma metodu olarak ise abdest alma Yahudilikte de vardır. Ayrıca İslam'da olduğu gibi Yahudilerde de su olmadığı durumlarda teyemmüm yapma hadisesi mevcuttur. Yahudi geleneğinde üç tip dini temizlenme şekli vardır. Bunlar, vücudu tümüyle suya daldırmak, elleri ve ayakları yıkamak ve sadece elleri yıkamaktır. Yine İslam Dininde de olduğu gibi abdestin geçerli olabilmesi için abdest alınacak suyun kokusunun, renginin, ve tadının değişmemiş olması gerekmektedir. İbadet yerlerine girmeden, Eski Ahit'i okumaya başlamadan önce elleri ve ayakları yıkamak şart koşulmuştur.⁸⁸

⁸⁶ Adem Özen, **a.g.e.**, s.24, 38-39, 108-109; Osman Cilacı, "Dua Mad. ", **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V.Yay., İstanbul 1994, c.IX, s. 529; Adem Özen, **a.g.e.**, s.118.

⁸⁷ Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s.163-164; Osman Cilacı, **a.g.e.**, C.IX. ,s.530.

⁸⁸ Adem Özen, **a.g.e.**, s.110-116.

2-Oruç

Beslenmeden, tam ya da kısmi olarak uzak kalma manasındaki oruç, Doğu ve Batı kültürlerinde ortak olan bir fenomendir. Tora'da ayetlerde geçen nefsin alçaltılması oruç olarak kabul edilmiştir. Tora'da, bu vazifenin Yom Kippur'da yerine getirilmesi istenmiştir. Yom Kipur, Yahudilerce büyük oruç günü olarak kabul edilir. Pişmanlık ve af günüdür. Aslında çoğu yerde oruçla alakalı ayetler her zaman açık olmayabiliyor.⁸⁹ Ancak yine de bir fikir vermek adına Tevrat'taki oruçla ilgili ayetlerden birkaç örnek verelim: "Mayasız ekmek bayramını tutacaksın. Sana emrettiğim gibi Abib ayında, muayyen vakitte, yedi gün mayasız ekmek yiyeceksin, çünkü Mısır'dan Abib ayında çıktın."⁹⁰

Bir başka ayette ise Allah, Hz. Musa'ya kefarete gününün önemini şöyle açıklıyor: "Ve Rab Musa'ya söyleyip dedi, bu yedinci ayın tam onuncu günü kefarete günüdür. Sizin için mukaddes toplantı olacaktır ve canlarınızı alçaltacaksınız ve Rabbe ateşle yapılan takdime arz edeceksiniz."⁹¹ Yine başka bir ayette "ben ise, onların hastalıklarında çul giydim, nefsimi oruçla kırdım..."⁹².

Bazı ayetlerde ise orucun, Allah'ı hoşnut etmek için iyi bir vesile olması yer almaktadır: "Ve çulda ve külde dua ile ve yalvarışlarla, oruçla Rab Allah'ı aramak için O'na yöneldim."⁹³ Yahudilik'te mecburi olan oruç, bir erkek çocuk için on iki yaşını bir ay geçtikten sonra başlar. Bundan sonra onun yaptıklarından anne babası sorumlu değildir artık. Yahudilerde büyük af günü olan Yom Kippur'dan başka özel günlerde de oruç tutulabilir.⁹⁴ En eski zamanlardan beri hem kişilerin, hem de grupların oruç tuttuğu, Ahd-i Atik literatüründe yer alır. I. Mabet ayininde oruç, sürekli olarak başvurulmuş bir ibadettir.⁹⁵ Yine oruç, hem kişiler, hem de cemaatin, Allah'ın merhametini kazanmanın yanında, gelebilecek olan bir belanın isabet etmesini önlemek ya da sona erdirmek⁹⁶, ilahi bir affa kavuşmak, pişmanlık ve itaat için tutulabilmektedir. Oruç tutma, I. Mabet günlerinde ihtiyari iken sadece sürgünden sonra düzenli yapılan bir ibadet olmuştur. Oruçta yemek, içmek, yağ ile yağlanmak, ayakkabı giymek

⁸⁹ Adem Özen, **a.g.e.**, s. 174; Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s.164.

⁹⁰ Çıkış, 34:18.

⁹¹ Levililer, 23:26-29.

⁹² Mezmurlar, LXIX, 10.

⁹³ Daniel, 9:3.

⁹⁴ Osman Cilacı, **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, Akyol Neşriyat, İzmir 1980, s.17, Adem Özen a.g.e., s.177.

⁹⁵ Yeremya, 36:9.

⁹⁶ I. Krallar, 21:27-29; II. Samuel, 12:22-23.

yasaklanmıştır. Çocuklar, oruç tutmazlar. Ancak, eğitim çağına gelmeden bir ya da iki yıl önce günün bir bölümünde oruç tutmak yoluyla tecrübe kazanabilirler. Hasta olan birisi, bir uzman tavsiyesi ile orucunun yiyebilir. Bu uygulamaların, İslam Dinindeki ile benzer olduğu söylenebilir. Farklı olarak ise büyük-küçük oruçları vardır. Küçük oruç günleri, gündüz saatleriyle sınırlı iken büyük oruçlar, yirmi dört saattir. Küçük oruçlarda sadece yeme içme yasaktır. Büyükte ise bunlara ek olarak yıkanmak, yağlanmak, ayakkabı giymek vb. davranışlar yasaktır.⁹⁷

3-Hac

Hac, mabet ya da kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etmek anlamında kullanılmıştır. Kutsal bilinen açık ya da kapalı alanları ziyaret etmek tüm dinlerde vardır. İnananlar kutsal saydıkları ay ve günlerde bu mekanları ziyaret edip dua ederler.⁹⁸ Hac kelimesi İbranice’de “hag” ve “bayram” anlamına gelen, “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak” manasındaki “hvg” kökünden türemiştir. Yahudilikte, yılda üç defa haccetmek mecburidir. Ancak haccın zorunlu olması, Kudüs’teki Mabet’in varlığını devam ettirmesi ve mezbahın da ayakta kalması şartına bağlıdır. Tevrat, Yahudi olan tüm erkeklerin yıl içinde üç kez Yahve’nin huzurunda olmaya mecbur etmektedir. Yahudilikte kutsal sayılan mekanlar, üç sınıfta toplanabilir: Kudüs ve çevresindeki yerler, genellikle Celile’de bulunan Talmud ve Kabbala’da ismi geçenlerin mezarları ve İsrail’in çeşitli bölgelerindeki merkezler. Bunlardan özellikle Kudüs, Yahudi ve Hıristiyanlarca, Hac için mühim bir ziyaret yeridir. Zira inançlarına göre Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği tepe ve Hz. İsa’nın mezarı buradadır. Yahudi mezhebi olan Karailik’te ise Siyon’un önemi büyüktür. Özellikle ilk devir Karailerin de en büyük amaç, İsrail’in kurtulması ve Siyon Dağındaki Süleyman Mabedinin yeniden inşa edilmesi idi. Dolayısıyla Karailer için Kudüs’e gitmek bir ibadet kabul edilmiştir.⁹⁹ Hac, Yahudilikte yenilenme ve manevi enerjinin ortaya çıkışı olarak kabul edilir ve günahların bu şekilde affedileceğine inanılır. ”Ve Kenan diyarını, onda garip oldukları gurbet diyarlarını onlara vermek için kendileriyle de ahdedtim.”¹⁰⁰ Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Bütün erkeklerin senede üç kere İsrail’in Allah’ı Rab Yahova’nın önünde görünecekler.”¹⁰¹

⁹⁷ Adem Özen, **a.g.e.**, s.176-177.

⁹⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.131; Muhammed Hamidullah, **İslam’a Giriş**, Ankara ts., s.106.

⁹⁹ Şaban Kuzgun, **a.g.e.**, s.282; Ö. Faruk Harman, “*Hac*”, **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V.Yay., İstanbul 1996, C.XIV, s.383; Adem Özen, **a.g.e.**, s.191.

¹⁰⁰ Çıkış, 6:4.

¹⁰¹ Çıkış, 34:23.

4-Kurban

Kurban, ya Tanrıyı bir şekilde etkilemek ya da Tanrı ile kurbanı sunan arasında yakınlaştırıcı bir bağ oluşturmak amacıyla bir şahsı, bir hayvanı ya da bir objeyi Tanrıya adama işidir.¹⁰² Bir başka tanımda ise Bianchi'ye göre kurban, din adamlarıyla ilgili işler için geçerli olan ortak görüş, sebze, hayvan ve insan gibi şeylerin aşkın dünyaya adanarak yapılmış olduğu bir törendir. Bu onun kutsanması ya da kutsal bir şey için tahsis edilmesidir. Ayrıca bu davranış, bu kutsal işe kalkışanları da kutsallaştırmaktadır. Böylece kurban, ilerde de göreceğimiz gibi genellikle benzer uygulamalar şeklinde olmakla beraber, dinlerin genel özelliğine göre değişik anlamlarda da algılanabilir.¹⁰³

Kurban, hemen hemen tüm dinlerin değişmeyen bir özelliğidir. Tanrılar her nerede ise oraya ibadet edilir, takdimeler, hediyeler sunulur. İlkel kurbanın genel olarak yiyecek ve içecekten oluştuğu söylenebilir. Tanrılara hediye olarak sunulan kefarete ve iştirak kurbanı gibi çeşitli kurban türleri vardır. Bunlar, hediye olarak verilenler, kefarete kurbanı, ve iştirak kurbanıdır. Yahudilikte kurbanın, “ister hayvan ister sebze olsun, Tanrı'ya bağlılığın bir işareti olarak bir mezbah üzerinde tamamen ya da kısmen yok edilen takdime; Tanrı'ya saygı göstermek, bağışlamasını sağlamak amacıyla, sunma ya da takdis yoluyla yapılan takdime işi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Pek çok takdime yapılmaktadır. Mesela, yakılan takdime, selamet takdimesi, şükran takdimesi, suç takdimesi, ekmek takdimesi bunlardan bazılarıdır. Bilinen şudur ki; İsrail kurbanı, tarihi çok eskilere dayanmaktadır.¹⁰⁴ Yahudilikte Hz. Musa ile başlayan ve yine onun tarafından yerine getirilen kurban ibadeti, Süleyman Peygamber tarafından yaptırılan Beyt-i Makdis'in Romalılarca yıkılışına kadar devam etmiştir. Yahudilikte kurban, Tanrıya bağlılığın, O'na saygı göstermenin bir işareti sayılmıştır. Kurban, kanlı ve kansız olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Kurbanın kusursuz olması istenmiş ve kanlı kurbanlarda ise hayvanın kanının akıtılması şartı koşulmuştur. Yahudilikte kurbanlar, fertler veya toplum adına sunulmuştur. Yine Yahudilikte kurban ibadeti, mabedin yıkılışından sonra ortadan kalkmış, onun yerini dua, oruç gibi ibadetler almıştır. Tevrat'ta kurbanın cinsi ve çeşitleri, kurbanın takdim edilme yeri ve zamanı, kurbanın kimlere sunulacağı, kurban eti ve kanı ile ilgili hükümler yer almaktadır. Yine kurban çeşitlerini, umuma ait olanlar ve özel olanlar diye iki kısımda incelemek

¹⁰² Eric J. Sharpe, **a.g.e.**, s.44-45.

¹⁰³ Ugo Bianchi, **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, (Çev: Mustafa Ünal), Geçit Yay., Kayseri 1999, s.59.

¹⁰⁴ Ahmet Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s.144; Geniş bilgi için bkz. Adem Özen, **a.g.e.**, s.29, 185-190.

mümkündür.¹⁰⁵ Rabbe kurban takdimi şu ayette yer almıştır: “Ve o gün çok kurbanlar kestiler ve sevindiler, çünkü Allah onları büyük bir sevinçle sevindirmişti....”¹⁰⁶. Yine başka bir bölümde “...çölde üç günlük yol gidelim, ta ki Allah’ımız Yehova’ya kurban keselim”¹⁰⁷ buyrulmuştur.

Sunulacak olan kurbanın özellikleri ise, Tevrat’ın Çıkış ve Levililer bölümünde detaylı olarak yer almaktadır: “RAB için esenlik kurbanı keseceğiniz zaman kabul edilecek biçimde kesin. Kurban eti, kestiğiniz gün yada ertesi gün yenecek. Üçüncü gün yenirse, iğrenç sayılır. Kabul olmayacaktır. Onu yiyen suçunun cezasını çekecektir. Çünkü Rabbin gözünde Kutsal olanı bayağılaştırmıştır. Halkın arasından atılacaktır.”¹⁰⁸ Bu ayette bazı kurallar konmuş ve bunlara uyulması istenmiştir. Uymamanın ise, Kutsalı basitleştirmek olacağı ifade edilmiştir.

5-Zekât

Yahudilikte herkesin, sahip olduğu malın onda birini zekât olarak verme zorunludur. Kur’an’da da bu ifade doğrulanmaktadır. Ahd-i Atik’i bu konuyla alakalı olarak incelediğimizde karşımıza şu ifadeler çıkmaktadır: “Ülkenizdeki ekinleri biçerken tarlanızı sınırlarına kadar biçmeyeceksiniz. Arta kalan başakları toplamayacaksınız. Bağbozumunda bağınızı tümüyle devşirmeyecek, yere düşen üzümleri toplamayacaksınız. Onları yoksullara ve yabancılara bırakacaksınız. Tanrınız RAB benim.”¹⁰⁹ Bu, her durumda ve farklı seviyede bulunabilecek insanlar için oldukça önemli bir emirdir. Ahd-i Atik, zirai ürünlerden,¹¹⁰ sığır ve koyun sürülerinden zekat olarak yıldan yıla¹¹¹ ve her üç yıl sonunda da verilmesini emretmektedir. Ancak hayvanların sayısı yüzün altındaysa o malların zekatının verilmesi gerekli görülmemiştir. Babil esaretinden sonra ürünlerden öşür, devlet tarafından Tevrat’ta yer aldığı üzere, Yedi Sayım Haftasında alınırdı. Karailer’de ise madenler de dahil olmak şartıyla, her türlü mal ve hayvanın onda birini zekat olarak vermek şeklindedir.¹¹²

Konular işlenirken insanlar için yasaklanmış olan davranışlara değinildiğinden burada sadece başlıklar halinde özet olarak sunulmaya çalışılacaktır: Adam öldürmek, yalan haber taşımak, yalan yere ant içmek, zina fiilinde bulunmak, hırsızlık, gasp,

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Güç, **a.g.e.**, s.144-253.

¹⁰⁶ Nehemya, 12:43.

¹⁰⁷ Çıkış, 3:18.

¹⁰⁸ Levililer, 19:5-8.

¹⁰⁹ Levililer, 19:9-10; 23:22.

¹¹⁰ Levililer, 27:30; Tesniye, 26:12.

¹¹¹ Tesniye, 14:22.

¹¹² Adem Özen, **a.g.e.**, s.181.

tefecilik, faiz, hilekarlık, riyakarlık, adaletsizlik, ana-babaya itaatsizlik, sihir, yabancıya kötü muamele edilmesi, yetimin hakkına el uzatılması, emanete ihanet, rüşvet almak, ahdine vefasızlık, eşlerin birbirine itaatsizlikleri, komşuya eziyet, yaşlılara kötü muamalede bulunmak, Şabatı ihlal etmek, dökme putlar yapmak, leş yemek, kan içmek, emredilen ibadetlerin yapılmaması gibi.

Yahudilikte ideal insan konusu incelendiğinde her davranışın temelini, ahlak olduğu görülmektedir. Zira hemen her alandaki davranışlarda, ahlakı esas almak gerektiği görülmektedir.. Dolayısıyla karşımıza, Allah'ın hakkına dikkat eden, ibadetlerini yerine getiren, yaşamı boyunca insanlar arasındaki ilişkilerde dikkatli olan, affedici, alçakgönüllü, ihlaslı ve anne babasına itaatkar olan, çalışıp gayret gösteren, yoksullara karşı merhametli olan vb. olumlu özellikleri olan ideal bir insan modeli çıkmaktadır. Aynı zamanda ideal insan, Yaratıcının yasaklarından da uzak durandır. Yani yalan yere yemin etmeyen, adam öldürmeyen, hırsızlık, zina ve riyakarlık yapmayan, yetim malı yemeyen, hayvanın kanını içmeyen vs. yasaklara dikkat edip her yönüyle mükemmel olmaya çalışan bir insandır.

II. BÖLÜM

HIRİSTİYANLIĞA GÖRE İDEAL İNSAN

Hız. İsa, içinde doğup büyüdüğü Yahudi cemaatinin bir üyesi olarak Eski Ahit'i, kutsal kitap olarak görmüş ve ona yorumlarıyla derin anlamlar kazandırmaya çalışmıştır. Bu sebeple günümüzde Hıristiyanların elinde bulunan kutsalın ilk kısmını, Eski Ahit oluşturur. İkinci kısmını ise, Hız. İsa'nın ölümünden sonra ortaya çıkan, İsa ve Havarilerinin vaazları hakkındaki rivayetleri içeren, Yeni Ahit oluşturmaktadır. Hıristiyanlar, Hız. İsa'nın bir kitap getirdiğine inanmazlar. İncil, Müslümanların anladığı manada getirilen vahiylerden değildir. Ancak Hıristiyanlar, İncil yazarlarının, Tanrının ve Kutsal Ruhun himayesi altında bulduklarına inanmaları nedeniyle, bu yazılara ve doğruluklarına kesinlikle inanır ve güvenirlir.¹¹³

A- AHLAKİ AÇIDAN İDEAL İNSAN

Ahlaki açıdan ideal bir insan olmanın temelinde yer alan inançlardan birisi ahiret inancıdır. Kişinin davranışlarının ahlakilik kazanmasında ve onun, iyi davranışlara yönelmesinde etkisi olması konusu, İncil mesajında da vardır. Zira gelecek dünyadaki hayatın nasıl bir hayat olacağı, ferdi ilgilendiren önemli bir unsurdur. Çünkü şartları bu dünyada belirlenmektedir. Hız. İsa, havarilerine ve insanlara tebliğ ederken büyük günün yakın olduğunu, kendisini dinleyip tövbe etmezlerse azabın geleceğini söylemiştir.¹¹⁴ Matta İncilinde yer alan ayette de insanı kirleten kötü düşüncelerin ve kötü hareketlerin,¹¹⁵ Luka İncilinde pişmanlık dilenmediği takdirde felaketlere neden olacağı yer almaktadır.¹¹⁶

Hız. İsa'nın, getirdiği mesajlarla insanlarda ve onların kalplerinde ahlaki ve dini bir değişimi hedeflemiş olduğu görülmektedir. Hız. İsa'nın getirdiği bu ahlaki prensiplerin temelinde, Hız. Musa'nın öğretisinde bulunan bazı prensipler de vardır. Tevrat'ta ahlaki prensipler arasında "öldürmemek, çalmamak, zina etmemek, yalan şahadette bulunmamak ve anne babaya hürmet etmek"¹¹⁷ bulunmaktadır. Hız. İsa, işte bu

¹¹³ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi Yay., 4.Baskı, Isparta 2002, s.311-312.

¹¹⁴ Mehmet Paçacı, **Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s.184-187.

¹¹⁵ Matta, 15:19-20.

¹¹⁶ Luka, 13:1-5.

¹¹⁷ Markos, 10:19.

temel prensipleri kabul ettiğini, ancak kendisinin daha iyisini getirdiğini söylemekte¹¹⁸ ve Hz. Musa'nın temel ahlak kurallarını yeniden yorumlamaktadır.

Hz. Musa'nın şeriatında yer alan “yalan yere yemin edilmemesi” gerektiği ayeti, yeniden yorumlanmış ve asla yer, gök, kutsal yerler ve kutsal şeyler üzerine yemin edilmemesi gerektiğini ifade edilmiştir.¹¹⁹ Yemin etmek, iddia edilen şey için Tanrı'yı şahit göstermek demektir. Kendi doğruluğunun teminatı olarak Tanrısal doğruluğu yardıma çağırarak kabul edilmiştir. Ayrıca yemin, Rabbin adını yükümlülük altına sokmaktadır. Bu sebeple yalan yere yemin edeni kınamak, Tanrı'ya karşı bir görevdir. Zira Tanrı, Yaratıcı ve Rab olarak her gerçeğin ölçüsüdür. İnsanın sözleri de ya Tanrı'nın sözlerine uygundur ya da değildir. Tanrı adının kutsallığı, boş şeyleri için ona müracaat etmemeyi gerektirir.¹²⁰

Şu ayetlerde de nelerin yapılıp nelerin yapılmaması konusu ile alakalı emirler yer almaktadır ve ahlaki prensipleri içermektedir: Adamın birinin, İsa'ya gelip “öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için nasıl bir iyilik yapmalıyım?” diye sorması üzerine Hz. İsa, ”Bana neden iyilik hakkında soru soruyorsun. İyi olan yalnız biri var. Yaşama kavuşmak istiyorsan, O'nun buyruklarını yerine getir demiş bunun üzerine adam, hangi buyrukları diye sorunca Hz. İsa, şu karşılığı vermişti: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, anne babana saygı göstereceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin.” Bunun üzerine aynı kişi, “bunların hepsini yerine getirdim daha ne eksikim var deyince Hz. İsa ona, “eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git. Varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle’ diyerek yardıma muhtaç insanlara yardım etmenin ne büyük bir değerinin olduğunu bir kez daha vurgulamakta, sonsuz bir yaşamın ancak bunlara uyulması ile gerçekleşebileceğini söylemiştir.¹²¹ Şimdi de ahlaki açıdan ideal insanın özellikleri üzerinde duracağız.

1-Adalet

Adalet pek çok açıdan olmazsa olmaz unsurlardandır. Zira huzur ve güvenin bir noktada teminatı adalettir. İnsan onurunu koruma, bizzat Yaratıcı tarafından emredilmiştir. Tarihin her döneminde kadın ve erkek tüm insanlar bundan sorumlu

¹¹⁸ Matta, 7:17.

¹¹⁹ Matta, 5:33-37.

¹²⁰ Dominik Pamir, **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, Yaylacık Matb., İstanbul 2000, s.498-499.

¹²¹ Matta, 19:16-22; Markos, 10:17-31; Luka, 18:18-30.

tutulmuştur. İnsana saygı, yaratılmış olma onurundan gelen hakları yerine getirmeyi gerektirir. Yine adaletin bir başka boyutu, insanlar arasında eşitlik prensibinin uygulanmasıdır. Hıristiyan inancına göre, Tanrı'nın suretinde yaratılmış, akıllı bir ruhla donatılmış tüm insanlar aynı tabiata ve aynı kaynağa sahiptir. Kişinin cinsiyeti, ırkı, derisinin rengi, toplumdaki yeri ile ilgili olan temel haklarında hiçbir ayırım gözetmeden Tanrı'nın arzusu yerine getirilmelidir.¹²² Adaletle alakalı olarak İncil'de şu ifadeler yer verilmektedir: «Atalarımıza 'adam öldürme. Öldüren yargılanmayı hak edecek' denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kardeşine karşı öfkelenen her kişi yargılanmayı hak edecek. Kim kardeşine aşağılayıcı bir söz söylerse Yüksek Kurulun yargısını hak edecek. Bu yüzden adağın sunağa getirdiğinde, orada kardeşinin sana karşı bir şikayeti olduğunu hatırlarsan, adağın orada sunağın önünde bırak git, önce kardeşinle barış; sonra gel, adağın sun. Senden davacı olanla, daha ordayken hemen anlaş.Yoksa o seni yargıca, yargıç ta gardiyana teslim edebilir. Sonunda hapse atılabilirsin. Sana doğrusunu söyleyeyim, son kuruşu ödemedikçe oradan çıkamazsın»¹²³. Bu ayette, insanların hakları üzerinde durulmuştur. Öfkelenmenin, insanlara kin duymanın yasaklanması ve herhangi bir aşağılama durumunda büyük yargıcın önünde hesap veremeyeceği ifade edilmiştir. Yine adaletle alakalı olarak Hz. İsa, kısasa kısas yerine kötülüğe direnilmemesini şu ifadelerle tavsiye etmektedir: "Göze göz, dişe diş-denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin. Size karşın davacı olup mintanınızı almak isteyen abanızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyen geri çevirmeyin"¹²⁴. Görüldüğü üzere burada Yahudiliğin göze göz, dişe diş kısas uygulanması kuralına Hıristiyanlık farklı bir yaklaşım getirmiştir. Yani kötülüğe kötülük değil, iyilikle cevap verilmesini istemektedir. Muhataplarına karşı merhametli ve affedici olmalarını öğütler, onları sadaka ve ödünç mal vermeye davet eder.

Yine bir başka ayette de «-Komşunu sev, düşmanından nefret et- denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. Öyle ki, göklerde olan Babanızın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem de üzerine doğdurur.Yağmurunu da hem doğruların hem de eğrilerin üzerine yağdırır. Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, ne ödülünüz olur? Vergi

¹²² Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.450-453.

¹²³ Matta, 5:21;Çıkış, 20:13;Tesniye, 5:17.

¹²⁴ Matta, 6:38; Luka, 6:29-30; 5:38; Çıkış, 21:24; Levililer, 24:20;Tesniye, 19:21.

görevlileri de öyle yapmıyor mu? Bu nedenle, göksel Babanız yetkin olduğu gibi, siz de yetkin olun »¹²⁵. Bu ayette, sadece dostların değil düşmanların dahi sevmeye ve dua edilmeye layık olduğuna işaret edilmektedir.

2-Affetmek

Affetmek, önemli erdemlerden biri olup insanlara ağır gelse de yapıldığında mükafatı çok olacak bir davranıştır. Çünkü bu davranış, Yaratıcının özelliklerinden birini uygulamaya çalışmaktır. İnsanları bağışlamanın, Allah'ın yanında önemli bir yere sahip olduğu şu ayetlerde vurgulanmıştır : “Başkalarının suçlarını bağışlarsanız, göksel Babanız da sizin suçlarınızı bağışlar. Ama siz başkalarının suçlarını bağışlamazsanız, Babanız da sizin suçlarınızı bağışlamaz.”¹²⁶ Yani affetmek, affedilmeye bir vesile olarak ifade edilmektedir. Bağışlamamak ise öfke alametidir ve bu da yasaklanan davranışlardan biridir. Zira öfke, bir intikam duygusudur. Bu duygu, insanı yanlışa götürecek, yapmaması gereken işleri yaptırabilecek kadar tehlikelidir ki tamamen sevgi eksikliğine işaret eder. İşte öfke bu durumda öldürücü bir günah kabul edilmiştir. Ayrıca bile bile nefret etmek, öfke duymak da sevgiye aykırı kabul edilmiştir. İnsan, nefret ettiği için kötülüğünü istiyorsa günah işliyordur. Zira « ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin ; ancak bu şekilde göklerdeki Babanızın oğulları olabilirsiniz... »¹²⁷ denmiştir. Dolayısıyla insanlara düşen, bu sevgiyi kaybetmemeye çalışmak, affedilmek için affetmesini bilmek, bilmiyorsa da öğrenmektir.¹²⁸ Bu da bir tövbe anlayışının ve inancının olduğuna işaretidir. Şimdi de kısaca Hıristiyanlıkta yer alan tövbe anlayışına değinelim.

3-Tövbe

Yahudilikte Tövbe anlayışından bahsederken de belirttiğimiz gibi tövbe konusu, aralarında farklılıklar olmasına rağmen üç ilahi din de mevcut olan bir fenomendir. Hıristiyanlıkta durum biraz farklıdır. İnsanın affedilmesi için Yahudilik'te hayvan kurbanı varken, Hıristiyanlıkta insanın da kurban edildiğine inanılır. Çünkü insan, asli bir günahla doğmuştur ve Tanrı, insanların kendi başlarına gideremeyeceği bu asli suç bağışlamak için, kendi oğlunu insan suretinde dünyaya göndermiş ve onun kanının çarpmıhta akıtılmasıyla ancak bu suç bağışlanabilmiştir. Herkes ilk günahla doğmasına karşın ilk günah Adem'in soyundan gelen hiç kimsede bir kişisel hata niteliğinde

¹²⁵ Luka, 6:27-28, 32-36; Matta 6:43; Levililer, 19:18.

¹²⁶ Matta, 6/14-15; Markos, 11/25-26.

¹²⁷ Matta, 6: 43.

¹²⁸ Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.529.

değildir. Bu, kutsallık ve ilk mutluluk durumundan yoksun olmak demektir. İnsan doğası tamamen bozulmuş değildir. İnsan doğasının özel güçleri yaralanmış, bilgisizliğin, acı ve ölümün etkisi altına girmiş ve günaha meyilli olmuştur. Vaftiz ; Mesih'in nurlu yaşamını vererek insanın ilk günahını siler ve onu Tanrı'ya döndürür, ancak günahla insanda ortaya çıkan zayıflıklar ve kötüye eğilim devam eder ve insanda sürekli bir mücadeleye neden olur¹²⁹. Katolik inancına göre, ne kadar büyük olursa olsun Kilise'nin bağışlayamayacağı günah yoktur. Hiç kimse, ne kadar kötü ve ne kadar suçlu olursa olsun, bağışlanacağından umudunu kesmemeli, yeter ki tövbesinde samimi olsun. Bütün insanlar için ölmüş olan Mesih İsa, Kilisesi'nde kapıların gınahtan dönen herkese açık tutulmasını ister. Tövbe edecek olanların ise isteyerek bazı fiilleri yerine getirmesi beklenir. Bunlar, kişinin yüreğinde pişmanlığı hissetmesi, bunu dilinde itiraf etmesi ve davranışlarında da alçakgönüllü olmasıdır. Günahları itiraf etmek olayı bile Hıristiyan inancına göre, insani açıdan ele alındığında kişilerin birbirleriyle barışmasını kolaylaştırır ve onları özgürlüğe kavuşturur. Bu itirafla insan, yine yapmış olduğu hatanın sorumluluğunu üstlenir, Tanrı'ya ve Kilise birliğine katılır. Yine Katolik inancına göre bu tövbe işi, bir papaz nezaretinde yapılır. İnananlar bu kişilere günah çıkarmak zorundadır. Her ergin kişi, yılda bir defa bunu yapmalıdır. Bir hücrenin içine giren günahkar kişiler, günahlarını açıklayarak pişman olurlar ve belli şartlar altında da bağışlanırlar. Hıristiyanlara göre kişinin günahının papazca kabulü ile, Tanrı tarafından bağışlandığına inanılmaktadır¹³⁰.

4-Alçakgönüllülük

Ahlaki açıdan erdemli davranışlardan biri de alçakgönüllü olmaktır. Hz. İsa, bir Ferisi'nin evinde iken yemeğe çağrılanların baş köşeleri seçtiğini fark edince onlara, şu benzetmeyi anlatmıştır: ”Biri seni düğüne çağırdığı zaman baş köşeye kurulma. Belki senden daha saygın birini de çağırmıştır. İkinizi de çağırın gelip, ‘yerini bu adama ver’ diyebilir. O zaman utançla kalkıp en arkaya geçersin. Bir yere çağrıldığın zaman git. En arkada otur. Öyle ki, seni çağırın gelince, ‘arkadaşım daha öne buyurmaz mısınız?’ desin. O zaman seninle birlikte sofrada oturan herkesin önünde onurlandırılmış olursun. Kendini yücelten herkes alçaltılacak. Kendini alçaltan yüceltilecektir.”¹³¹ Bu ayette ise

¹²⁹ Mehmet Katar, **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Töre Yay., Ankara 1997, s.177; Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.110.

¹³⁰ Yalçın Kaya, **Hıristiyanlık ve Felsefesi**, Tıglat Matb., İstanbul 2000, s.60; Ekrem Sarıkcıoğlu, **a.g.e.**, s.350; Geniş bilgi için bkz. Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.350-361.

¹³¹ Luka, 14:7-11; Sül.25:6-7.

alçak gönüllü olmanın gerekliliğinden ve bunu yapanın yüceleceğinden söz edilmiştir. Aksi şekilde davrananların ise alçalacağı bildirilmiştir.

Yine insanlardan, gurura kapılmamasını, aksine bu konuda Allah'tan korkulması gerektiğini ifade eden şu ayetler de mevcuttur: « Ama zeytin ağacının bazı dalları kesildiye ve sen yabancı bir zeytin filiziyken onların yerine aşılınmış ağacın semiz köküne ortak oldunsa, o dallara karşı övünme. Eğer övünüyorsan, unutma ki, sen kökü taşıyorsun, kök seni taşıyor. O zaman, 'Ben aşılanyım diye dallar kesildi' diyeceksin. Onlar imansızlık yüzünden kesildiler. Sen ise imanla yerinde duruyorsun. Böbürlenme, kork! Çünkü Tanrı asıl dalları esirgemediyse, seni de esirgemeyecektir. »¹³²

Tanrı'yı hoşnut etmek için yapılması gereken şeylerden biri de kimseye karşı böbürlenmektir. Hz. İsa'nın bu konudaki emirleri ise şu ayette yer almıştır: « Tanrı'nın bana bağışladığı lütufla hepinize söylüyorum: Kimse kendisine gereğinden çok değer vermesin. Herkes Tanrı'nın kendisine verdiği iman ölçüsüne göre düşüncelerinde ölçülü olsun. Sevginiz ikiyüzlü olmasın... »¹³³ Burada, gurura kapılmanın, mütevazilikten uzaklaşmanın, bir noktada Tanrı'ya duyulan sevginin iki yüzlü olması manasına gelebileceği bildirilmiştir.

5-Sevgi

Hz. İsa'nın ahlak anlayışında bütün insanlara karşı sevgi, saygı ve hoşgörü bulunmaktadır. O, sadece karşılıklı sevgi ve saygıyı değil, düşmanları dahi sevmeyi emretmiştir.¹³⁴ Yapılması istenen şey, Tanrı'nın sevilmesi, komşuyu bile insanın kendisini sevdiği gibi sevmesi gerektiğidir: Kutsal Yasa'da yer alan en büyük buyruğun ne olduğunu soran öğrencilerine şu karşılığı vermiştir: "Tanrı olan Rabbi, bütün yüreğinle, bütün canınla bütün aklınla sev. İşte en önemli buyruk bu olur. İlkine benzeyen ikinci buyruk şudur: « Komşunu kendin gibi sev. Kutsal Yasa'nın tümü ve peygamberleri sözleri bu iki buyruğa dayanır. »¹³⁵ Bu ayette, önce Tanrı'ya duyulması gereken sevgiden, daha sonra da insanlara duyulması istenen sevgiden söz edilmiştir. Sevgi, Tanrı'yı O'nun adına her şeyden fazla sevmek ve herşeyi de ondan ötürü sevmeyi gerektirir ve bu Tanrısal bir erdemdir. Hz. İsa, kendisine inananları sonuna kadar severek Tanrı'nın insanlara olan sevgisini yansıtmaktadır. Aynı şekilde onun

¹³² Romalılar, 11:17-18.

¹³³ Romalılar, 12:3.

¹³⁴ Yuhanna, 13:34.

¹³⁵ Matta, 22:34; Mar.12:28-34; Luk.10:25-28.

müritleri de İsa'yı taklit ederek bu erdemi kazanırlar. Bunun içindir ki Hz. İsa, « Baba beni nasıl sevmişse, ben de sizi öyle sevdim. Sevgimde kalın. »¹³⁶ Aynı şekilde Pavlus ta, sevgi sabırdır, şefkattir. Sevgi kıskanmaz, övünmez. Sevgi kaba davranmaz, öfkelenmez, kötülüğe sevinmez diyerek bir sevgi tablosu ortaya koyuyor.¹³⁷

Kutsal Yasa'nın tamamında hakim olan düşünce sevgidir. Zira Tanrı sevgidir. Tanrı'nın en iyi bilinen Kutsal Kitap tanımlaması budur. İnsandaki sevgi çeşitli davranışları kapsamaktadır. Tanrı'nın sevgisi ise keskin bir düşüncedir. « ...O, bizi sevdi ve Oğlunu günahları bağışlatan kurban olark dünyaya gönderdi. İşte sevgi budur. »¹³⁸ Kutsallık ve sevgi, İsa Mesih'in kimliğinde görevinde birleşerek bütünleşiyor. Tanrı, insanlara duyduğu sevgiden dolayı, İsa'yı insanların günahlarına kefarete için dünyaya göndermiştir. İsa kendisi günah işlemiş gibi ayıplanmadı. O'nu daima Babasına bağlayan şeyi, insanları kurtarma sevgisinde, haç üzerinde ölüme gitmesinde görüyoruz. Tanrı, Oğlunu günahlarımız yüzünden teslim ederken üzerimizdeki tasarılarının tarafımızdan gelecek olan her türlü iyi davranıştan önce gelen sevgi planı olduğunu gösterir. Üstelik bu sevgi, herkesi kapsamaktadır. Zira İsa bunu anlatmış olduğu koyun meselinde ortaya koyuyor ve canını birçokları uğruna fidiye olarak vermeye geldiğini söylüyor. Tanrı sevgidir. Sevgi de ilk armağandır. Tüm hediyeleri içerir ve Tanrı, bize verilmiş olan Kutsal Ruh aracılığıyla bu sevgiyi yüreklerimize işlemiştir. Yine Katolik inancına göre ölmüş olduğumuz veya günahlarla yaralandığımız için sevgi armağanının ilk etkisi, günahların bağışlanmasıdır.¹³⁹ Tanrı sevgisinde olan inanç, Tanrısal sevgiye samimi bir sevgiyle karşılık verme zorunluluğunu gerektirir. Tanrı'yı her şeyin üstünde sevmek ve bütü yaratıklarını da ondan dolayı sevmeyi zorunlu kılar. İman, umut ve sevgi gibi Tanrısal erdemler ahlâki erdemleri bilgilendirir ve yaşatır. Böylece sevgi, yaratıklar olarak insanların Tanrı'ya borçlu olduğunu vermeye yöneltir.¹⁴⁰ Tanrı, oğlunu feda ederek sevgisini gösterdiğinden insanlardan da beklenen şey, Tanrı'ya ve insanlara sevgi duymaları onlara daima güzel muamelede bulunmalarınıdır.

6-Başkalarını Yargulamamak

¹³⁶ Yuh., 15:9.

¹³⁷ Geniş bilgi için bkz. Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.432-433.

¹³⁸ I.Yuhanna, 4 :10.

¹³⁹ Bruce Milne, **Tanrı Öğretisi** (Çev: Levent Kınran), Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1995, s.64; Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.158, 192.

¹⁴⁰ Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.486.

Hız. İsa'nın öğretisinde yer alan bir başka konu da başkalarını yargılamamadır. Zira insanda hakim olan duygunun sevgi olması lazımdır. Sevgiyle bakan karşısındakini eleştirmez, bilip bilmeden yargılama yoluna gitmez. Aksi halde en ufak hata dahi kişinin gözüne batar ve insanı, muhatabını suçlama yanlışlığına iter. Bu ise yasaklanan davranışlardandır. Çünkü başkalarına nasıl davranılırsa kendilerine de öyle davranılacak ve o şekilde muamale edilecektir: « Başkasını yargılamayın ki, siz de yargılanmayasınız. Başkasını nasıl yargılırsınız, siz de aynı yolda yargılanacaksınız. Hangi ölçekle ölçerseniz, size de aynı ölçek uygulanacak. Sen neden kardeşinin gözündeki çöpü görürsünde kendi gözündeki merteği fark etmezsin? »¹⁴¹ İlahi dinlerde ortak olan emirlerden biri de işte bu, yani başkalarının yargılamama konusudur. İnsana düşen şey, kendini hesaba çekmesidir. Kendi hatalarıyla meşgul olan insan, başkalarının hatalarını görmeye ve eleştirmeye fırsat bulamayacaktır.

7-Tevekkül

Tevekkül, gerekli olan tedbirleri aldıktan sonra Tanrı'nın isteğine göre bir yaşam sürülmesidir. Hatta Hız. İsa, bu dünya zenginliğine önem verenleri, hırsızlar ve güveler için mal biriktirenler olarak tanımlamıştır.¹⁴² Yine Hız. İsa'ya göre insanlar, bu dünyayla alakalı yiyecek, içecek ve giyecek gibi ihtiyaçları konusunda çok fazla kaygı duymaktadır. Oysa bunlar kaygı duyulması gereken şeyler değildir. Hız. İsa'ya göre kaygı duyulması gereken şey, iman meselesidir.¹⁴³ Bu dünyanın önemli olmadığını, önemli olanın, ruhun gerçek özgürlüğünü sağlamak olduğunu ifade eder. Yaratıcının dünyaya gönderdiği insanların rızıklarına kefil olduğunu buyurmaktadır: "Bu nedenle size şunu söylüyorum: 'Ne yiyip ne içeceğiz diye canınız için, ya da ne giyeceğiz diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemli değil mi? Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel Babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan değerli değil misiniz? Hangi biriniz kaygılanmakla ömrünü bir an uzatabilir? Giyecek konusunda neden kaygılanıyorsunuz? Kır zambaklarının nasıl büyüdüğüne bakın! Ne çalışırlar, ne iplik eğirirler. Ama size şunu söyleyeyim. Tüm görkemine rağmen Süleyman bile bunlardan biri gibi giyinmiş değildi. Bugün var olup yarın ocağa atılacak olan kır otunu böyle giydiren Tanrı'nın sizi de giydireceği çok daha kesin değil mi, ey imanı kıt olanlar?"

¹⁴¹ Matta, 7:1; Markos, 4:24; Luka, 6:37-38,41-42; 8:16-18.

¹⁴² Matta, 6:19-24.

¹⁴³ Matta, 7:19-34.

Öyleyse, ‘ne yiyeceğiz, ne içeceğiz, ne giyeceğiz?’ diyerek kaygılanmayın....”¹⁴⁴ Tevekkül konusu, bu ayette ayrıntılı olarak ele alınmakta, kaygılanmanın yanlışlığı ortaya konulmaktadır. Tanrı, yarattığı diğer varlıkların ihtiyaçlarını düşündüğü gibi elbetteki insanın isteklerini de düşünmektedir. Buna teslim olmak, eldekine rıza göstermek, imanın bir tezahürüdür. Sürekli kaygı çekip şikayet edenler, Hz. İsa’ya göre imanı tam oturmayanlar veya imanı kıt olanlardır.

8-Uygun Olanın Öğretilmesi

Uygun olan konularının anlatılması ile ilgili emirlere gelince, “sağlam öğretiye uygun olanı öğret. Yaşlı adamlara davranışlarında ölçülü, ağır başlı ve sağ duyulu olmalarını buyur. İmanda, sevgide ve sabırda sağlam olsunlar. Aynı şekilde yaşlı kadınlar iftiracı ve şaraba tutsak olmamalı. Saygın bir yaşam süren ve iyi olanı öğreten kişiler olmalıdırlar”¹⁴⁵ denilmektedir. Bu konuyla alakalı olarak ayetin devamında şu emirler yer almaktadır: “(Aile) Öyle ki genç kadınlar, kocalarını ve çocuklarını seven sağ duyulu, temiz yürekli, iyi birer ev kadını ve kocalarına bağımlı olmak üzere eğitebilsinler. O zaman Tanrı sözü kötülenmez. Genç adamları da sağ duyulu olmaya özendir. İyi olanı yaparak her konuda onlara örnek ol. Öğretişinde dürüst ve ağır başlı ol. Kimsenin kınayamayacağı doğru sözler söyle. Öyle ki bize karşı gelen hakkımızda söyleyecek fena bir söz bulamayıp utansın.”¹⁴⁶ Ahd-i Atik’te yer alan eğitimle alakalı ayetlerden biri de bu ayettir. Neyin ne şekilde öğretilmesi konusu üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda örnek olunabilmesi için de kişinin kendi yaşantısına dikkat etmesinin gerekliliği ifade edilmiştir. Zira çoğu zaman hal dili, söylemekten daha etkilidir.

9-Riyanın Yasaklanması

Bütün bunların yanı sıra daha önce de belirtildiği gibi Hz. İsa’nın öğretisinin merkezinde bir olan Baba Tanrı’ya iman ve O’nun rızasını kazanmak bulunmaktadır. Ancak İsa’ya göre Tanrı’nın rızasını kazanmak, gösteriştan uzak ve samimi olarak verilen sadaka,¹⁴⁷ dua,¹⁴⁸ oruç¹⁴⁹ gibi ibadetlerle mümkündür. Gösteriş içinde yapılan şeylerin hiçbir anlamı olmadığını ifade etmiştir ve onları şiddetle kınamıştır: İsa, ders verirken şöyle dedi: “Uzun kaftanlar içinde dolaşmaktan, meydanlarda selamlanmaktan, havralarda en seçkin yerlere ve şölenlerde başköşelere kurulmaktan hoşlanan din

¹⁴⁴ Matta, 6:25; Luka,12:22-31.

¹⁴⁵ Titus, 2:1-3.

¹⁴⁶ Titus, 2:4-8.

¹⁴⁷ Matta, 6:2-4.

¹⁴⁸ Matta, 6:5-8.

¹⁴⁹ Matta, 6:16-18.

bilginlerinden sakının. Dul kadınların malını mülkünü sömüren, gösteriş için uzun uzun dua eden bu kişilerin cezası daha da ağır olacaktır.”¹⁵⁰

Bir başka ayette de yine “doğruluğunuzu insanların gözü önünde gösteriş amacıyla sergilemekten kaçın. Yoksa göklerdeki Baba’nızda ödül alamazsınız. Bu nedenle, birisine sadaka verirken bunu borazan çaldırarak ilan etmeyin. İki yüzlüler, insanların övgüsünü kazanmak için havralarda ve sokaklarda böyle yaparlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz sadaka verirken, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin. Öyle ki, verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlice yapılanı gören Baba’nız sizi ödüllendirecektir” denilmiştir.¹⁵¹ Gösteriş için yapılanların yanlışlığı belirtilmiş ve kesinlikle yasaklanmıştır. Verilen sadakaların gizli şekilde verilmesi tavsiye edilmiştir. Bu emre uyanlarınsa mutlaka ödüllendirileceği bildirilmiştir.

Yine Markos İncilinde, dul bir kadının ihlasla yapmış olduğu bağışın daha değerli olduğunu bildiren şu ayetler mevcuttur: ”İsa tapınakta bağış toplanan yerin karşısında oturmuş, kutulara para atan halkı seyrediyordu. Bir çok zengin kişi kutuya bol para attı. Yoksul bir dul kadın da geldi, birkaç kuruş değerinde iki bakır attı. İsa öğrencilerini yanına çağırarak, ’size doğrusunu söyleyeyim’ dedi. Bu yoksul dul kadın kutuya herkesten daha çok para attı. Çünkü ötekilerin hepsi, zenginliklerinden artanı attılar. Bu kadın ise, yoksulluğuna karşın, varını yoğunu, geçinmek için elinde ne varsa tümünü verdi.’¹⁵² Aynı şekilde bu ayette de az dahi olsa ihlasla, sırf Yaratıcıyı memnun etmek için yapılacak iyi davranışların karşılığının verileceği ifade edilmiştir.

Zinanın Yasaklanması

Zina konusu Hz. İsa’nın öğretisinde daha farklı olarak yorumlanmıştır. Ona göre, bir kadına şehvetle bakılması dahi bir zinadır. Bu sebeple Hz. İsa, insanın kalbine, gözüne, eline hakim olması gerektiğini, aksi olduğunda ise bu organların kesilip atılması, yoksa bunların cehennem ateşinde yanacağını şu ayetle emretmektedir: “-Zina etme- denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, bir kadına şehvetle bakan her adam, zaten yüreğinde o kadınla zina etmiştir. Eğer sağ gözün seni günaha sokarsa, onu çıkar, at. Çünkü vücudunun bir azasının yok olması, tüm vücudunun cehenneme atılmasından iyidir. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, tüm vücudunu cehenneme gitmesinden iyidir. -Kim karısını boşarsa ona boş kağıdını versin-

¹⁵⁰ Matta, 23:1-36; Markos, 12:38-39; Luka, 20:45-47.

¹⁵¹ Matta, 6:1-4 Ayrıca bkz. Markos, 23:5.

¹⁵² Markos, 12:41-44; Luka, 21:1-4.

denilmiştir. Ama ben size diyorum ki, karısını cinsel ahlaksızlıktan başka bir nedenle boşayan her adam, onu zinaya itmiş olur. Boşanmış bir kadınla evlenen de zina etmiş olur.”¹⁵³ Kesinlikle yasaklanan fiillerden olduğu bu ayetten rahatlıkla anlaşılabilir. Yine burada harama gitme yolları dahi kapatılmaya çalışılmıştır. Hz. İsa, “zina etmeyeceksin” emrinin ötesinde burada kişilerin, kadınlara kötü gözle bakmaktan dahi sakınması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Hz. İsa’ya göre bu da bir zinadır.¹⁵⁴

Tüm bu ayetlerde de görüldüğü üzere Hz. İsa, insanlarda ve onların kalplerinde ahlaki ve dini bir değişim oluşması için gayret göstermektedir. Zira mademki göklerin Babası, evlatları olan tüm insanları sevmektedir, o halde insanlar da O’na bir evlat gibi sevgi göstermek ve kendi aralarında da birbirlerini kardeş gibi sevmekle yükümlüdür. Herkesle barışmak, hasımlarıyla uyuşmak, düşmanlarını dahi sevmek, kusurlarını bağışlamak gerekli görülmüştür. Hatta zamanın töresi, zina yapan kadının taşlanması gerektiriyorken Hz. İsa, “içinizde hanginiz günahsızsa, ilk taşı o atsin o’na” demiştir.¹⁵⁵ Yine O’na göre birine kötülük yapmamak yetmez, onlara iyilik yapmak, göklerin Babası’nın, cömertlikle dolu iyiliğine uymak gereklidir: “Senden dileyene ver, senden ödünç isteyen yüz çevirme”¹⁵⁶ buyrulmuştur. Bunların yanında Hıristiyanlıkta yasak olan bir takım davranışlar daha vardır. Onlar ise intihar etmek, ötenazi, kürtaj, riyakarlık, kasten adam öldürmek, öfke ve nefret duygusu, yalan söylenmesi, dedikodu yapılması, iftira, gururlanma gibi.¹⁵⁷

B-AİLE DÜZENİ AÇISINDAN İDEAL İNSAN

Hıristiyanlarca evlilik, Tanrı’nın insanlığa olan sevgisini yansıtan bir yaşam biçimidir. Bu anlamda aile karşılıklı güven ve yarar düşüncesi ile, çocukların doğup Hıristiyan inancında yetiştirilebileceği bir ortam oluşturmaya söz veren kişilerin sevgi birlikteliğidir. Aile, toplumun temeli olarak kabul edilmektedir. İçindeki tüm fertleri

¹⁵³ Matta, 5:27-32; 18:8-9; Markos, 9:43-44; 47.

¹⁵⁴ Felicien Challaye, **Dinler Tarihi**, (Çev: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yay. 4. Baskı, İstanbul 1998, s.182-183; Asife Ünal, **Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.133.

¹⁵⁵ Yuhanna, 8: 3-11.

¹⁵⁶ Matta, 1 :42.

¹⁵⁷ Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.520-530.

etkilediği gibi dolaylı olarak toplumu da etkileyecektir. Bu yüzden ilahi ifadelerle desteklenmiş olduğu görülmektedir.¹⁵⁸

1-Evlilik

Hıristiyanlar, kendi kutsal kitapları olan Yeni Ahit'in yanında Yahudi kutsal kitabı Tanah'ı da kabul ederler. Böyle olunca da bir çok konuda benzerlikler göze çarpar. Evlilik konusu da bunlardan biridir. Evlilikle alakalı ifadelerin bir kısmı kendi kitaplarından, bir kısmı Yahudilerin kitaplarından bir kısmı da Pavlus'un görüşlerinden alınmaktadır. Bugünkü Hıristiyanlık çoğunlukla Pavlus'un fikirlerine dayalıdır. Hıristiyanlıkta nikah muamelesinin, Mesih tarafından tesis edilen kutsal bir işlem olduğu kabul edilir. Nüfusun hızla artmasını sağlamak adına evliliğe hatta birden fazla evliliğe izin verilmiştir. Nikahın kutsal olması, Pavlus'un Efesoslulara mektubundan çıkarılmıştır. Birlikte yaratılan kadın ve erkeğin, Tanrı tarafından birbirleri için olmaları istenmiştir. Tanrı'nın sözü kutsal metinlerde bunu anlatmaktadır. "Erkeğin yalnız kalması iyi değildir. O'na uygun bir yardımcı yaratacağım." Tanrı Adem'in kaburga kemiğinden kadını yarattığı için erkek, kadını aynı insanlığın bir başka "beni" olarak görmektedir. Erkek ve kadın birbirleri için yaratılmışlardır. Hıristiyanlıkta evlenme yaşı zaman ve ülkelere göre değişmektedir. Roma ve Eski Kilise hukukunda erkek için bu yaş 14, kız için ise 12 kabul edilmiştir. Yine Hıristiyanlık'ta da evlenme engelleri vardır. Bunlar, Bir dereceye kadar akrabalık ve manevi yakınlık, dini bağlar, suçlar, önceden geçirilen hastalıklar gibi. Ayrıca özellikle Katoliklerde Hıristiyan'ın Hıristiyan olmayan biriyle evlenmesi yasaktır. Ancak bazı özel şartlarla buna izin verilebilmektedir. Bu şartlar, çocukların Katolik olarak terbiye görmesi, Katolik olan eşin tüm ibadetlerini rahatlıkla yapabilmesi, evlenme ayininin Katolik rahip tarafından yapılması, Katolik olanın, eşine dinini sevdirmeye çalışmasıdır. Protestanlarda bu konuda Katolikler kadar katı değillerdir. Yine Katolıklere göre kilisede evlenmek bir gelenek değil, imanın bir gereğidir. Zira kilise bir yer değil, bir cemaattir. Protestanlarda ise dini nikah şart değildir.¹⁵⁹

Şimdi de Hıristiyanlığın, evlilik ve aile anlayışını ayetlerde görelim: Yeni Ahit'te bu konularla alakalı ifadeler bulunmaktadır. Hz. İsa, kendisine evlilikle alakalı soru

¹⁵⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.349.

¹⁵⁹ Suat Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, D.İ.B.Yay., Ankara 1988, s.149; Geniş bilgi için bkz. Asife Ünal, **a.g.e.**, s.73-92; Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.102.

soranlara Allah'ın insanı erkek ve kadın olarak yarattığını söylemekte ve Allah'ın birleştirdiği insanların ayrılmaması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: “Bir adamın herhangi bir karısını boşaması Kutsal yasaya uygun mudur? diye soran bazı Ferisilere Hz. İsa, şu cevabı vermiştir: “Kutsal yazıları okumadınız mı? Yaradan başlangıçta insanları erkek ve dişi olarak yarattı ve şöyle dedi: ‘Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak. Şöyle ki, onlar iki değil tek bedendir.’¹⁶⁰ O halde Tanrı'nın birleştirdiğini insan ayırmasın”¹⁶¹ buyrulmuştur. Böylece boşanmanın doğru bir davranış olmadığı ifade edilmiştir.

Hz. İsa'nın bu sözleri, Hıristiyanlığın evlilik ve aile anlayışının temelini oluşturmuştur. Hıristiyanlık'ta evliliğe, zinaya düşülmemesi adına izin verilmiş olmasına rağmen bekar kalmak gerektiği, daha çok Pavlus'un şu görüşlerinden kaynaklanmaktadır: Erkeğin evlenmemesi iyidir. Ama cinsel ahlaksızlığın yaygınlığından ötürü her erkeğin bir karısı, her kadının bir kocası olsun...”¹⁶² Yine Pavlus, “kaygısız olmanızı istiyorum. Evlenmemiş adam, Rabbi nasıl hoşnut edeceğini düşünerek Rabbin işleri için kaygı çeker; fakat evlenmiş adam, nasıl karısını hoşnut etsin diye dünya şeyleri için kaygı çeker ve taksim olunur”¹⁶³ demiştir. Pavlus, evlenmemişlere ve dul kalanlara kendisi gibi bekar kalmalarının daha iyi olacağını tavsiye etmekte, fakat kendilerini denetleyemiyorlar ise evlensinler; çünkü yanmaktansa evlenmek daha iyidir..¹⁶⁴ demektedir. Görüldüğü üzere Pavlus, evlilik konusunda Hz. İsa'dan olumsuz bir tavır takınmaktadır.

Hıristiyanlık, eşler arasındaki ilişkileri de düzenlemiştir. Bu konudaki ifadeler şu şekilde yer almıştır: “Ey kadınlar, Rabbe bağlı olduğunuz gibi kocalarınıza da bağlı olun. Çünkü Mesih, beden kurtarıcısı olarak İnanlılar topluluğunun başı olduğu gibi erkek de kadının başıdır...Ey kocalar, Mesih İnanlılar topluluğunu nasıl sevip onun uğruna kendini feda ettiyse siz de karılarınızı öyle sevin...”¹⁶⁵ Bir başka ayette ise, yeni yaşamdaki aile ve toplum ilişkilerinden bahsedilmektedir: “Ey kadınlar, Rabbe ait olanlara yaraşır biçimde kocalarınıza bağımlı olun. Ey kocalar, karılarınızı sevin, onlara sert davranmayın. Ey çocuklar, her şeyde anne-babalarınızın sözünü dinleyin. Çünkü bu

¹⁶⁰ Tekvin, 2:24.

¹⁶¹ Matta, 19:3-6; Markos, 10:6-9.

¹⁶² I.Korintliler, 7:1-7

¹⁶³ I.Korintliler,7:32-35

¹⁶⁴ I.Korintliler, 7:8-9

¹⁶⁵ Efesliler, 6:22-25

Rabbi hoşnut eder. Ey babalar, çocuklarınızı incitmeyin yoksa cesaretleri kırılır.”¹⁶⁶ Bu ayette, evlilikteki taraflara bir takım telkinlerde bulunulmuş ve buna uygun davranmanın Rabbi hoşnut edeceği bildirilmiştir. Hıristiyanlık evlilik anlayışında da asıl hakimiyet erkeğe verilmiştir. O, ailenin reisidir. Buna karşılık vazifeleri de vardır. Eşini sevmek ve korumak, aileyi idare etmek, geçimi sağlamak, çocukları en iyi biçimde eğitmek bunlardan bazılarıdır. Kadının sorumlulukları arasında ise eşine sevgi, itaat, annelik ve ev işleri yer alır. Bunları yaptığı nispette de Hıristiyanlık inancına göre değer kazanmaktadır. Yeni Ahit’te gerek kadının konumu gerekse de görevleriyle alakalı olan ifadeler genellikle Pavlus’a aittir. Bu görüşler de Hz. İsa’nın fikirleriyle paralellik taşımamaktadır. Hz. İsa’nın, kadına, kocasına itaati emreden bir sözü bulunmamaktadır. Aslında Ona göre inananların oluşturduğu cemaat, aileden daha önemlidir. Allah’ın iradesini yerine getirenlerin, annesi, kız kardeşi gibi olacağını ifade etmiştir. Hz. İsa, “eğer bir kimse bana gelir ve kendi babasına, anasına, karısına, çocuklarına, kardeşlerine, kız kardeşlerine, hatta kendi canına buğz etmezse, benim şakirdim olamaz”¹⁶⁷ diyerek inancı her şeyden üstün tutmaktadır. İsa’nın bu sözlerine rağmen Hıristiyanlıkta evlilik zamanla bir sır haline gelmiş, kutsal aile ilişkisi, Tanrı ile kulu arasındaki ilişkinin bir aynası olarak görülmüştür. Evlilik, kilisenin birliğini temsil edince, eşlerden de birbirlerine kiliseyi sevdikleri gibi sevgi duymaları istenmiştir.¹⁶⁸

2-Boşanma

Hıristiyanlıktaki evliliklerin en belirgin özelliği, evlenmeden sonra boşanmanın mümkün olmamasıdır. Evlilik, İsa ve kilise birliğinin bir sembolü kabul edildiğinden Hıristiyanlara göre iki insan, Allah huzurunda evlendiklerinde, Allah’ın yanında artık onlar tek bir varlıktır. Yine Hıristiyanlar, eşler arasında bu beraberliği bizzat Allah’ın kurduğuna ve bunun bozulmaması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu konuda en katı olanlar, Katoliklerdir. Onlarda evliliği sona erdirebilecek tek sebep, ölümdür. Bununla birlikte Protestanlık ortaya çıktığında bazı değişiklikler yapılmıştır; bazı nedenlerle geçici olarak ya da devamlı olarak ayrılık imkanı getirilmiştir.¹⁶⁹ Boşanma, Hıristiyanlıkta iki durumda ancak caiz kabul edilmiştir. Birincisi, eşlerden biri zina ederse, diğeri ayrılmak isteyebilir. İkincisi ise, eşlerden biri Hıristiyan diğeri değilse ve

¹⁶⁶ Koloseliler 3:18-21

¹⁶⁷ Luka, 14: 6.

¹⁶⁸ Asife Ünal, **a.g.e.**, s.111-114.

¹⁶⁹ Asife Ünal, “*Hıristiyanlıkta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış*”, **Dinler Tarihi Araştırmaları III**, Hıristiyanlık Dünü, Bugünü, ve Geleceği, Başer Basım Yay., Ankara 2002,(sempozyum 09-10 haziran 2001, Ankara), s.125-169

ayrılmak isterlerse ayrılmaları caiz sayılmıştır. Pavlus'a göre, zina edenler, Allah'ın melekutunu miras alamayacaktır. Hıristiyanlık, birçok dinde olduğu gibi zinayı yasaklamaktadır. Yahudilikteki on emirden biri olan "zina yapmayacaksınız" emri Yeni Ahitte, birkaç yerde tekrarlanmakta ve bu fiili çirkin kabul edip yasaklamaktadır.¹⁷⁰

C- İBADET AÇISINDAN İDEAL İNSAN

İbadet deyince Hıristiyanlık'ta ilk akla gelen kilisedir. Çünkü ibadetler genellikle kiliselerde ve toplu olarak yapılır. Bütün ibadetler ve ayinler mutlaka bir din adamının yönetiminde yerine getirilir. Bu sebeple rahip takdisi sakramentine, yani din adamı yetiştirme konusuna çok yer verilmiştir.¹⁷¹ Kilisede ve toplu olarak yapılan bu ibadetlerin yanında ferdi olarak yapılan dua ve oruç ta ibadetler arasında yer almaktadır. İbadete çağrı çanla olmaktadır. Hıristiyanlıkta ibadetleri günlük, haftalık ve yıllık yapılanlar olarak üçe ayırmamız mümkündür. Günlük olarak yapılanlar, genellikle sabah ve akşam rahip nezaretinde yapılmaktadır. Haftalık ibadetleri ise Pazar günü yapılır ve bu güne çok önem verirler. Çünkü Hz. İsa'nın mezardan pazar günü dirildiğine inanırlar ve bugün kesinlikle kilisede değerlendirilir. O gün hiçbir iş yapılmaz, dünyevi işlerle meşgul olunmaz. Pazar tamamen Tanrı'ya ayrılmıştır. Vaftiz ve diğer manevi merasimler daima pazarları yapılır. Düğün törenleri ise dünyaya ait işlerden kabul edildiklerinden ikindiden sonra yapılır. Zira o vakit artık pazartesiye dahil sayılır. Yıllık olarak yaptıkları ibadetlerin başında ise Noel Bayramı ile Paskalya Bayramı gelmektedir. Noel, Hz. İsa'nın doğum gününün hatırasına kutlanmaktadır. Paskalya ise Hıristiyanlar için Hz. İsa'nın ikinci gelişini simgelemektedir. Bu bayramda İsa'nın havarileriyle yediği son yemek, İsa'nın çarmıha gerilişi ve mezardan dirilişi gibi üç önemli olay hatırlanmaktadır. Meryem Ana Günü ve Haç Yortusu da büyük bayramlardan kabul edilmektedir.¹⁷²

1-Dua

Hıristiyanlıkta ibadet, iki esasa dayanmaktadır ki onlardan biri duadır. Dua, kişisel istekleri içerdiği gibi Tanrı'ya tapınma, şükran ve başkaları için sunulan yalvarışları içeren bir ibadettir. Yine dua, bir yürek atılımı, göğe doğru çevrilen yalın bir bakış, sıkıntı içindeyken de mutlu iken de atılan minnet ve sevgi feryadıdır. Dua, ruhun

¹⁷⁰ Muhammed Ebu Zehre, **Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar** (Çev: Akif Nuri), Fikir Yay., İstanbul 1978, s.219; Çıkış, 20:14; Tesniye, 5:18.

¹⁷¹ Ali Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, Ay ışığı Kitapları, İstanbul 2003, s.19,223.

¹⁷² Mehmet Aydın, **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, T.D.V.Yay., Ankara 1995, s.68-71; Ahmet Kahraman, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1993, s.232-233.

Tanrı'ya doğru yükselişidir veya uygun dilekleri Tanrı'dan istemektir. İnsan her durumda Tanrı'ya sık sık yaklaşmak ve bu dünyada O'na hizmet etmek amacıyla yaşamak üzere teşvik edilmektedir. Ferdi duanın yanında toplu duaların da baştan savılmaması gereklidir. İlk kilisenin bulguladığı gibi toplu yalvarışlara karşılık olarak özel bir bereket sözü verilmektedir. Düzenli şekilde toplanıp dua eden imanlılar, kişisel olarak zayıf bir dua yaşamı sürdürseler bile, bir araya geldiklerinde yeni bir yaşam ve güçle kuşanılmaktadırlar. Kutsal Yazı'nın vaadi, Tanrı'nın duaları işittiği ve yanıtlamaktan hoşlandığıdır. Yanıt her zaman istenilen gibi gelmeyebilir ancak en derin sevgiyle en iyi olanının verileceğine tam olarak güvenilmelidir.¹⁷³ Tüm bunlara ilaveten insanlardan istenen şey, duada samimi olmaktır ve nitekim bu konuda şöyle bir ayet mevcuttur: “Dua ettiğiniz zaman iki yüzlüler gibi olmayın. Onlar herkes kendilerini görsün diye havralarda ve cadde başlarında dikilip dua etmekten zevk alırlar... Dua ettiğinizde putperestler gibi boş sözler tekrarlayıp durmayın. Onlar söz kalabalığıyla seslerini duyurabileceklerini sanırlar. Siz onlara benzemeyin. Çünkü babanız nelere gereksinmeniz olduğunu siz daha ondan dilemeden önce bilir.”¹⁷⁴ Yine bir başka bölümde “dileyin size verilecek; arayın bulacaksınız. Kapıyı çalın, size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır, arayan bulur, kapı çalana açılır” denilmiştir.¹⁷⁵ Dua edildiğinde icabet edileceğine dair bir inanç mevcuttur.

Ayrıca duanın daimi olarak yapılmasını isteyen şu ifadeler de bulunmaktadır: “İsa öğrencilere hiç usanmadan her zaman dua etmeleri gerektiğini belirten şu benzetmeyi anlattı: Kentin birinde tanrıdan korkmayan insana saygı duymayan bir yargıç varmış. Yine o kentte bir dul kadın varmış. Yargıca sürekli gidip ‘davacı olduğum kişiden hakkımı al’ diyormuş. Yargıç bir süre ilgisiz kalmış ama sonunda kendi kendine: ben her ne kadar tanrıdan korkmaz, insana saygı duymazsam da bu dul kadın beni rahatsız ettiği için onun hakkını alacağım yoksa tekrar tekrar gelip beni canımdan bezdirecek’ demiş. Rab şöyle devam etti: Adaletsiz yargıcın ne söylediğini duydunuz. Tanrı da gece gündüz kendisine yakaran seçilmişlerin hakkını almayacak mı? Onları çok bekletecek mi? Size şunu söyleyeyim, onların hakkını tez alacaktır.”¹⁷⁶ Burada duanın sürekli yapılması ve kabul olmadığını düşünüp duadan vazgeçilmemesi istenmektedir. Çünkü kabul olacak saat daha gelmemiş olabilir.

¹⁷³ Bruce Milne, **a.g.e.**, s.259; Geniş bilgi için bkz.; Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.580-624.

¹⁷⁴ Matta, 6:9-13;7:7-11; Luka, 11: 2-4.

¹⁷⁵ Matta, 7:7; Luka, 11: 9-13.

¹⁷⁶ Luka, 18:1-6.

Dua ile alakalı bir başka ayette ise Hz. İsa'nın öğrencilerine yaptığı tavsiyeden söz edilmektedir: "İsa, sabah erkenden dönerken yol kenarındaki bir incir ağacına yaklaştı. Ağaçta yapraktan başka bir şey bulamayınca ağaca: 'Artık sonsuza dek meyven olmasın' dedi. İncir ağacı hemen o anda kurudu. Öğrenciler bunu görünce şaşkına döndüler. Onlara İsa şu cevabı verdi: 'Size doğrusunu söyleyeyim, eğer imanınız olur da kuşku duymazsanız, yalnız incir ağacına olanı yapmakla kalmazsanız; şu dağa 'kalk denize atıl' derseniz, dediğiniz olacaktır. İman ederek dua ettiğinizde dilediğiniz her şeyi alacaksınız.'"¹⁷⁷ Yine bu ayette de duanın mutlaka yapılması gerektiği, zira yapılan duaların boşa gitmeyeceği bildirilmiştir. Çünkü dua sırasında kabul edileceğine dair tam bir inanç gereklidir.¹⁷⁸

Yukarıda bahsettiğimiz ayetler, duanın, Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de önemli bir yer tuttuğunu ve dolayısıyla duaya ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Yine dini hayatlarında da önemli bir yer teşkil ettiğini görmekteyiz. Dua, Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma ve vicdanın sesi olarak kabul edilmektedir. Duanın temelinde Allah'a güvenme ve yüce bir güce inanış vardır. Hıristiyanlıkta duanın belirli esaslar çerçevesinde yapılması ilk defa İznik Konsilinde kararlaştırılmış, daha sonra Vatikan tarafından bazı değişiklikler yapılarak son şekli verilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁹ Ancak yine de Hıristiyanlıkta dua, belirli metinler şeklinde olmayıp kurallar dışına çıkmamak şartıyla isteğe bağlı bir durum arz eder. Aynı şekilde dua yapılması gereken vakit, kesin olarak belirli olmadığından ve Yahudilerin sabah ve akşam dua etmelerinden dolayı Hıristiyanlar da bu iki vakitte dua etmenin gerekliliği hükmünü çıkarmışlar ve bunu uygulamışlardır. Ancak dua için vakitler tam olarak tayin edilmeyince, devamlı olarak dua etmek tavsiye edilmektedir.¹⁸⁰ Genel olarak İncil'de, en güç anlarda¹⁸¹, dine davet yapılırken¹⁸², başkalarını kurtarmak adına¹⁸³ ve mucizeler gerçekleştirilirken¹⁸⁴ yapılan dualara değinilmiştir.

2-Oruç

Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da oruç önemli bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut İncillerde Hz. İsa'dan intikal eden bir oruçtan söz edilmemektedir.

¹⁷⁷ Matta, 21:21; Markos, 11:12-14, 20-24; I Korintliler, 13: 2

¹⁷⁸ Bruce Milne, **a.g.e.**, s.259.

¹⁷⁹ Osman Cilacı, "Dua" Mad., **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V.Yay., İstanbul 1994, C. IX, s.350.

¹⁸⁰ Suat Yıldırım, **a.g.e.**, s.150-153.

¹⁸¹ Matta, 26:41; Luka, 9:18-29; Luka, 5:15-16.

¹⁸² Markos, 6:46; Luka, 11:1.

¹⁸³ Luka, 23:34; Luka, 22:32.

¹⁸⁴ Matta, 14:19-21.

Ancak O'nun tuttuğu oruç, herhalde Yahudilerin geleneksel oruçları idi. İlk Hıristiyanlar, Çarşamba ve Cuma oruçları tutarlardı. Çarşamba orucu, Hz. İsa'nın ele verilmiş günü, Cuma orucu ise Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği günü temsilen tutulurdu. Ferdi oruçlar, genellikle Kefaret oruçlarıdır. Özellikle büyük günahlar sebebiyle bazıları yıllarca oruç tutarlar. Bu belirli oruçlardan başka sağlık için tutanlara da rastlanmaktadır.¹⁸⁵ Hıristiyanlıkta oruç ve perhiz genellikle aynı anlamda mütalaa edilmiştir. Maksat, vücuda belli dönemlerde eziyet etmek, kötü duyguları yok etmek, günah işlemiş olanları bu dünyada cezaya alıştırmaktır. Oruçta esas, kişinin gururunun kırılması, günahına tövbe etmesidir. Zira oruç, insanın kendisi içindir. Değişmesi gereken Tanrı değil insanın kendisidir. Oruç tutarken kavga eden, kötülük işleyen insanlar kendi suçlarını görmemektedirler. Oruç ile insan, ailesinin, kültürünün, alışkanlıklarının ve yetişme şeklinin yönlendirdiği yanlışları fark etmeli, tövbe ile değiştirmeye çalışmalıdır.¹⁸⁶ Hz. İsa'nın, oruçlu kimsenin ikiyüzlülükten sakınması ve orucunu Allah rızası için tutması gerektiği hakkında İncil'de şöyle dediğini görüyoruz: "Oruç tuttuğunuz zaman iki yüzlüler gibi surat asmayın. Onlar oruç tuttuklarını insanlara belli etmek için kendilerine perişan bir görünüm verirler. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Gizlilik içinde yapılanı gören babanız sizi ödüllendirecektir."¹⁸⁷ Hz. İsa'nın verdiği bu örnekte başkalarına oruç tuttuğunu gösteren bir insan, bir anlamda insanlar ne düşünür korkusu yada onların övgüsünü kazanmak için tutmuş sayılır ve bunun da Tanrı'nın yanında değerinin olmadığını söyler. Oruç tutulurken de dikkat edilmesi istenen davranışlardan biridir.¹⁸⁸ Ayrıca mevcut İncillerde Hz. İsa'nın şeytan tarafından sınanmak üzere Ruh tarafından çöle sevk edildiği ve bu durumda iken Hz. İsa'nın acıktığı vb. hususlar da yer almaktadır.¹⁸⁹ Hıristiyanlık'ta belli bir takım esaslara dayanmadan çeşitli sebeplerle aç kalmak, bazı dönemlerde oruç olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁰ Hıristiyanlık'ta oruç tutmayı gerektiren bazı konular da vardır. Bunlar, evlilik, iş değiştirme, göç etmek, yeni bir vazifeye başlamak, tövbe etmek, sevinçli yada üzüntülü anlarda, gururun kırılması gerektiği durumlarda, acizlikten kurtulmak için, Tanrı'dan kuvvet alınması istenmesi durumlarında

¹⁸⁵ Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık", **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V.Yay., C.XVII, İstanbul 1998, s.351; Ekrem Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.107.

¹⁸⁶ Ali Erbaş, **Hıristiyanlıkta İbadet**, Ay Işığı Kitapları, İstanbul 2003, s.53.

¹⁸⁷ Matta, 7:16-18; Matta, 9:14-17; Markos, 2:18-22; Luka, 7:33-38.

¹⁸⁸ Ali Erbaş, **a.g.e.**, s.55.

¹⁸⁹ Matta, 7 :1-11.

¹⁹⁰ Resullerin İşleri, 27:3.

tutulmaktadır.¹⁹¹ Yine Hıristiyanlık tarihine baktığımızda birkaç çeşit orucun mevcut olduğu görülmektedir. Bunların en önemlileri, bir gün, iki gün, birkaç gün ve birbiri arkasına devam eden kırk gün oruçlarıdır. Ancak Hıristiyanlıkta oruç, M.II.asırdan itibaren, şartları belirli hale getirilmiş bir ibadet haline döndürülmüş, daha ileriki asırlarda ise bugünkü halini almıştır. Bunlara ilave olarak Hıristiyan geleneğinde en önemli oruç, kaynaklara göre M.S. IV.yy.'dan itibaren ortaya çıkan Lent orucudur. Paskalyadan kırk gün önce başlayan bu oruç, Lent adını alan tövbe günlerinin bir bölümünü oluşturmaktadır.¹⁹²

3-Kurban

Hıristiyanlıkta kurban denilince, Hz. İsa'nın sağlığında kurban sunup sunmadığı ve konusu Hıristiyanlarca haç üzerinde can veriş meselesinden sonra Pavlus tarafından bunun, kurban olarak yorumlanması akla gelmektedir. Hz. İsa, Yahudi inançlarının yaygın olduğu bir çevrede Yahudi bir anneden doğmuştur. Dolayısıyla Yahudilerin diğer uygulamaları kadar kurban olayını da bilmektedir. Ancak onun yaşarken kurban edip etmediği konusunda açık bir bilgi yoktur.¹⁹³ Kendisi dünyaya geldiğinde Yahudi geleneğine uyarak ailesinin kurban takdim etmek istediği Luka İncil'inde yer almaktadır: "...Musa'nın şeriatına göre onların taharet günleri tamamlanınca"¹⁹⁴, "ilk doğan her erkek Rabbe mukaddes denilecektir"¹⁹⁵ diye, Rabbin şeriatında yazılmış olduğu gibi, çocuğu Rabbe takdim etmek için ve Rabbin şeriatında: "Bir çift kumru, veya iki güvercin yavrusu"¹⁹⁶ denildiği üzere, bir kurban vermek için onu Yeruşalim'e götürdüler..."¹⁹⁷. Bu ifadelerde bize Hz. İsa'nın ailesinin Yahudi geleneklerine uygun davranıp kurban takdim ettiklerini göstermektedir. Bütün bunlara rağmen Hz. İsa, "insanın Tanrı'yı bütün yüreğiyle, bütün anlayışıyla sevmesi, komşusunu da kendin gibi sevmesi, bütün yakmalık sunulardan ve kurbanlardan daha önemlidir"¹⁹⁸ demek suretiyle her şeyin kurban demek olmadığını söylemiştir. Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın kurban edilme olayı daha sonra literatüre girmiştir. Bilindiği gibi Hıristiyanlık'a göre Hz. İsa, Hz. Adem'in cennetten çıkarılma sonucu yüklenmiş olduğu ve bütün insanlığa geçen günaha karşılık haç üzerinde feda edilmiştir. Böylece onun ruhunu teslim edişi,

¹⁹¹ Ali Erbaş, **a.g.e.**, s.56.

¹⁹² Mehmet Aydın, *a.g.m.*, C.XVII, s.351; Osman Cilacı, **a.g.e.**, s.24.

¹⁹³ Ahmet Güç, **Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban**, Düşünce Yay., İstanbul 2003, s.265-266.

¹⁹⁴ Levililer, 12:2-6.

¹⁹⁵ Çıkış, 13:2-12.

¹⁹⁶ Levililer, 12:8.

¹⁹⁷ Luka, 2:22-24.

¹⁹⁸ Markos, 12:33.

insanlığın günahı için kefarete olarak kabul edilmiştir. Bu görüş, Pavlus'un yorumlarından çıkarılmıştır. Evharistiya'nın, "İsa'nın son yemeğini hatırlatma" yönü olduğu gibi, kurbanı hatırlatan yönü de vardır. Böylece o, ekmek ve şarabın takdisi ile, haç üzerinde ölen İsa'nın kurban oluşuna bağlanır.¹⁹⁹ Son akşam yemeği ile ilgili şu ifadeler, muhtemelen kurban konusundaki en özet öğretilerdir: "Onlar yemek yerlerken, İsa ekmek aldı, şükran duası edip ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi ve dedi: Alın, yiyin, bu beni bedenimdir. Ve bir kase alıp şükretti ve onlara vererek dedi: Bundan hepimiz için. Çünkü bu benim kanım, günahların bağışlanması için bir çokları uğruna dökülen ahdin kanıdır"²⁰⁰.

Kurban konusu İncillerde, Hz. İsa'nın kendi ağzından "Çünkü ben kurban ediliyorum ve ayrılmamın zamanı gelmiştir"²⁰¹ anlatılmıştır. Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da kurban edilecek hayvanların detaylı bir isim listesini bulmak zordur.

4-Hac

Hıristiyanlığın kaynağı olan Yeni Ahitte hac ile alakalı açık ifadeler rastlanmamaktadır. Ancak bu metinler içinde geçen bazı ifadeler yorumlanarak haccın gerekliliğine karar verilmiştir. Hz. İsa'nın, bir öğrencisine "benim ardımca gel"²⁰² sözü bu manada dikkat çekicidir. Hıristiyan hac uygulaması, ilk defa Konstantinler zamanında Hz. İsa'nın doğduğu, çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve büyük kiliselerin kurulduğu yerleri ziyaret etmek şeklinde başlamıştır. Hac için tapınak ya da kutsal yere gelen bir Hıristiyan niyetlendiği ibadeti birkaç şekilde yapabilir. Bunlar, bedenlen yapılan dualardır. Yüzüstü yere kapanıp elleri çaprazlama bağlama gibi hareketlerle yerine getirilir. Bir başka şekli sessiz bir tarzda tövbede bulunma suretiyle yapılır. Bu da çıplak ayakla ağır ağır dizler üzerine çökmek şeklindedir. Bir başka uygulama ise su kullanarak yapılır. Ayrıca ayak egzersizlerini artırarak Tanrı'yı hoşnut etme gayesi güdülenerek de yapılmaktadır.

Hac yapmak için Hıristiyanlıkta kutsal sayılan bir zaman tercih edilmektedir. Noel'de Kudüs'e, Assomption gününde de Lourdes'e gidilir. Yine Paskalya ve Pentikos günleri de hac yeri ve mekanı olarak sayılan yerlere doğru ziyaret yapıldığı zamanlardır. Bu mekanlarda bulunmak suretiyle kendilerini ezeli ve ebedi güce yaklaşmış hissederler. Ayrıca Kilise takvimiyle tayin edilmiş bir vakitte bir hatırayı anmak,

¹⁹⁹ Ali Erbaş, a.g.e., s.165; Osman Cilacı, a.g.e., s.137.

²⁰⁰ Matta, 26:26-28; Markos, 14:22-24; Luka, 22:17-21.

²⁰¹ Timoteosa 11.Mektup, IV/7

²⁰² Matta, 8:22; Markos, 2:14; Luka, 5:27.

Hıristiyan haccının gayelerindendir ve ibadet hayatına renk getirir. Haftanın bir gününü de geleneksel olarak hac uygulamasına ayırırlar.²⁰³

D- İKTİSADİ HAYAT AÇISINDAN İDEAL İNSAN

1-Kendi Emeğiyle Geçinmek

İktisadi açıdan ayetleri incelediğimizde karşımıza, bir yandan kendi emeği ile geçinmeye teşvik ile ilgili ayetler çıkarken öte yandan da kazanılan bu malların ihlasla, gösterişe girmeden sadaka olarak verilmesi emredilmektedir: “Kardeşler bizden aldıkları öğretilere uymayıp boş gezen tüm kardeşlerden uzak durmanızı Rab İsa Mesih’in adıyla buyuruyoruz. Bizleri nasıl örnek almanız gerektiğini kendiniz biliyorsunuz. Çünkü biz aranızdayken boş gezenler değildik. Kimsenin ekmeğini karşılıksız yemedik, herhangi birinize yük olmamak için uğraşıp didindik, gece gündüz çalıştık.”²⁰⁴ Görüldüğü üzere bu ayette insanın kendi emeği ile çalışıp kazanması teşvik edilmiştir.

2-Sadaka

İnsanlara kendi emeği ile kazanma tavsiye edildikten sonra elde edilen malların da sadaka olarak verilmesi gerektiği emredilmektedir: ”Mallarınızı satın, sadaka olarak verin. Kendinize eskimeyen keseler, göklerde tükenmeyen bir hazine edinin. Orada ne hırsız ona yaklaşır ne de güve onu yer. Hazineniz neredeyse yüreğiniz de orada olacak.”²⁰⁵ Yine bir başka ayette daha önce belirttiğimiz gibi mallardan sadaka vermeye teşvik varken verilen bu malların ihlasla verilmesi ve bunları yaparken de gösterişe kaçılmaması emredilmektedir.

Hz. İsa tapınakta bağış toplanan yerin karşısında oturmuş, kutulara para atan halkı seyrederken zengin kişilerin kutuya bol para attığını ve yoksul bir kadının da gelip bir kaç kuruş değerinde iki para attığını görmüş bunun üzerine öğrencilerini yanına çağırıp şöyle dedi: ”Size doğrusunu söyleyeyim”dedi. Bu yoksul dul kadın kutuya herkesten daha çok para attı. Çünkü ötekilerin hepsi, zenginliklerinden artanı attılar. Bu kadın ise, yoksulluğuna karşın, varını yoğunu, geçinmek için elinde ne varsa tümünü verdi.²⁰⁶ Bir başka ayette ise yine ihlasla sadaka verilmesi gerektiği ifade edilmektedir: “Şunu

²⁰³ Geniş bilgi için bkz. Ali Erbaş, **a.g.e.**, s.61-72.

²⁰⁴ II. Selanikliler, 3/6-8.

²⁰⁵ Luka, 12:33.

²⁰⁶ Markos, 12:41-44; Luka, 21:1-4.

unutmayın: Az eken az biçer, çok eken çok biçer. Herkes yüreğinde niyet ettiği gibi versin; isteksizce ya da zorlanmış gibi değil. Çünkü Tanrı sevinçle vereni sever.”²⁰⁷

Bunlardan başka ayetlerde ise cimriliğin yanlış bir davranış olduğunu, mal biriktirenlerin ise o malları güveler ve hırsızlar için oluşturduğunu ifade etmektedir: “Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin. Burada güve ve pas onları bitirir, hırsızlar da girip çalarlar. Bunun yerine kendinize gökte hazineler biriktirin. Orada ne güve ne pas onları yiyip bitirir, ne de hırsızlar girip çalar. Hazineniz neredeyse yüreğiniz de orada olacaktır. Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı’ya hem de paraya kulluk edemezsiniz.”²⁰⁸. Ayette, mal biriktirmenin bir anlamı olmadığı, Rab için kullanılmadığı durumda ise sözü edilen yollarla yok olup gidecektir. Rabbin emri, ya bu tercih edilecek, ya da mal sevgisi tercih edilecektir. Zira aynı anda iki şey sevilemez.

E- TOPLUMSAL AÇIDAN İDEAL İNSAN

İnsan bir birey olarak tek başına yaşayamayacak olan bir varlıktır. Her zaman bir topluluğa ait olma arzusu duyar. Bu durum, insanın sonradan edindiği bir şey değil, doğası gereğidir. Başkasıyla bir arada bulunması, irtibat kurmak için gayret göstermesi de onun yeteneklerini geliştirir.²⁰⁹

1-Komşu Hakkına Riayet Etmek

Yeni Ahitte yer alan ifadelerden biri de komşuyla ilişkiler hakkındadır. Nitekim bir ayette: “Komşunu kendin gibi seveceksin. Seven kişi komşusuna kötülük etmez. Bu nedenle sevmek kutsal yasayı yerine getirmektir”²¹⁰ buyrulmaktadır. Daima insanlara duyulması istenen bu sevgi nedeniyle de bir insan hata bile etse bu yanlışlığı ona en güzel şekilde göstermek gerektiğine işaret edilmektedir.

2-İyiliği Emretmek

İyiliğin tavsiye edilmesi gerektiğine işaret eden ayetler mevcuttur. Nitekim bir ayette, “eğer kardeşin sana karşı günah işlerse ona git, suçunu kendisine göster, her şey yalnız ikinizin arasında kalsın. Kardeşin seni dinlerse onu kazanmış olursun ama dinlemezse yanına bir ya da iki kişi daha al ki söylenen her şey iki ya da üç tanığın sözüyle doğrulansın. Onları da dinlemezse durumu inanlılar topluluğuna bildir.

²⁰⁷ II. Korintliler 8,9:6

²⁰⁸ *Matta, 6:22* “Gözünüz sağlam ise ”Grekçe deyimi, ”cömert iseniz” anlamına gelebilir. *Matta 6:19-24; Luka,12:33-36; 16:1*

²⁰⁹ Dominik Pamir, **a.g.e.**, s.442.

²¹⁰ Romalılar, 13:8- 9;Çıkış, 20: 13-17; Levililer, 19:18.

Topluluğu da dinlemezse onu putperest ya da vergi görevlisi say”²¹¹ buyrulmuştur. Bu, insanı kazanmanın yollarından biridir.

Bir başka ayette ise, “Rab 70 kişi daha görevlendirdi. Bunları ikişer ikişer kendisinin gideceği her kente, her yere kendi önünden gönderdi. Onlara ‘Ürün bol ama işçi az’ dedi. Bu nedenle ürünün sahibi Rabbe yalvarın, ürünü kaldıracak işçiler göndersin. Haydi gidin, işte sizi kuzular gibi kurtların arasına gönderiyorum. Yanınıza ne kese ne torba ne de çarık alın. Yolda hiç kimseyle selamlaşmayın. Hangi eve girerseniz önce ‘Bu eve esenlik olsun’ deyin. Orada esenlik seven biri varsa dilediğiniz esenlik onun üzerinde kalacak, yoksa size dönecektir...”²¹² buyrulmaktadır. İnsanlara iyiliğın bildirilmesi için farklı yerlere gidilmesi ile ilgili bir ayettir. Aynı zamanda gidilen yerlerdeki için hayır duada bulunulması, orada buna layık olan birinin olmaması durumunda ise bu duanın kendilerine geri döneceğine dair ifadeler yer almaktadır.

Gerçek mutluluğa ulaşacak olanların ise ancak şu ayetlerde geçen özelliklere sahip olanlar olacağı ifade edilmektedir: Hz. İsa, kalabalık görünce bir dağa çıkmış ve yanına gelen öğrencilerine gerçek mutluluğa erişenlerin durumlarından bahsetmiştir: ”Ne mutlu ruhta yoksul olanlara çünkü göklerin egemenliği onlarındır. Ne mutlu yaşlı olanlara çünkü onlar teselli edilecekler. Ne mutlu yumuşak olanlara çünkü onlar yeryüzünü miras alacaklar. Ne mutlu doğruluğa acıkıp susayanlara çünkü onlar doyurulacaklar. Ne mutlu merhametli olanlara çünkü onlar merhamet bulacaklar...”²¹³.

Hıristiyan kutsal kitabı konuyla ilgili olarak tarandığında, Yahudilikteki hedeflenen ideal insanın benzeri bir model karşımıza çıkmaktadır. Yaratıcının emirlerine riayet eden, ibadetlerine dikkat eden, herkesi, kendi nefisini sevdiği gibi seven, insanları yargılamayan, affedici, adil, alçakgönüllü ve samimi olan, yetim hakkına riayet eden, yoksullara merhamet eden, çalışıp kazanırken hile yapmayan, yalan yere yemin etmeyen, zinadan uzak duran, hırsızlık, riyakarlık yapmayan vb. konularda Tanrı’nın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınan özellikte bir insandır.

²¹¹ Matta, 18:15-16; Luka, 17:3.

²¹² Luka, 10: 4-11; Matta, 10: 7-15; Markos, 6: 8-11; Luka, 9: 3-5; Luka, 10: 16 Matta, 10: 40; Markos, 9:36-37; Luka, 9: 47-48.

²¹³ Matta, 5/1-11; Luka, 6: 20-23.

III. BÖLÜM

İSLAM'DA İDEAL İNSAN

Kur'an-ı Kerim, ideal insan konusunda önemli mesajlar vermektedir. Bir bütün olarak Kur'an'a baktığımızda bir çok sure ve ayetlerde dört gayeye rastlıyoruz. Bahsedilen diğer konular ise aynı zamanda bunları kuvvetlendirmek içindir. Bu gayelerden birincisi, isimlerinde, sıfatlarında, fiil ve eserlerinde benzeri ve dengi olmayan Allah'a iman manasına gelen tevhit esasıdır. Aslında ilahi kaynaklı tüm dinlerin de gönderiliş gayesi budur. İkinci olarak bahsedilen konu, Allah'ın emirlerini insanlara ulaştırma yani nübüvvet konusudur. Üçüncüsü ise, öldükten sonra diriliş ve buna iman konusu, dördüncü esas ise adalettir. Kuran'da, insanların dünyada daha huzurlu bir hayat yaşamaları için adalet prensibinin esas olduğu emredilmektedir. Zira Allah'ın adaleti her şeyi kuşatmıştır ve burada yapılanların karşılığı tam olarak öldükten sonra verilecektir. Bu emirlerle, insanların hayatlarına bir düzen vermeleri hedeflenmiştir.²¹⁴

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde besmele ile başlayıp insanlar manasındaki 'en-Nas' kelimesiyle bittiği görülür. Allah'tan insanlara geliş noktasından incelendiğinde ise; 'Seni yaratan Rabbinin adıyla oku...'²¹⁵ emriyle başladığı ve son nazil olan Nasr suresinin 'Rabbine hamd ederek tespihte bulun ve O'ndan bağışlanma dile...'²¹⁶ hitabıyla sona erdiği görülür. Her iki şekilde de Kuran'ın kaynağı Allah, muhatabı insandır. İnsanın muhatap alındığı sayısız hitap şekillerini bir kenara bırakacak olursak sadece el-İnsan, en-Nas, İns kelimelerinin Kuran-ı Kerim'de 329 defa tekrar edildiğini görmekteyiz²¹⁷. Sırf bu bile Kuran'ın insana verdiği değeri göstermek için yeterlidir.

Kur'an, insanın dünya hayatı ile ahiret hayatının mutluluğunu hedeflemektedir. Bu nedenle onun hem konusu hem de muhatabı insandır. İnsan yalnız biyolojik ihtiyaçları olan, yiyen, içen, uyuyan, sadece bu alem için yaratılmış, zamanı gelince de ölüp giden bir varlık değildir. Her ne kadar madde olarak ele alındığında topraktan yaratılan bir varlık olsa da buna ilaveten ruhi yönü de olan pek çok duygu ve

²¹⁴ Muammer Öztürk, Numan Seyhan, **Hususi Bir Açıdan İman Esasları**, Rehber Yay., İstanbul 2005, s.109.

²¹⁵ Alak Suresi, 96/1-5.

²¹⁶ Nasr, 110/2,3.

²¹⁷ Recep Öztürk, **Kur'an Penceresinden İnsan ve Mutluluk Yolları**, Bayrak Matb., 2. Baskı, İstanbul 2004, s.7.

düşüncesiyle, zaaflarıyla, kabiliyet ve becerilerle donatılmış başlı başına bir alemdir. Dolayısıyla insanın bilinmesi de hem onu hem kainatı yaratan Yüce Varlığın eksiksiz anlatımıyla mümkündür. Şimdi, Kuran-ı Kerime göre insanın yaratılış gayesi, insanın doğuştan sahip olduğu ve sonradan kazandığı özellikleri incelemeye çalışacağız.

A-KUR'AN-I KERİM'E GÖRE İNSANIN ÖZELLİKLERİ

1. İnsanın yaratılış gayesi

Gayelilik denince, bunun en anlamlı ve tutarlı şeklinin İslam'daki bütünü gayeliliği konusu içinde bulabiliriz. Zira kainat, baştan başa bir gayeler bütünü içinde işlemektedir. İnsanın da bu çerçevede diğer varlıklardan daha çok gayeye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

a- İnsanın Allah'a kulluk için yaratılması

Yeryüzündeki her şeyi insan için yaratan,²¹⁸ gökte ve yerdekilerin tamamını insana boyun eğdiren,²¹⁹ ve onu en güzel surette yaratıp²²⁰ güzel rızıklarla besleyen, diğer yaratılmışların bir çoğundan da üstün kılan Allah,²²¹ insanı da kendisine kulluk yapması için görevlendirmiştir. Bir ayet-i kerime'de şöyle buyurulmuştur: “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan bir rızık istemem, beni doyurmalarımı da istemem.”²²² Ayet, bu gerçeğin açık bir ifadesidir. Ancak Allah'a kul olan sadece insan değildir. Kuran'ın ifadesiyle tüm yaratılmışlar Allah'a boyun eğmiş, onun kulu olmuşlardır: “Göklerde ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de sabah akşam sadece Allah'a secde ederler.”²²³ Bir başka ayette ise “Kuşkusuz Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tespih eder ve yalnız O'na secde ederler”²²⁴ buyurulmuştur. Bu ayetler, tevhid anlayışının da birer delilidir. Zira tevhid, kainatta olan her olayı, sebepler yaratan bir kudretten bilmektir. Vasıtalara iltifat etmemek, belki vasıtaları hükümsüz bilmektir. Böyle bir iman da insanı yakine ulaştırır. Bu seviyeye gelen bir insan ise haya, huşu, doğruluk vb. üstün ahlaka sahip olur.²²⁵

²¹⁸ Bakara, 2/29.

²¹⁹ Casiye, 45/13.

²²⁰ Tin, 95/4.

²²¹ İsrâ, 17/70.

²²² Zariyat, 51/56, 57.

²²³ Rad, 13/15.

²²⁴ A'raf, 7/206.

²²⁵ Gazali, **İhya-u Ulumid- Din**, (Çev: A. Fikri Yavuz), İpek Yay., İstanbul 2002, C. I, s.184.

b- İnsanın halife olarak yaratılması

Allah, insanı kendine kulluk etmesi için yaratmış, diğer bütün varlıkları da insana hizmet etmek üzere var etmiştir. Yani bunların hepsi insana bir temel, bir nimet ve bir sınav yeri olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması nedeniyle tüm hizmetler ona yöneltilmeli ve hiçbir şey insanın üzerine çıkarılmamalıdır. Zira Allah'ın yaratmış olduğu varlıklar içinde halife unvanını verdiği tek varlık insandır. Allah'ın halifesi demek ise, O'nun iradesiyle O'nun çok şanlı ve hayırlı olan yaratmalarına vesile olması demektir. Ancak verilen bu yetkinin doğru kullanılıp kullanılmaması, melekleri bile endişeye sevk etmiştir.²²⁶ Nitekim bir ayette “Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti. Melekler, orada bozgunculuk yapacak, kan akıtacak birini mi yaratacaksın? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve seni devamlı takdis ediyoruz dediler. Allah, ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim”²²⁷ diyerek insanın liyakatını ve insana olan güvenini ifade etmiştir. Bu görev ve güven insana büyük bir şeref kazandırdığı gibi büyük bir sorumluluk da yüklemiştir. Zira halifelik, yaratılmışlar için büyük bir şeref olmasının yanında vazifesi de bir o kadar ağır bir unvandır. Çünkü insan tüm bu nimetlere karşılık aynı zamanda imtihan için yaratılmıştır. Bakara Suresinde yer alan bir ayette²²⁸ de yine insana eşyanın isimlerinin öğretilmesi ve insanın bunları cevaplamasıyla ilgili, insanın nasıl bir bilgiye sahip olduğu ve olması gerektiği anlatılmıştır. Sadece bu bile Allah'ın insana verdiği değeri göstermesi bakımından dikkate değerdir.²²⁹ Mevlana'ya göre insan, surette en küçük alem iken, manada en büyük alemdir. Zira görünüşte dal, meyvenin aslıdır. Ancak gerçekte ise dal, meyve için vücuda gelmiştir. Eğer meyve elde etme meylı olmasaydı bahçıvan yere ağaç diker miydi? demek suretiyle Mevlana, insanın Allah'ın yarattığı varlıklar içinde en değerlisi olduğu ancak kendisinden de bir takım şeyler beklendiğini anlatmaktadır.²³⁰

c- İnsanın imtihan edilmek üzere yaratılması

Kuran'da insanın yaratılış gayesi incelenirken imtihan edilmek ve çeşitli konularda denenmek üzere yaratılmış olduğu da karşımıza çıkmaktadır.²³¹ “Hanginizin

²²⁶ Mustafa Ergün, **Yunus Emre'de Tasavvuf ve Eğitim**, Ocak Yay., Ankara 1997, 2.Baskı, s.58-59; Recep Öztürk, **a.g.e.**, s.8.

²²⁷ Bakara, 2/148.

²²⁸ Bakara, 2/31-33.

²²⁹ Süleyman Hayri Bolay, **Kur'an'da İnsan**, T.D.V.Yay., 7.Baskı, Ankara 2000, s.12; Recep Öztürk, **a.g.e.**, s.44-45.

²³⁰ Mithat Bahri Beytur, **Mesnevi Gözüyle Mevlana**, Kırk Ambar Kitaplığı, İstanbul 2001, s.228.

²³¹ Muhammed 47/31; Cin 72/17; İnsan 76/2.

daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, bağışlayandır.”²³² Bir başka ayette, “İnsanlar imtihandan geçirilmeden sadece iman ettik demeleriyle salıverileceklerini mi sandılar?”²³³ buyrulmaktadır. Başka bir ayette de “muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlılardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz, sabredenlere müjdele...”²³⁴ buyrulmaktadır. Burada insanların imtihan sürecinde şiddeti farklı olan aşamalardan geçeceklerini ve bunlara dayanıklılıklarının ve sabırlarının ölçüleceği belirtilmektedir.²³⁵ Hayat bir imtihan olduğuna göre bunun bilincinde olarak ona göre davranmak ve bunun hakkını vermek gerekmektedir.

2- İnsanın doğuştan getirdiği duygu ve yetenekler

Öncelikle, doğuştan gelen duyguları kayıtsız şartsız iyi ya da kötü diye değerlendirmek doğru değildir. Bu duyguları doğru zamanlarda, doğru yerlerde, doğru biçimde kullanmak fitratın gereğidir, aksi davranış yanlıştır. Bir bakıma dinler de zaten, insanda varolan bu duyguları kontrol altına almak ve uygun ölçülerde kullanmak için gönderilmiştir. Kuran'da bazı ayetlerde: Din duygusu,²³⁶ insanın en güzel surette yaratıldığı,²³⁷ sevgi ve nefret duyguları,²³⁸ ümit ve korku,²³⁹ mal ve evlat sevgisi,²⁴⁰ insanın unutkan,²⁴¹ cimri ve nankör,²⁴² aceleci olması,²⁴³ aldatılmaya müsait²⁴⁴, bencil olması²⁴⁵ gibi duygular anlatılmaktadır. İşte bu sayılan duygular doğuştan insanlarda mevcut olanlardır. İlahi emirlere uymayan duyguları iyiliğe yönlendirmek, insana vazife olarak verilmiştir.

3- İnsanın çevre ve eğitimle kazandığı davranışlar

Doğuştan getirilen ve fitri olan duyguların yanında sonradan insanın çevre ve eğitimle kazandığı bazı alışkanlıklar ve davranışlar vardır. Bunlar ise, insanın şüpheli olması,²⁴⁶ hayrı da şerri de istemesi,²⁴⁷ inatçı olması,²⁴⁸ kolayca ümitsizliğe kapılması²⁴⁹

²³² Mülk, 67/2.

²³³ Ankebut, 29/2.

²³⁴ Bakara, 2/155,214.

²³⁵ Celaleddin Çelik, **Kuran'da Toplumsal Değişim**, İnsan Yay., İstanbul 1996, s.109.

²³⁶ Rum, 30/30.

²³⁷ Tin, 95/4; Teğabun 64/3; İsrâ 17/70.

²³⁸ Hucurat, 49/7; Rum, 30/21.

²³⁹ Rum, 30/36; İsrâ 17/83; Zümer, 39/53.

²⁴⁰ Fecr, 89/ 20; Al-i İmran 3/14.

²⁴¹ Kehf, 18/57; Taha, 20/115.

²⁴² İsrâ, 17/100.

²⁴³ Enbiya, 21/37; İsrâ, 17/11.

²⁴⁴ Nisa, 4/21; Lokman, 31/33.

²⁴⁵ Hac, 22/11.

²⁴⁶ Hud, 11/62; Şura, 42/14.

ve çabucak öfkelenen bir varlık olması²⁵⁰ gibi duygu ve davranışlardır. Eğitimin insan hayatında meydana getirdiği değişikliklerden daha sonra bahsedeceğiz.

B- İNSANLARA EMREDİLEN DAVRANIŞ ŞEKİLLERİ

1- Ahlaki Açıdan İdeal İnsan

Ahlak kelimesi, Arapça “hulk” kelimesinin çoğuludur. Hulk; din, tabiat, huy, karakter gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda ahlak; insanda yerleşmiş bulunan karakter yapısına da işaret eder. Ahlak, insanı toplumdaki diğer insanlarla uyumlu kılabilmek için bazı değerler koyar. Bu ahlaki değerleri ve onlara bağlı olan ilkeleri hayatına uygulayan insan, hem kendisi hem de toplumuyla uyumlu olur. Kuran’da “ahlak” kelime olarak yer almamakla beraber, biri adet ve gelenek; diğeri de ahlak manasında olmak üzere (Şuara, 26/137; Kalem, 68/4) iki yerde ahlakın tekili “hulk” kelimesi geçer. Bununla beraber Kuran’da “takva, hidayet, birr, sıdk, heva, zulm, maruf vs.” gibi kelimeler de aynı manada kullanılmıştır. Kuran’da ahlak konusunun, farklı kelimelerde de olsa sık sık vurgulanmasının yanında İslam ahlakının tek ifadesi Kuran’dan ibaret değildir; bunlara hadisler, yani Hz. Muhammed’in filleri ve sözleri de ilave edilmelidir. Kuran’da, ahiret hayatından bahsedilmesinin altında hayatının ahlaki açıdan düzenlenmesi de hedeflenmiştir.²⁵¹

Kuran’da üç değişik ahlaki kavram kategorisi olup, bunlardan birincisi, Allah’ın isimleri diye adlandırılan kelimelerden oluşur: Rahim, Kerim, Adil gibi. İkincisi, insanın kendisini yaratmış olan Allah’a karşı temel tutumunun çeşitli yönlerini gösteren kavramlardır. Bunlar, hem ahlaki hem de dini bir öğreti niteliğindedir. Üçüncüsü ise İslam toplumuna mensup olup bu topluluk içinde yaşayan kişiler arasındaki ahlaki ilişkileri düzenleyen ilke ve kurallara yönelik olan kavramlardır.²⁵² Anlaşılacağı üzere ahlak, insan hayatının en önemli konularındandır. Düşünen her insan, ister istemez bu konuya da girmek zorundadır. Ahlak önemli olarak sadece insan için vardır. Eğer insanlar, bitkiler, hayvanlar gibi şuardan yoksun olsalardı böyle bir problem olarak

²⁴⁷ İsra, 17/11; Hud, 11/32; A’raf, 7/70.

²⁴⁸ Hud, 11/59; Bakara, 2/146.

²⁴⁹ Fussilet, 41/49.

²⁵⁰ Al-i İmran, 3/119; Şura, 42/37.

²⁵¹ Recep Kılıç, **İnsan ve Ahlak**, T.D.V.Yay., Ankara 1995, s.1-3; Mustafa Çağrıncı, **İslam Düşüncesinde Ahlak**, M.Ü.İ.F.V.Yay., İstanbul 1989, s.4-5, W. Montgomery Watt, **İslam Nedir**, (Çev: Elif Rıza), Birleşik Yay., İstanbul 1993, s.242-243.

²⁵² Toshihiko İzutsu, **Kuran’da Dini ve Ahlaki Kavramlar** (Çev: Selahattin Ayyavaz), Pınar Yay., İstanbul ts., s.37.

insanın da başında olmayacaktı. Demek ahlak konusu, şuur konusuyla da alakalıdır. Burada önemli olan Tanrının varlığına inanıp inanmamanın günlük hayata yansımalarıdır. Bu soru için de felsefi yorumlara gerek kalmadan pratik hayata bakmak suretiyle cevap bulmak mümkündür. Başka bir ifadeyle inanmayı, psikolojik ve sosyolojik bir faktör olarak ele almak ve insan hayatındaki etkileri görmeye çalışmak, Tanrı- ahlak ilişkisinin anlaşılması konusunda kestirme bir yoldur²⁵³. Bahsettiğimiz gibi ahlaki değerlerin temelinde dini inançlar yer almaktadır. Her binanın bir temeli olduğu gibi, İslam binasının temeli de güzel ahlaktır. Kişiler, davranışlarını görevlerine uygun olarak gerçekleştirirlerse, ahlaki davranmış olurlar. İslam, inananların hidayete ulaşabilmeleri, Allah'ın hoşnutluğunu kazanabilmeleri için, Kuran'ın açıkladığı ahlaki ve hukuki kurallara uymayı emretmektedir. İman eden her insan zerre kadar iyiliğin de, zerre kadar kötülüğün de, yani ahlak ve hukuk dışı her davranışın karşılığını göreceğine, hesap günü sorgulanacağına inanır.

Kuran'da ceza hükümleriyle ilgili ifadelerde ise alt ve üst sınırlar çizilmiş, evrensel adaletin esasları konmuştur. Mesela ölüme sebebiyet vermedeki üst sınır kısas iken alt sınır, aftır. Kısasla af arasındaki geniş kararlar ise hakime bırakılmıştır. Müslümanlar bunlara uymak zorundadır. İnanca bağlı olarak yapılan davranışlar, imanın tamamlayıcısı sayılır.²⁵⁴ Bu konu, Kuran'da, geniş şekilde yer almaktadır. Ancak Kuran, bunları herhangi bir ahlak kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla beraber bir ahlak sistemi oluşturacak zenginlikte prensip ve ameli kurallar getirmiştir. İslam ahlakı, toplum düzeni kurarak, ferdi ve toplumu huzura kavuşturacak temel prensipler üzerine kurulmuştur. Onun koyduğu ahlak nizamı, insanlar için en ideal sistemdir.²⁵⁵ Güzel ahlakla ilgili olarak yapılan tariflerin en güzeli belki de şu olacaktır. Haram olan şeylerden uzak durmak, farz, vacip ve sünnetleri yerine getirmek, insanlara iyilikte bulunmak ve insanlara güler yüzlü olmaktır. Daha önce de yer verdiğimiz gibi Allah, insanı en güzel surette yaratmıştır. Tüm yaratılmışlara halife kılmış, pek çok meziyetle donatmıştır. Eğer insan yaratılma gayesini ve kendini var edeni bilmezse aşağıların en aşağısına düşmekle uyarılmıştır.²⁵⁶ Verilen kabiliyetleri, nimetleri kendi şahsi duygularını tatmin etmek için kullanırsa Allah'ın istediği bir yaşam tarzından

²⁵³ Geniş bilgi için bkz. S. Ahmed Arvasi, **İnsan ve İnsan Ötesi**, Burak Yay., 4.Baskı, İstanbul 1970, s.101-113; Mehmet Aydın, **Tanrı- Ahlak İlişkisi**, T.D.V.Yay., Ankara 1991, s.187.

²⁵⁴ En'am, 6/151-152.

²⁵⁵ Mustafa Çağrı, **a.g.e.**, s.4-5; Ahmet Kahraman, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1993, s.325-329; Recep Öztürk, **a.g.e.**, s.44-45.

²⁵⁶ Tin, 95/4.

uzaklaşacak ve ahlaki noktada yanlışlara sapacaktır. Bu ise güzel bir ahlaki hayat için gönderilen dinlerin gönderiliş amaçlarına tezat bir durum oluşturacaktır.

Bundan sonra sırasıyla da bahsedeceğimiz gibi Kuran-ı Kerim’de bu konu geniş bir yer tutmuştur ve insanlardan güzel ahlak üzere bulunmaları istenmiştir. Bunu yaparlarsa en üst mertebelere ulaşılacağı ifade edilmiştir. Bu konudaki ayetlere baktığımızda, bir kısmı, insanlara karşı daima affedici olmayı, kendine karşı ise ruhsatla hareket etmeyi emreden tarzdadır: “Eğer bir topluluğa azap edecekseniz, size yapılan azabın eşiyle azap edin. Ama sabrederseniz, and olsun ki o, sabredenler için daha hayırlıdır.”²⁵⁷ Bir kısım ayetlere baktığımızda ise, başkalarıyla ilgili olarak hep iyiliği, kendimizle ilgili olarak da azimetle hareket etmeyi emretmektedir: “Ve sizin affetmeniz takvaya daha yakın ve daha uygundur.”²⁵⁸ Şimdi de sırasıyla Kuran’da yer alan ahlaki emirlere yer vermeye çalışacağız.

a- Tevhit

En önemli emirlerden biri Allah’ın zat ve sıfatlarında birliğine iman edilmesinin emredilmesidir. Bu, şahsiyetin oluşumunda büyük değişiklikler meydana gelmesi için atılması gereken ilk adımdır. İman, insanda kendi, insanlar, yaşam ve bütün evren konusunda anlam değişikliğine sebep olan ruhi bir hareket oluşturur. İman, kişiye yaşam ve onun sorumlulukları noktasında aynı anlamlar sunar, insanın kalbini Allah ve bütün insanlığa yönelik sevgiyle doldurur. İman, tevhide, tevhit ise teslimiyeti gerektirir. Peygamber, “hikmetin başı Allah korkusudur” demiştir. İslam ahlakı da Allah’tan başka her şeye tapmaktan vazgeçmekle, bundan korkmakla başlar.²⁵⁹ Aslında ilahi kaynaklı tüm dinler, bu emri tesis etmek üzere gönderilmiştir. Kuran’da ki şu ayet bunun delillerindendir: “İnsanlardan kimi, Allah’tan başka eşler tutar, Allah’ı sever gibi onları severler. İnananlar ise Allah’ı daha çok severler. Zulmedeler, azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu ve Allah’ın azabını çetin olduğunu keşke bilselerdi.”²⁶⁰ Bu ayet, Cenab-ı Hakka ortak koşan ve başka şeyleri ona denk tutanların akli muhakemeden ne kadar mahrum olup zamanı geldiğinde de ne kadar pişmanlık ve felakete maruz kalacaklarını göstermektedir. Allah’ın affetmeyeceği en büyük günahlardan biri de O’na şirk koşulmasıdır.

²⁵⁷ Nahl, 16/126.

²⁵⁸ Bakara, 2/237.

²⁵⁹ M. Osman Necati, **Kur’an ve Psikoloji**, Fecr Yay., Ankara 1998, s.244; Ahmet Kahraman, **a.g.e.**, s.326-327.

²⁶⁰ Bakara, 2/165.

b- Adalet

Adalet, her şeyi ölçülü yapmak, hak sahibine hakkını vermek ve haddi aşmamaktır. Adalet, aynı zamanda toplumun ihtiyaç duyduğu düzenin de teminatıdır. Sosyal hayatın yaşanabilir güzellikte olması ancak hak ve adalete uymakla mümkündür. Fazilet adına insanda bulunan değerler, eğer ahlaki yasaya, adalet ve fazilet yasasına itaat ile birleştirilmezse hiçbir anlam ifade etmez. İnsanın Tanrıyla ilişkisi için nihai kriter, adalet yasasına olan bağlılıktır.²⁶¹ İnsan-ı kamilin adaletli olması, en büyük özelliğidir. Zira bunun nedeni ve belki de en önemlisi, adalet, insanın yaratıcısı olan ve ihtiyaç duyduğu şeyleri bilen Allah'ın arzusudur. Adil sıfatının gereği olarak Allah, "Allah adildir, adil olanları sever..." ayetiyle de kendisinin hem adil olduğunu vurgular, hem de insanların birbirlerine adil davranmalarını emreder.²⁶² Bir başka ayet-i kerimede ise "Allah şüphesiz adaleti emreder..."²⁶³ buyurarak yaşanabilir bir toplum için insanlar arasında adaletin gereğini vurgulamıştır. Çünkü İslam'a göre sosyal barışın temel unsurlarından biri de sosyal adalettir. Bu ise, adalet ilkelerinin toplumun her katmanına uygulanmasıdır. İslam'ın önemli hedeflerinden biri, güvenilen bireyler yetiştirmektir. Dolayısıyla yapılması gereken insana saygıyı esas alan dinin ahlaki boyutunun temel alınmasıdır. Mesela, İslam, haksız yere insan öldürmeyi tüm insanlığı öldürmekle eş tutmuştur. Bu emirler, sosyal barışı sağlamaya yöneliktir. İslam devleti denince de ilk akla gelen unsur, adalettir.²⁶⁴ Yine Kuran'da, adil olmaktan, bir anlık öfkeyle uzaklaşmaması vurgulanmıştır.²⁶⁵

Günlük hayatımızda da adaletin pek çok boyutu vardır. Şimdi bunları ayetler ışığında ele alalım. "...Söz söyleyeceğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletle bulununuz, Allah'a verdiğiniz sözü yerine getiriniz"²⁶⁶ buyrulurken verilen sözün her ne olursa olsun yerine getirilmesi emredilmiştir. Bilindiği gibi Allah'a verilen sözün tutulması ise Onun emir ve yasaklarına uygun bir yaşam sürmeyi gerektirmektedir.

Yine verilecek hükümlerde adaletli ve insafli olmak ta, "Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle

²⁶¹ H.Emin Sert, **Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yay., İstanbul 2004, s. 305; Paul Tillich, **İmanın Dinamikleri**, (Çev: Fahrullah Terkan, Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 66.

²⁶² Nisa, 4/59.

²⁶³ Nisa, 4/135; Maide, 5/45.

²⁶⁴ Hüseyin Yılmaz, **Din Eğitimi ve Sosyal Barış**, İnsan Yay., İstanbul 2003, s.21; Geniş bilgi için bkz. Mehmet Niyazi, **İslam Devlet Felsefesi**, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s.161.

²⁶⁵ Maide, 5/8.

²⁶⁶ En'am, 6/152.

hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor; şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür”²⁶⁷ ayetiyle emrediliyor. Bu ayeti kerime ile Cenab-ı Hak, insanlara üç şeyi emanet olarak bırakmıştır. Birincisi; Allah’a karşı olan emanetlerdir. Bunlar Allah’ın emrettiği şeyleri yapıp yasakladığı şeyden de kaçınmak suretiyle yerine getirilir. İkincisi insanlara karşı olan emanetlerdir. Bunlar, kişilere ait borçları, emanetleri vermek, maddi noktalarda zararlarına hareket etmemek, onların kusurlarını insanlar arasında yaymamak suretiyle yerine getirilir. Üçüncüsü ise insanların kendi nefislerine karşı olan emanetleridir ki, bunlar da her insanın kendi için din ve dünyaca en faydalı şeyleri tercih etmesiyle yerine getirilebilir.

Kuran-ı Kerim’de, şahitlik ve ticari işlerde de “Adalet sahibi iki şahit...” tutulmak suretiyle adaletli davranılması emredilmiştir.²⁶⁸ Yine önemine binaendir ki toplumdaki adaleti sağlamaya çalışanlara karşı tavır alanlar, ilahi buyruklarla tehdit edilmektedir. Adaletin yaşantı haline getirilmesinin ahlaki bir değer olduğu da ayetlerde vurgulanmıştır.²⁶⁹ Bir başka ayette ise “ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir”²⁷⁰ buyrulmaktadır. Bu ayette iman eden insanlara Allah, adaletle muamele etmelerini tavsiye etmektedir. Zira bu davranışın, Allah korkusuna daha çok yakışan bir hareket olduğu ifade edilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır’a göre tevhit dininin ahlaki gayesini, sosyal ve siyasi hikmetini özetleyen bu ayetin bir benzeri de Nisa 135’te geçmişti. O ayette ise “adaleti tam yerine getirerek, Allah için şahitler olun” buyrulmuştur. Buradaki lafızda bir sanat gösterme ve çeşitleme olmakla beraber asıl maksat, sevgi ve iltimas yerlerinde adalet ve hakkaniyeti göstermek, kendisi ve yakınları aleyhinde olsa dahi adaleti yerine getirmektir. Bu ayette asıl gaye, düşmanlık ve nefret yerinde adalet ve hakkaniyeti göstermek, düşmanın lehinde bile olsa adil olmaktır. Yani orada dahili, burada ise harici siyaset görüşü hakimdir. İşte bütün bu ilahi emir ve yasaklar, aslında insanlığın saadeti için gerekli olan büyük bir nimettir. Öyleyse bu emirlere gerektiği gibi uyulmalı, en büyük kulluk vazifesi olan takvaya riayet edilmelidir ki ilahi lütuflara da ulaşılabilsin. Zira Allah her şeyden haberdardır. Ayrıca bu ayetlerde İslam dininin bir

²⁶⁷ Nisa, 4/58.

²⁶⁸ Talak 65/2; Enam, 6/152; İsra, 17/35.

²⁶⁹ Maide, 5/8; Nahl, 16/90.

²⁷⁰ Maide, 5/8.

özelliği daha ortaya konulmaktadır. O da düşman kabul edilen milletlere karşı bile Müslümanların adaletle hareket etmelerinin emredilmesidir. Durum böyleyken artık Müslümanların birbirine karşı adaletten uzaklaşmaları nasıl caiz olabilir.²⁷¹

Adaletle alakalı bir başka ayeti kerimede ise “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor” buyrulmaktadır.²⁷² Taberiye göre Allah, indirdiği bu Kitap’ta adalet ve insafı; tüm sıkıntı ve rahatlık anlarında dahi ilahi olan görevleri yerine getirmeyi, yakınlarına da akrabalık bağlarından dolayı vacip kılınan haklarını vermeyi, her türlü fenalıktan uzak durmayı ibret alınması adına emrediyor, aklın reddettiği şeriat ve sünnetin tanımadığı şeyleri ve taşkınlık göstermeyi, zulüm ve tecavüzü ise yasaklıyor.²⁷³

Hamdi Yazır ise bu ayetin, toplumsal ve ahlaki esasları, bunun yanı sıra terbiye kurallarını içerdiğini ve tüm insanlık için büyük bir hareket rehberi olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki Allah, her hususta adaleti, ifrat ve tefritten kaçınmayı, insan haklarına saygılı olmayı, vazifeleri gereği gibi yerine getirmeyi emrediyor. Ayrıca insanları zina, livata, gıybet, kıskançlık gibi çirkin şeylerden de kesinlikle men ediyor. İnsanoğluna düşen şey ise bunlara riayet etmektir. İbn Mesud’ göre, Kuranda iyilik ve kötülüğü içinde en fazla toplayan ayet budur. Bundan başka bir ayet olmasaydı dahi bu ayet yeterli olurdu.²⁷⁴

Bir başka ayette ise; “Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutun, kendiniz, ana-babanın ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar (Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, бүker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır²⁷⁵ buyrulmaktadır. Taberi’ye göre bu ayeti kerimede Allah, kendileri veya ebeveynleri lehinde yahut aleyhinde dahi olsa Allah rızası için doğruların söylenip adaletin ayakta tutulmasını, insanların zenginlik ya da fakirliğinin yalan yere şahitliğe neden olmamasını emrediyor.²⁷⁶

²⁷¹ M.Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Azim Dağıtım, C.III, s.177-178.

²⁷² Nahl, 16/90.

²⁷³ İbn Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, Ümit Yay., İstanbul 1995, C.III, s.1171.

²⁷⁴ M.Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.V, s.254-255.

²⁷⁵ Nisa 4/135.

²⁷⁶ Taberi, **a.g.e.**, C.I, s.415.

Bir başka ayette ise başka inanç mensuplarına karşı gösterilecek olan adaletten de bahsedilmektedir: “Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah adil olanları sever.”²⁷⁷ M.Hamdi Yazır’a göre bu ayetler Yahudi taifesinin kendi dini hükümlerine riayet etmeyip Müslümanlara müracaat ettikleri takdirde haklarında adaletle hükmedilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Ata, Katade, Ebu Müslim demiştir ki, bu, Müslüman hakimler için bir serbestliktir ve hükmü de bakidir. Dilerse hükmeder, dilerse vazgeçerler.²⁷⁸

c- Affetmek

İslam ahlakının en temel erdemlerinden biri de hilimdir. Hilim’in zihni anlamdaki kullanımı, akıldır. Yine hilm’in ahlaki ve ameli gelişmişliğini ifade eden öfkeyi yenme, hoşgörülü olma, affetme, kin gütmeme gibi anlamları da olduğundan bu konuyu, affetme bahsi içinde ele alacağız. Müslüman ve yabancı birçok ilim adamında da temel erdem in hilim olduğu kanaati yaygındır. Zira Cahiliye devrinde çok az insan bunun kıymetini takdir ederken İslam Dini bunu, ahlaki ve sosyal alanda bütün Müslümanlara yaymayı ve bu şekilde de saldırganlık, barbarlık, düşüncesizlik vs. kötü davranışlardan bu toplumu uzaklaştırmayı hedeflemiştir.²⁷⁹ Bu konuda Kuran’da pek çok ayet vardır. Onlardan bazıları şunlardır: “O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”²⁸⁰ Bu ayette, muttakilerin vasıflarından ve bu insanlara, ahirette güzel mükafatların verileceğinden bahsedilmektedir. Bir başka ayette ise “o vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandım. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğiniz zaman da Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp, güvenenleri sever”²⁸¹ buyrulmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki o da, “af ve istiğfar” emirlerinden sonra istişare edilmesi gerektiği ile ilgili emirdir. Bu ayette şuranın, İslam’da önemli bir yere sahip olduğu açıklanmıştır. Ancak şuranın kapsamı, şekil ve

²⁷⁷ Maide 5/42.

²⁷⁸ M.Hamdi Yazır, a.g.e., C.III, s.247.

²⁷⁹ Recep Kılıç, **Hiz. Peygamberin Hayatında Davranış Modelleri**, T.D.V.Yay., Ankara 1998, s.74-75.

²⁸⁰ Al-i İmran, 3/134.

²⁸¹ Al-i İmran, 3/159.

bağlayıcılığının gücü noktasında İslam bilginleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. İstişareden bahsedilmesinin birkaç hikmeti vardır: Mesela Peygamberin onlarla istişare etmesi, şanlarının yükseltilmesini gerektirir. Bu da onların sevgilerinin artmasına sebep olur. Bir başka hikmeti ise şudur: Uhud Harbi öncesinde istişare yapılmış Hz. Peygamber, bunun neticesinin kötü olacağını bilmiş olmasına rağmen, karara uymuş nitekim sonuç kötü olmuştur. Şimdi eğer istişare terk edilmiş olursa Hz. Peygamberin bu durumdan dolayı hala kırgın olduğu düşünülecekti, o yüzden de Allah, bu ayette istişareye devam emri vermiştir. Görülüyor ki, bu ayeti kerime, Resul-i Ekrem'in, Ashabı kirama ve Uhud gazilerine karşı ne kadar güzel davranmış olduğunu gösterdiği gibi bazı konularda istişarenin lüzumunu bildiriyor ve istişare neticesinde bir karar verildiğinde de Cenab-ı Hak'ka tevekkül edilmesini emrediyor.²⁸²

Yine bir başka ayet-i kerimede “(Resulüm!) sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir”²⁸³ buyrulmuştur. Bu ayeti kerimede insanlarla konuşurken şiddet ve kabalığı terk edip onlarla güzel, nazik ve hikmetli bir tarzda konuşma yolunu tercih etmek gerektiği ifade edilmiştir. Cafer'i Sadık Hazretlerine göre bu ayeti kerime güzel ahlakı en mükemmel şekilde ifade etmektedir. Rivayete göre bu ayet-i kerime nazil olduğunda Peygamber, manasını Cebrail'e sormuş, Cebrail (a.s) da şu cevabı vermiştir: “Allah, seni ziyaret etmeyenleri ziyaret etmeni; seni mahrum bırakanlara vermeni, sana haksızlık edenleri affetmeni emrediyor.” Bu hadisi İbn Ebi Hatim rivayet etmiştir.²⁸⁴ İslam Peygamberi, Kuran'ın, bağışlamaya dair açıkladığı emir ve tavsiyeleri en iyi şekilde uygulamış ve bu konuda bütün insanlığa affetmenin, erdemin ve müsamahanın en önemli ve en üstün insanlık değerleri olduğunu göstermiştir. Çok incinmiş, yıpranmış ancak kimseyi incitmemiştir.²⁸⁵

Başka bir ayette “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kıssas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (tarafları) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellekle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır”²⁸⁶ buyrulmuştur. Bu ayeti kerime İslam hukukunun

²⁸² M. Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.II, s.452-453; Hayrettin Karaman ve ark. (komisyon), **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali**, T.D.V.Yay., Ankara 2000, s.66.

²⁸³ A'raf, 7/199.

²⁸⁴ Taberi, **a.g.e.**, C.II, s.726.

²⁸⁵ Kerim Buladı, **Peygamber Gibi Yaşamak**, Kayıhan Yay., İstanbul 2005, s.32.

²⁸⁶ Bakara, 2/178; Şura, 42/40,43.

ceza konusunda dengeli, adaletli ve eşitliği gözettiğini göstermektedir. Hıristiyanlara göre katillerin affedilmeleri bir vecibe gibidir. Yahudilerce ise katillerin affi caiz olmayıp mutlaka katledilmeleri gereklidir. O dönemde, bir kısım müşrik kabileler de bir şahıs karşılığında birçok kişiyi öldürürdü. Özellikle eşraftan saydıkları birinin öldürülmesi karşılığında katilin mensup olduğu kabilenin hayatına kasteder, hepsini öldürmek isterlerdi. Bütün bunlar ise ifrat ve tefrittir, adalete aykırıdır. İslam şeriatı bu hususta hikmet ve menfaate riayet etmiş büyük bir adalet göstermiştir. Bu ayet-i kerimede, kıssasın vacip oluşu, bu vacipliğin de ancak öldürülenin ailesinden birinin affi ile düşebileceği, zira affetme işinin daha doğru olacağı tespit edilmektedir.²⁸⁷

d- Tövbe

Bağışlanmak adına yapılan bir davranıştır. İslam'a göre, hür iradesiyle tercih ve davranışlarında serbest bırakılan insanın, genellikle kötülüğü emreden nefsinden dolayı²⁸⁸ her an günaha düşmesi mümkündür. O'nu bu hatalardan kurtarabilecek tek şey tövbedir. Kuran'da yirmi beş suredeki, altmış dokuz ayette çeşitli şekillerde tövbe konusu ele alınmış, benzeri ifadeler ise seksen yerde geçmiştir. Bu ayetlerde tövbe, genellikle bir günahın işlenişinin yer aldığı kısımların hemen ardından karşımıza çıkmış ve ancak tövbe edenlerin, bahsedilen günahlardan kurtulabileceği ifade edilmiştir.²⁸⁹

Konuyla ilgili ayetleri, Kuran'ın bütünlüğü içinde ele aldığımızda, tövbenin, insanların hedeflenen doğrultuya yönelmesinde ve yönlendirilmesinde bir eğitim vasıtası olarak değerlendirildiğini görüyoruz. İslam'da hatalar, iki kısma ayrılmaktadır. Allah'a karşı yapılanlar, insanlara karşı yapılanlar. Bunlardan, insan ile ilgili olan hata, ancak insanlardan af dilemekle düzeltilebilecek iken, Allah'a karşı yapılanlar ise tövbe ile çözülebilir. Aynı zamanda Kuran, tövbe olayının hem bireysel hem de ilahi boyutuna temas etmiştir. Kişinin yaptığı hatanın farkına varıp pişman olması ve Allah'a yönelmesi tövbenin, şahsi kısmını oluştururken, Yaraticının, kulunun bu tövbesini kabul etmesi de işin ilahi boyutuna işaret etmektedir.²⁹⁰ Nitekim bir ayette tövbe şöyle tavsiye edilir: "Ey İnananlar! Topluca Allah'a tövbe ederseniz umulur ki, mutluluğa ulaşanlardan olursunuz."²⁹¹ Bu ayet, tövbeyi kişiyi kurtuluşa götürecektir bir araç olarak ifade etmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi tövbe, diğer ilahi dinlerde de mevcut

²⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. M. Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.I, s.493-502.

²⁸⁸ Yusuf, 12/53.

²⁸⁹ Bknz. Al-i İmran, 3/86-89, 135-136; Tevbe, 9/112; Tahrim, 66/5.

²⁹⁰ Asım Yapıcı, **İslam'da Tövbe ve Dini Yaşamdaki Rolü**, Beyan Yay, İstanbul 1997, s.79; Muhammed Hamidullah, **İslam'a Giriş**, (Çev: Cemal Aydın), T.D.V.Yay., Ankara 2004, s.152-158.

²⁹¹ Nur, 24/31.

olan ortak bir anlayıştır. Ancak İslam'da, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi şekilci, ayin ve uygulamalara rastlanmamaktadır. Zira İslam'da tövbe, doğrudan doğruya Allah ile kul arasında olan bir mesele olarak görülmüş ve aracıya yer verilmemiştir. Yine İslam, tövbenin kabul olmayacağı bir zaman düşüncesine de kapalıdır. Günahına pişman olan kişi, hiçbir sınırlama ya da aracı olmadan dilediği zaman tövbe etme hakkına sahiptir. Her şeyin ötesinde İslam, tövbe işine başlı başına bir ibadet gözüyle bakar.²⁹² Konuyla ilgili bazı ayetlerde de tövbe ihtiyacının sınırı çizilmiş ve hiçbir insanın tövbeden yoksun olmadığı ifade edilmiştir.²⁹³

e- Ahde Vefa

Allah, insanları tek başına değil, birlikte yaşamaları için yaratmıştır. Dolayısıyla bir arada yaşamamanın gereği olarak insanlar birbirleriyle pek çok münasebete girer, sözler verilir sözler alınır. Cenab-ı Hak da onların yaptıkları anlaşmaların gereğini yerine getirmelerini ister. Verilen sözde durmak, dürüstlüğü en önemli şartlarından biridir ki Kuran-ı Kerim'de de "Ey iman edenler! Akitlerinizin gereğini yerine getirin..."²⁹⁴ denilmektedir. Aksi durumda toplumdaki dengeler ve güven ortamı sarsılabilir. Müslüman'ın özelliklerinden biri de sözüne sadık olmasıdır. Nitekim bir hadiste, "gerçek Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden güvende oldukları kimsedir"²⁹⁵ buyrulmaktadır. Vefalı insan, kendine teslim edilen emanetin farkına varan ve onları hakkıyla koruyandır. Emanet derken bu saha oldukça geniştir. Mesela, kabiliyetler de bir bakıma emanettir ve onlar da en güzel surette değerlendirilmelidir. Zira Yaratıcı onları, kullanılmayarak yok olup gitmesi için vermemiştir. Nisa suresi 58. ayette insanların davranışlarının hangi konularda, nasıl olması gerektiği vurgulanmıştır. Konuşurken ve dinlerken her şey çabuk gelişir ve farkına varılmaz, o nedenle konuşmaya başlamadan önce iyice düşünmeli, yerine getirilmeyecek sözler verilmemelidir.

Başka bir ayette şöyle buyrulmuştur: "Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getiren ve Allah'ı üzerine şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah yapacağınız şeyleri pek iyi bilir."²⁹⁶ Bu ayetler, Müslümanların mükellef oldukları şeylerin bir kısmını ayrıntılı olarak bildirmektedir. Antlaşmalara

²⁹² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Katar, **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Töre Yay., Ankara 1997, s.141-166; Asım Yapıcı, **a.g.e.**, s. 86.

²⁹³ Nahl, 16/119; Furkan, 25/70-71; Şura, 42/25.

²⁹⁴ Maide, 5/1.

²⁹⁵ İmam Nevevi, **Riyaz'üz Salihin**, (Çev: İhsan Özkes), Merve Yay., İstanbul 1998, C.I, s.247.

²⁹⁶ Nahl, 16/91.

uyulmasını örnek göstererek insanların bir vaziyette toplanmasının hikmet gereği olduğu, herkesin sorguya tabi tutulacağı ihtar edilmektedir. Aynı zamanda bu ayet, ahdini bozanlar hakkında Allah'ın verdiği bir misaldir.²⁹⁷

İnsanın bir de Rabbiyle yaptığı anlaşma vardır. Bu antlaşma ise kainatın Rabbinin tanıyacağına, Ondan başkasını ilah kabul etmeyeceğine, emirlerine uyup yasaklarından uzak duracağına dair verdiği sözdür.²⁹⁸ Bir başka ayette, “bir zamanlar Allah Teala insanlara ‘ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diye sormuştu. Onlar da ‘evet Rabbimizsin, biz buna şahidiz’ diye cevap vermişlerdi”²⁹⁹ denilmektedir. Yine Allah Teala bir başka ayette kendisiyle yapılan bu anlaşmalara uyulmasını ve gereğinin yerine getirilmesini emretmiş, bu ahde vefa gösterenlere de büyük bir mükafat vereceğini, uymayanların ise zararlı çıkacağını haber vermiştir.³⁰⁰ Yine başka bir ayette “bana verdiğiniz sözde durun, o zaman ben de size verdiğim sözü yerine getireyim”³⁰¹ buyurmuştur. Farz namaz, oruç, hac vb. ibadetler, verilen sözler, adaklar da Allah'a verilen birer sözdür. Allah Teala bunların da yerine getirilmesini emretmiştir.³⁰² Bir ayette, “Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lanet onlar içindir ve kötü yurt (cehennem) onlarıdır”³⁰³ buyrulur bu tarz davranışta bulunanların cezasının kötü olacağı bildirilmiştir.

Bu konu hadis-i şeriflerde de detaylı olarak işlenmiştir. O hadislerden birinde, ahbine sadık olmayanların durumu şöyle anlatılmaktadır: “Kıyamet günü, sözünde durmayan kimsenin arkasına bir bayrak dikilecek, vefasızlığının derecesine göre o bayrak yükseltilecek ve ‘bu bayrak falan adamın gösterdiği vefasızlığın işaretidir’ diye ilan edilecektir.” Yine bir başka hadis-i şerife göre “Allah Teala'nın kıyamet günü kendilerine yakınlık göstermeyeceği üç gurup insandan biri “vallahı billahi” diye ant içtikten sonra sözünden cayanlardır”³⁰⁴ denilmiştir.

Konuyla alakalı olarak başka bir ayette ise “Yetim malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü

²⁹⁷ Taberi, **a.g.e.**, C.III, s.1172.

²⁹⁸ Maide, 5/7.

²⁹⁹ A'raf, 7/172.

³⁰⁰ Fetih, 48/10.

³⁰¹ Bakara, 2/40.

³⁰² Bakara 2/187,196; Muhammed 47/33; Hac 22/29; İnsan 76/7.

³⁰³ Rad, 12/25.

³⁰⁴ M.Yaşar Kandemir, **Peygamberin Sevdiği Müslüman**, Morötesi Yay., İstanbul 2004, Sayfa 154.

verilen söz, sorumluluğu gerektirir”³⁰⁵ buyrulmuştur. Burada, yetimin malına nasıl yaklaşılması gerektiği ile ilgili uyarılar yapılmış, onlara ait malların, batıl yollarla yenmemesi emredilmiştir.³⁰⁶

f- Alçak Gönüllülük

Alçak gönüllü olmak, hem Hak hem de halk nazarında kişinin itibarını artıracak olan bir davranıştır. Tevazu bir anlamda, kendisini başkaları ile eşit görmenin adıdır. Böyle bir insan uyumlu, uysal ve olgun insandır. Ancak korkak değildir. Bu konuda Hz. Ebu Bekir, “keremi takvada, zenginliği yakinde, şerefi tevazuda bulduk” diyerek bunun güzelliğinden bahsetmiştir.³⁰⁷ Alçakgönüllü olup elinekinde kanaat etmek güzel davranışlardandır. Tevekkül sahibi olmak ise, insanın üzerine düşen şeyleri yerine getirip sonucunu Allah’a havale etmesidir. “Allah’a tevekkül edene Allah kafidir”³⁰⁸ ve “O, ne güzel vekildir”³⁰⁹ tarzındaki ayetler de bu konuya işaret etmektedir. Sebeplere müracaat edildikten sonra Allah’ın verdiği nimetlere razı olmak, övülen davranışlar arasında zikredilmektedir. Tedbir, hem aklın hem de ilmin meyvesidir. Huzurlu olmak için maddi noktada kendinden aşağılara bakmalı, manevi noktada ise kendisinden ilerde olanlara gıpta edip gayret göstermelidir.³¹⁰ Tevazu sahibi olmak, insanı küçülten bir davranış değil, aksine daha çok yücelten bir değerdir. Bu konuda toprak güzel bir örnektir. Toprak insanın özüdür, ondan çıkan tohumlar, çiçekler, meyveler ise yine insan içindir. Ağaçları nefes, suyu hayat kaynağıdır. Daha da önemlisi, sonunda kabirdir. Yani belki de bir insanın hayatı için olmazsa olmazlardandır. Bu kadar değerli iken ayaklar altındadır. İnsana düşen, olgun başaklar gibi olmak, değer kazandıkça tevazu sahibi olmaktır. Bazı ayetlerde Allah, Hz. Peygamber’in şahsında herkesten, tüm insanlığa ve müminlere alçakgönüllü davranıp onlara kol kanat germelerini arzu etmiş,³¹¹ kimseye karşı böbürlenmemelerini isteyip insanların, kendilerini överek temize çıkarmalarını ise yermiştir.³¹² Yine Allah, kullarının kibirli bir şekilde dolaşmasını

³⁰⁵ İsra, 17/34.

³⁰⁶ İsmail Karagöz, **Kur’an’ Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan**, Çelik Yay., İstanbul 1996, s.194.

³⁰⁷ H.Emin Sert, **a.g.e.**, s.314; Ömer Yılmaz, **Din ve Mutluluk**, T.D.V.Yay., 3. Baskı, Ankara 2004, s.226-227.

³⁰⁸ Talak, 65/3.

³⁰⁹ Al-i İmran, 3/173.

³¹⁰ Hekimoğlu İsmail, **Kalbin Ayağıyla Yürümek**, Timaş Yay, İstanbul 2004, s.193.; H.Emin Sert, **a.g.e.**, s.314-315.

³¹¹ Şuara, 26/215.

³¹² Necm, 53/32.

yasaklamış³¹³ şımaranları sevmediğini, onların başlarına felaketler gelebileceğini söyleyip bu konuda Karun'u örnek vermiştir.³¹⁴

Bunların yanında Allah'ın emirlerine tam olarak uyan insanlar da Kur'an'da şu şekilde misal olarak gösterilmiştir: "Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında "Selam" derler (geçerler) "Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler."³¹⁵ Özellikleri belirtilen bu insanlar, kendi halinde, tevazu sahibi ve insanları kırmaktan sakınan kişilerdir.

g- Birlik ve Kardeşlik

Toplumdaki huzurun teminatlarından biri de insanların birbirlerine sevgi ve saygı duymalarıdır. İslam kültüründe insanlar arasındaki ilişkilerde kardeşlik düşüncesi hakimdir. Genel anlamda insan olmakla tüm insanlar, özel anlamda da Müslümanlar kardeşlerdir. Müslüman, bencil değil yardımsever olmalıdır. Kuran'ın bu konudaki mesajı ise evrenseldir.³¹⁶ Nitekim pek çok ayette muhatap "Ey insanlar" demek suretiyle tüm insanlıktır.³¹⁷ Kardeşlik, birlik ve beraberlik İslam'da esastır. Kuran'da yer alan pek çok ayet de bu gerçeği ifade etmektedir. Birlik ve beraberliği sağlamlaştırmak adına da zekat vb. ibadetler emredilmiştir. Konuyla alakalı bir ayette, "Yine sana yetimler de soruyorlar. De ki (onları iyi yetiştirmek) Yüz üstü bırakmaktan daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah işleri bozanla düzeltene bilir. Eğer Allah dileseydi sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakimdir"³¹⁸ denilmektedir. Bu ayeti kerime, yetimlerin hukukuna nasıl riayet edileceğini göstermektedir. Ashabı kiramdan bazıları yetimlerin mallarına tecavüzün büyük bir günah olduğuna dair bazı Kur'ani açıklamaları öğrendikten sonra büyük bir endişeye düşmüşler. Resul-i Ekrem'e gelerek bu hususta nasıl hareket edecekleri konusunda bilgi almak istemişler, bunun üzerine bu ayeti kerime nazil olmuştur.³¹⁹ Taberiye göre ise yetimin malına yaklaşmayın ayeti nazil olunca insanlar yetimlerden uzaklaştılar. Onlarla birlikte yiyip içmediler. İşte bu hususta

³¹³ İsra, 17/37.

³¹⁴ Kasas, 28/76-81.

³¹⁵ Furkan, 25/63-64.

³¹⁶ Ali Akpınar, **Kültür Dünyamızda Kuran Motifleri**, Kitap Kent Yay., Konya 2004, s.29-30.

³¹⁷ Hucurat, 49/10,13; Bakara, 2/189; Maide, 5/2.

³¹⁸ Bakara, 2/220.

³¹⁹ M.Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.II, s.92.

bir ruhsat olarak “eğer onlarla bir arada yaşarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir” ayeti nazil olunca bu Allah tarafından müminler için bir kolaylık olmuştur.³²⁰

Bir başka ayette ise Müslümanlardan bir bütün olmaları istenmiştir: “Hep birlikte Allah’ın ipine (İslam’a) sınıksız yapışın, parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişiler, idiniz de o gönüllerinizi birleştirmiştir ve o’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi o kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.”³²¹ Hucurat Suresinde de bu hakikat işlenmiştir: “Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki esirgenesiniz.”³²² Bu ayette, Müslümanların birbirinin kardeşleri olduğu ve aralarında dargınlık olanların arasını bulmak gerektiği ifade edilmiştir. Bu kardeşliği bozabilecek haset, kin, gıybet vs. davranışların yanlışlığı pek çok ayette bildirilmek suretiyle de müminler arasında olması muhtemel kırgınlıklara engel olmak istenmiştir.

h- Cömertlik

Cimriliğin zıddı olarak kullanılan cömertlik, insanın elinin açık olması, gereken yerde malını gerektiği şekilde harcamasını bilmesidir.³²³ Cömertlik, Kuran-ı Kerim’deki ayetlerde şu şekillerde tanımlanmıştır. Cömertlik, malını hem bolluk hem darlık zamanında Allah rızası için harcamak demektir.³²⁴ Diğer bir deyişle, Allah’ın kendisine rızık olarak verdiğini, yine O’nun yolunda harcamaktır.³²⁵ Cömertlik, ve başkalarına ihsanda bulunmak iki yolla olur. Bunlar, isteyen kişiye vermek, istenmeden vermektir. İstenmeden vermek, şeref ve cömertliğin tabiatıdır. Cömertliğin bu çeşidi de birkaç nedenden dolayıdır: Bir insan, bir yerde açık görür ve kendi gücü de bunu kapatmaya yeterse işi vazife olarak üzerine alır. Ya da kendisinden bir şey istenmediği halde ihtiyaçları görür ve gidermeye çalışır. İyilikler gördüğü biri varsa ve ihtiyacı da bulunuyor ise minnet borcu olarak o şahsa yardımcı olur.³²⁶ Bunlara ilave olarak cömertliğin çeşitleri de vardır. Mesela, akrabalara yardım etmek, ziyafet vermek, zekat

³²⁰ Taberi, **a.g.e.**, C.I, s.162.

³²¹ Al-i İmran, 3/103.

³²² Hucurat, 49/10.

³²³ H.Emin Sert, **a.g.e.**, s.325.

³²⁴ Al-i İmran, 3/134.

³²⁵ Bakara, 2/3; Enfal 8/3; İbrahim, 14/31.

³²⁶ İmam Ebu’l- Hasan el- Maverdi, **Edebüd-Din ve Dünya**, (Çev: Abidin Sönmez, Selahattin Kip), Bahar Yay., İstanbul 1978,s.252-260.

ve sadaka vermek, ilmin zekatı olarak ders vermek, tatlı söz söylemek, yol göstermek gibi davranışlar bu kapsamda değerlendirilir.³²⁷

Kuran'da yer alan cömertlikle alakalı başka ayetlerde ise Müslümanlardan, hep hayrı ve iyiliği düşünmeleri, hayırda yarışmaları istenmiş,³²⁸ hayır için ne harcamırsa Allah Teala'nın yerine yenisini vereceği³²⁹ vurgulanmıştır. Çünkü mallarını, Allah yolunda harcayanlar, Kuran'ın ifadesiyle "Yedi başak veren, her başağında yüz tane bulunan bir tohuma benzerler."³³⁰ Allah'ın verdiği yine Allah yolunda harcamaktan daha karlı bir alışveriş olmadığı, Kuran-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: "Mallarını Allah rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı güçlendirmek için harcayanlar, yüksekçe bir tepede bulunan, bol yağmur alınca ürününü iki kat veren bahçeye benzerler. Yağmur yağmasa bile az bir nem ona yeter"³³¹ Yine "iyiliğin karşılığı iyiliktir" ayeti de bunu ifade etmektedir.³³² Kuran-ı Kerim'de yer alan bunların haricinde başka ayetlerde, Allah, cömertliği övmüş, cimrilik ve savurganlığı kınamıştır: "Elini boynuna bağlarcasına cimrileşme, öte yandan varını yoğunu büsbütün saçıp savurma; yoksa kınanır, kaybettiklerin pişman olursun"³³³ Görüldüğü üzere bu ayette ne tamamen hayır konusunda eli tutulmuşlar gibi hayır yapmamak, ne de elindeki saçıp savurmak suretiyle ölçüyü kaçırmak arzulanmıştır. Bunlar, bu işin ifrat ve tefrit kısımlarıdır. Oysa ayette belirtildiği gibi asıl istenen şey, orta bir yolun tutulmasıdır.³³⁴ Bu tavsiyelerden sonra da Allah'ın rızasını kazanmış olanlar nazara sunularak yapılması istenen tavır bildirilmiştir: "Rahman olan Allah'ın has kulları; harcadıklarında ne saçıp savururlar, ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."³³⁵ Allah, her konuda ölçüyü elden bırakmamak gerektiğini hatırlatıp "yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz; çünkü Allah israf edenleri sevmez"³³⁶ buyurarak, ölçüyü kaçırmamanın Allah'ın sevmediği davranışlardan olduğu belirtilmiştir.

1- Doğruluk

İslam'daki ahlak sisteminin en kapsamlı terimlerinden biri de doğruluktur. İnsanın yücelmesindeki iman ve teslimiyetten sonra en önemli davranışlarından biri kabul

³²⁷ Hekimoğlu İsmail, **a.g.e.**, s.177-179.

³²⁸ Bakara, 2/148.

³²⁹ Sebe, 34/39.

³³⁰ Bakara, 2/261.

³³¹ Bakara, 2/265.

³³² Rahman, 55/60.

³³³ İsra, 17/29.

³³⁴ Geniş bilgi için bkz. H.Emin Sert, **a.g.e.**, s.325.

³³⁵ Furkan, 25/67.

³³⁶ Araf 7/31; Enam 6/141.

edilmiştir. Nitekim İslam büyüklerinden biri olan Hz.Ebu Bekir (r.a)'ı yücelten en mühim vasıf budur. Doğruluk, bütün iş ve davranışlarda, insanlarla olan ilişkilerde dinin ve ahlakın emirlerine, aklın ve ilmin kanunlarına uyulması demektir. Bu tanım aynı zamanda insanı, doğruluğa davet eden sebeplerdendir.³³⁷ Bu konuda Kur'an'da, "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" emri yanında "Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir..."³³⁸ denilmek suretiyle doğruluğun, bir hayat prensibi olduğu ve onu, hayatın her anına yerleştirmek gerektiği bildirilmiştir. Hangi amaçla olursa olsun, Allah'a ulaşmanın en kısa yolu doğruluktur. Ancak öncelikle neyin doğru olduğunu anlamak gereklidir. Çünkü zaman zaman insanlar, doğruyu kendi şartlarına uydurmaya çalışmışlardır. Bunu tespit ettikten sonra da en önemli iş, doğru yoldan sapmamak, sapanlar olursa da onlara doğruyu bulmaları konusunda yardımcı olmaktır.³³⁹

Bununla birlikte doğruluğu; düşüncede,³⁴⁰ niyette, konuşmada³⁴¹ ve davranışlarda doğruluk³⁴² olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Doğrulukla alakalı olarak Yine Kuran'da şu emirler yer almaktadır: "Ey müminler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."³⁴³ Bir başka ayette şöyle buyrulmuştur. "Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız. Ğafur Rahim olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır."³⁴⁴ Bu ayetlerde doğrular arasında yer almak gerektiği ve bunu yapanların da Allah'ın dostu oldukları, ödül olarak ise cennette her türlü nimete ulaşacakları bildirilmiştir. Görüldüğü üzere susarak güvenlik ve kurtuluş bulan; konuşarak çok şey kazanandan farksızdır. Sözlerin doğruluğu, hal ve hareket inceliği, davranış güzelliği, bahtiyarlık işaretidir. Konuşursa doğru konuşmalı,söz verdi ise yerine getirmelidir.³⁴⁵

i- Haya, İffet

Haya, utanma, sıkılma anlamlarına gelir. Canlılar içinde sadece insan, bu duyguya sahiptir. Haya tüm davranışlara yön veren bir ilkedir. Yine haya, imanın, amelin ve ahlakın temelini oluşturur. İffetli yaşamının en önemli prensibi hayadır. İnsanın sadece

³³⁷ Maverdi, **a.g.e.**, s.373.

³³⁸ Ahkaf, 46/13-14.

³³⁹ İsmail Yakıt, **a.g.e.**, s.82.

³⁴⁰ Bakara, 2/170; İsrâ, 17/36.

³⁴¹ Ahzab, 33/70-71.

³⁴² Hud, 11/112; Mutaffifin, 83/1-6.

³⁴³ Ahzab, 33/70.

³⁴⁴ Fussilet, 41/31-32.

³⁴⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetname**, Çelik Yay., (Çev: Durali Yılmaz),İstanbul ts., s.506.

giyim kuşamını ilgilendiren bir husus değil tüm davranışlarını güzelleştiren duygu da yine hayadır.³⁴⁶ Bir hadis-i şerifte şöyle denilmiştir: “Her dinin ahlak esası vardır. İslam’ın ahlakı da hayadır.”³⁴⁷ İffetin korunması için en başta haya sahibi olmak gereklidir. İffeti ise iki kısımda incelemek mümkündür. Bunlar, haramlara ve günahlara karşı olan iffettir. Haramlara karşı olması gereken iffette de yine iki unsur bulunmaktadır. Irz ve namusunu haramlardan korumak, dili her türlü ahlak dışı sözlerden muhafaza etmek.³⁴⁸ Ancak bunlar içinde esas olan, her şeyden önce Allah’tan utanmayı öğrenmektir. Zira Allah’tan hakkıyla korkan bir kul, insanlar arasında da haya sahibi olur. Davranması gerektiği gibi hareket eder. İnsanlara karşı haya, konuşmada, giyimde, davranışlarda görülürken, Allah’a karşı haya ise günah işlemekten uzak durmakla olur. Kur’an’da bu emre uyanların vasıfları şöyle bildirilmektedir: “Onlar ki zekatı verirler ve onlar ki iffetlerini korurlar.”³⁴⁹ Yine bir başka ayette ise şöyle buyrulmuştur: “Yine onlar ki Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan günahının cezasını bulur.”³⁵⁰ Bu ayette haya duygusunun bir başka boyutu ele alınmıştır. Yine burada Allah’tan utanılması gerektiği, bunun da ancak haksız yere cana kıymayarak, zinadan ve şirkten uzak durarak gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Allah’tan utanma, insanlardan utanmanın temeli durumundadır.³⁵¹

j- İyilik

İyilik, güzel ahlakın esasını oluşturur. Kötülük ise, kötü huyların bir sonucudur. İyilik, insana huzur verirken, kötülük sıkıntı verir ve şüphe uyandırır. İman etmiş bir insanın eli, dili ve malı ile yapabileceği çok sayıda iyilik vardır. Allah, Kur’an’da herkesin yaptığı iyiliğin de kötülüğün de er geç karşılığını göreceğini bildirmektedir. Kuran-ı Kerim’in belki de en kapsamlı ayeti şudur: “Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”³⁵² Konuyla alakalı bir başka ayette şöyle buyrulmuştur: “Onlar adağı yerine getirirler ve şerri yaygın olan bir günden korkarlar. Onlar yoksula yetime ve esire yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz. Sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.”³⁵³ Takva sahibi kişiler,

³⁴⁶ Kerim Buladı, **a.g.e.**, s.27.

³⁴⁷ İbrahim Canan, **Kütüb-ü Sitte Hadis Ansiklopedisi**, Akçağ Yay., İstanbul ts, C. XVII., s. 610.

³⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Maverdi, **a.g.e.**, s.480-484; Hekimoğlu İsmail, **a.g.e.**, s.21-23.

³⁴⁹ Müminun, 23/4-5.

³⁵⁰ Furkan, 25/68.

³⁵¹ Recep Kılıç, **a.g.e.**, s.53-55.

³⁵² Zilzal, 99/7-8.

³⁵³ İnsan, 76/7-9.

pek çok nimetlere nail olacaklardır çünkü onlar yaptıkları adaklara riayet ederler, üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirmeye çalışırlar ve karşılığında da yardım ettiklerinden her hangi birşey beklemezler. Bir başka ayette ise “insanlardan öyleleri vardır ki Allah’ın rızasını almak için kendini feda eder. Allah da kullarına karşı şefkatlidir”³⁵⁴ buyrulmuş, bir başka ayette de yine “Onlar Allah’ın ahidini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır. Onlar Allah’ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten Rablerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir. Yine onlar Rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimseledir. İşte onlar var ya dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır”³⁵⁵ buyrulmaktadır. Bu vasıftaki insanlar, Allah rızasını kendi nefislerine tercih eder, emirlere riayet hususunda hassas davranırlar ve elbetteki bunun mükafatını da kazanacaklardır.

k- Sabır ve Sebat

Sabır ve sebat, güçlükleri yenen silahların en büyüğüdür. Aslında insanın en büyük dostu da bir bakıma zorluklardır. Zira birçok tecrübe onlar sayesinde kazanılır. Görünüş olarak zahmet gibi görünen şeylerin altında pek çok rahmet saklıdır aslında. Ancak sorunlarla karşılaşınca da kaçmamak esastır. Zira Cenab-ı Hak, dünyayı insanları imtihan için yaratmıştır. Bunun içindir ki iyi-kötü, aydınlık-karanlık, iman-küfür gibi zıt şeyleri bir araya toplamıştır. Hayatın güzellikleri yanında sıkıntıları da bizler içindir. İşte böyle durumlarda sabrın gücü inkar edilmez bir hakikattir. Sabır, insanın alışmış olduğu halin dışında gerçekleşen olaylar karşısında gerekli olan direnci göstermesidir. Sabır, ilk an itibariyle belki acıdır ancak doğuracağı sonuçlar açısından düşünüldüğünde ise son derece tatlıdır. Sabır, yalnızca ibadet ve kullukta kemal için değil, bir o kadar da yeryüzünde yaşayan tüm insanların huzur ve mutluluğu için gereklidir. Geçmişte olan olaylara üzülmeyi getirdiği sıkıntıların ilacı, sabırdır.³⁵⁶ Bir ayette sabrın gerekli olduğu ifade ediliyor: “Kim sabredip affederse, şüphesiz ki bu mutlaka azmedilip yapılması gereken işlerdendir.”³⁵⁷ Elmalılı Hamdi Yazır’a göre buradaki sabır, ıslahıdır yani düzeltmektir. Buna sabır denmesi bağışlama ve mağfiretin sabra bağlı ve bunun azim ve karar sahibi olan büyük kimselerin şanından bulunduğunu ve dolayısıyla bağışlamanın acizlikten değil, gücü yetenlerden olmak kaydıyla övülmeye değer

³⁵⁴ Bakara, 2/207.

³⁵⁵ Rad, 113/20-22.

³⁵⁶ Feridun Yılmaz Yüceler, **Beyaz Sabır**, Alperen Yay., Ankara 2003, s.27; Muhittin Akgül, **Kur’an’da İnsan ve Toplum**, Işık Yay., İstanbul 2002, s.15.

³⁵⁷ Şura, 42/43

olmasındandır. Genel olarak sabır, acıya katlanmak, ondan kurtulmak için dayanmak ve ona karşı koymaktır ki, her felahın ve başarının anahtarı da budur. Aynı zamanda sabır, sıkıntının geçmesi için Allah'ın yardımını getirecek sebeplerden birisidir. Bu nedenle nefisleri sabra alıştırmalı, sabrı alışkanlık haline getirmelidir.³⁵⁸

Sabrın zorluğu yanında insanın dünya hayatının mahiyetini bilmesi, kendi nefsinin tanınması ve Allah tarafından mükafatlandırılacağına inanması,³⁵⁹ zorluktan sonra kolaylığı bulacağına olan inancı,³⁶⁰ sabırlı kimseleri kendine örnek olarak alması gibi unsurlar, sabra yardımcı olan unsurlardandır.³⁶¹ Sabırla alakalı olarak Kur'an'da şu uyarı yer almaktadır: “Asra yemin olsun ki insan gerçekten ziyandadır. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenşer müstesna.”³⁶² Sabredip sabır tavsiyesini paylaşma esasları, İmam Şafii'nin: “Allah (cc) başka bir sure indirmeseydi de bu sure insanlara yeterdi” dediği Asr Suresinde zikredilen hakikatlerdir. Onun faziletinden dolayı Ashab-ı Kiram dağılmadan önce her mecliste bu sureyi okurlardı.³⁶³ Yine Allah, Peygambere, Kur'an'da şu tavsiyede bulunmuştur: “Onların söylediklerinin seni üzdüğünü elbette biliyoruz. Onlar, aslında seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar. Senden önce de peygamberler yalanlanmıştı. Kendilerine yardımımız gelinceye kadar yalanlanmaya ve eziyet olunmaya sabrettiler.”³⁶⁴ Kuran'da bunların ifade edilmiş olması, sıkıntı içinde olan müslümanlar için isyan etmesine belki bir engel teşkil edebilecektir. Zira dünya hayatındaki sıkıntılara katlanmanın bir tesellisi de en büyük belaların peygamberlerin ve Allah'ın sevdiklerinin başına gelmesidir.³⁶⁵

Sabrın çeşitleri ise şunlardır: Allah'a itaatte, nefsin isteklerine karşı koymada, dünya sıkıntılarına ve insanlardan gelen sıkıntılara karşı sabırdır. Dünya hayatının herhangi bir diliminde insanın değişik sıkıntılarla karşılaşması mukadderdir. Bunların, büyük bir çıkmaza götürmemesi için kişinin sahip olması gerekli en önemli silah sabırdır. Sabır sayesinde insanın hayatından zevk alır bir duruma gelip üzüntülerden kurtulması mümkündür. Dolayısıyla sabır, mümin için vazgeçilmez bir hususiyettir. Şu ilahi vaadi de hiçbir zaman unutmamak gerekir: “Kim Allah'a karşı gelmekten sakınır

³⁵⁸ M. Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.VII, s.32.

³⁵⁹ Ankebut, 29/58-59.

³⁶⁰ İnşirah, 94/5-6.

³⁶¹ Muhittin Akgül, **a.g.e.**, s.40-47.

³⁶² Asr, 103/1-3.

³⁶³ Muhittin Akgül, **a.g.e.**, s.33.

³⁶⁴ En'am, 6/33-34; Ahkaf, 46/35.

³⁶⁵ Hekimoğlu İsmail, **a.g.e.**, s.138.

ve sabrederse, elbette Allah, iyilik edenlerin ve işini güzel yapanların emeklerini boşa çıkarmaz.”³⁶⁶ Hayat bir imtihandır. Zaten Allah Teala bizi ölüm korkusuyla, açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmek suretiyle imtihan edeceğini açıkça vurgulamaktadır.³⁶⁷ Bunun için de başa gelen acılara sabretmemizi tavsiyet etmekte, sabır yarışında düşmanları geçmemizi istemektedir.³⁶⁸ Felaketle yüz yüze geldiğimizde ise “biz Allah’ın kullarıyız, O’na aitiz ve muhakkak O’na döneceğiz” dememizi beklemektedir.³⁶⁹

Allah başka bir ayette de sıkıntı ile karşılaştığımızda sabırla ve namaz kılmak suretiyle kendisinden yardım istememizi öğütlemektedir.³⁷⁰ Bu ayet gereğince tüm peygamberler zor durumda kaldıklarında bu emri dikkate alır, ibadet ederlerdi. Yine Ashab-ı Kiram da bir yakınlarını kaybettiklerinde namazın bir teselli yolu olduğunu hatırlar, kalkıp namaza durur, Allah’tan kendilerine dayanma gücü vermesini niyaz ederlerdi.³⁷¹ Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Bir de sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin. Gerisi bu (nefislere) pek ağır gelirse de Allah’a) saygısı olan kimselere ağır gelmez.”³⁷² Aslında burada özel olarak namazdan bahsedilmiştir. Çünkü namazda Allah’ın Kitabını okuma, dünyayı reddetme ve nimetlerini terk etmek vardır. Namazda ahireti ve orada Allah’ın ahiret ehli için hazırladığı şeyleri hatırlatma vardır. Bundan dolayı Peygamber (sav) Efendimiz de herhangi bir işten dolayı sıkıldığında namaza sığınır. Ayrıca Hz. Lokmanın oğluna tavsiyeleri arasında da bu durum göze çarpmaktadır: “Ey yavrucuğum namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülüğü yasakla. Başına gelen belaya sabret. Çünkü bunlar kesin olarak farz kılınan işlerdendir. Hem insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde çalımla yürüme. Çünkü Allah her kendini beğenmiş ve övüneni sevmez. Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt, çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.”³⁷³ Burada, bir insanı yalnızca sürükleyecek davranışlar öne çıkarılmak suretiyle bunlardan uzak durulması istenmiştir.

Tüm bu ayetlerde de görüldüğü üzere musibetleri hafifletecek sebeplerden teselli edici bazı düşünce ve davranışlar vardır. Bunlar, dünyanın fani olduğuna inanmak, sıkıntıdan sonra rahata çıkılacağını bilmek, daha kötüsünün olabileceğini düşünmek,

³⁶⁶ Yusuf, 12/90.

³⁶⁷ Bakara, 2/155; Al-i İmran, 3/186.

³⁶⁸ Al-i İmran, 3/200.

³⁶⁹ Bakara, 2/156.

³⁷⁰ Bakara, 2/153.

³⁷¹ M.Yaşar Kandemir, **a.g.e.**, s.168.

³⁷² Bakara, 2/45.

³⁷³ Lokman, 31/17-19.

nimetin yok olacağına inanmak, hayatta başa gelen olayların insanı olgunlaştırdığını düşünmek ve kendinden aşağılara bakmak gibi. Aynı şekilde sıkıntıları artıracak bazı durumlar da mevcuttur. Onlar ise devamlı olara musibeti hatırlamak ve şikayet etmek, ümitsizliğe kapılmak, bolluk içinde olanlara haset etmektir.³⁷⁴

I- Sevgi

Kuran'da hakim olan ifade, sevgidir. Müslümanların temel vasıflarından sayılmıştır: Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: “Müminlerin Allah’a karşı çok şiddetli bir sevgileri vardır.”³⁷⁵ Bir başka ayette ise “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (şunu iyi bilsin) Allah öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sevecek; onlar da Allah’ı sevecekler. Müminlere karşı alçak gönüllü; kafirlere karşı şiddetli olacaklar. Allah yolunda cihat edecekler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayacaklar. İşte bu, Allah’ın bir ihsanıdır ki onu dilediğine verir. Allah ihsanı bol olan (her şeyi) çok iyi bilendir”³⁷⁶ buyrulmuştur. Bu ayeti kerimede, İslam dininden ayrılanların zararlarının kendi şahıslarına ait olup ilahi dinin bu insanlara muhtaç olmadığı bildirilmektedir ve Cenab-ı Hakkın kendi mukaddes dinini daima destekleyeceği müjdelenmektedir. Elmalılı Hamdi’ye göre bu ayeti kerime başlı başına bir mucizedir çünkü bunun, meydana gelmeden önce haber verdiği bu dinden dönme ve İslam şerefine nail olma hadiseleri daha sonra aynen gerçekleşmiştir. Allah adını yükseltmek ve İslam’a hizmet edecek toplumlara ve o insanların özelliklerine işaret edilmektedir.³⁷⁷ Bir başka ayette “nefsani arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır”³⁷⁸ buyrulmuştur. Bu ayetten anlaşıldığına göre Allah, insanın içine bir takım şeylere, sevgi hissini koymuştur. Sevgi bir güven işidir. Toplum, sevgiyle kaynaşır. Ancak insandan, bu sevgilerden yola çıkarak kendisine ulaşılmasını istemiştir. Yani fani olandan, bakiye uzanması beklenmiştir. Mevlana, bu sevgileri, birer gölge olarak adlandırmakta ve gölgeye ok atmak yerine, gerçeğine yönelmek gerektiğini söylemektedir. Yine bu konuda “Ne vakte kadar destinin üstündeki nakışlara aşık olup kalacaksın? Nakıştan vazgeç de, destinin içindeki suyu ara. Akıllı adamsan, sadeften inciye al” demek suretiyle bu

³⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Maverdi, **a.g.e.**, s.429-431.

³⁷⁵ Bakara, 2/165.

³⁷⁶ Maide, 5/54.

³⁷⁷ M.Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.III, s.270.

³⁷⁸ Al-i İmran, 3/14.

sevgilerin, görünüşte olduğunu ifade etmiştir. Bu sevgilerde aşırı gidilmesi ise uzun emel düşüncesine neden olur ki bu da insanın, ölüm gerçeğini unutmasına ve ahirete yönelik davranışlarda bulunmamasına sebebiyet verir.³⁷⁹

m- Tesettür

Tesettür konusu ile alakalı Kuran'da pek çok ayet mevcuttur. Ama onlara geçmeden önce değinilmesi gereken bir konu tesettürün fitriliği meselesidir. Kadınlar yaratılış olarak zayıf olduklarından kendilerini ve çocuklarını koruyabilecek bir insanın olmasını isterler ve bu insanın da soğuk muamelesine ve nefretine maruz kalmamak için fitri bir istek duyarlar. Eşinden gelebilecek bu yöndeki olumsuz bir eleştiriden çekindikleri için de doğal bir şekilde kendilerini muhafaza ihtiyacı hissederler. Bir noktada da tesettür, aile saadeti için de gereklidir.

Kuran'daki ayetleri göz önüne aldığımızda üç türlü örtünme karşımıza çıkar. Bunlar, koruma, süslenme ve takva için olan ki bunlardan belki en çok bildiğimiz giyim konusundaki tesettür iken bunlar içerisinde en faziletli kabul edileni de takva için olanıdır.³⁸⁰ Nitekim bir ayette “Ey Âdemoğulları; size ayıp yerlerinizi örtecek giyimlikler ile süslenecek elbise indirdik. Takva örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır. Bunlar, Allah'ın ayetlerindedir. Belki öğüt alırlar”³⁸¹ buyrulmak suretiyle ilahi bir emir verilmiştir.

Taberiye göre Allah, ayıp yerleri örten elbiseleri, müreffeh bir yaşantı ile beraber zinet ve güzel elbiseleri insanlar için yaratmıştır. Nefislerin, Allah'ın yasaklarından kaçınarak taatte bulunmaları suretiyle O'na karşı takva sahibi olmaları, ayıp yerleri örten elbiselerden daha hayırlıdır. Bu elbise ve mallar ise ancak Allah'ın varlığının delillerindedir ki insanlar ibret alıp hakka yönelebilirler.³⁸² Bir başka ayette ise, “Ey Ademoğulları; Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yeyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah müsrifleri sevmez”³⁸³ buyrulmuştur.

Tesettürü ayrıca dilde ve davranışlarda olmak üzere birkaç şekilde daha ele almak mümkündür. Dilde tesettür ise dili de Allah'a ve O'nun emirlerine isyandan korumak ile olmaktadır. Nitekim Kuran'da da buna işaret eden ayetler mevcuttur. Gıybet ile alakalı

³⁷⁹ Ebu Hamid Muhammed Bin Muhammed Bin Ahmed Et-Tusi Gazali, **Ölüm ve Sonrası**, (Çev: A. Fikri Yavuz), Vural Yay., İstanbul ts.; İsmail Yakıt, **İslam'ı Anlamak**, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s.77; Şadi Eren, **Kalp Ülkesi**, Nesil Yay., İstanbul 2005, s.72.

³⁸⁰ İsmail Yakıt, **Kuran'ı Anlamak**, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s.175-179.

³⁸¹ Araf, 7/26.

³⁸² Taberi, a.g.e., C.II, s.638.

³⁸³ Araf, 7/31.

olarak Allah bu fiili son derece çirkin görmüş ve diline hakim olamayan insanların, ölü kardeşinin etini yemiş gibi olacaklarını bildirmiş, bu yanlıştan uzak durmalarını istemiştir.³⁸⁴ Buna ilave olarak tesettür denildiğinde akla gelen, davranışlarda da tesettüre riayet etmektir. Zira bu da bir nevi tesettür sayılmıştır. İnsana düşen, bir bütün olarak vücudunun tüm azalarına da Allah'ın emirlerini uygulamak olmalıdır. Mesela gözün tesettürü, harama bakmamaktır. Elin tesettürü, harama uzanmamaktır. Yine ayaklar için tesettür, harama doğru yol almamaktır. Nitekim Kuran-ı Kerim'deki şu ayetler bu duruma işaret etmektedir. "Mümin erkeklere söyle; Gözlerini (harama) kapasınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu kendileri için daha temizdir. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. Mümin kadınlara da söyle; Gözlerini (harama) kapasınlar ve ırzlarını korusunlar. Görünen kısmı müstesna, ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üstüne salsınlar. Ziynetlerini kocaları veya babaları veya kocalarının babaları veya oğulları veya kocalarının oğulları veya kardeşleri veya erkek kardeşlerinin oğulları ve kız kardeşlerinin oğulları veya kadınları veya cariyeleri veya erkekliği kesilmiş hizmetçileri yahut kadınların mahrem yerlerine muttali olmayan çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetlerin bilinmesi için ayaklarını vurmasınlar. Ey müminler; hepiniz Allah'a tövbe edin ki felaha eresiniz."³⁸⁵ Bu ayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber döneminde kadınlar ve erkekler, özellikle toplantılarda davranışlarındaki dikkatsizlik ve kıyafetlerinin uygunsuzluğu yüzünden uyarılmaktadır. Burada dikkati çeken husus, yasaklanan şey, kıyafetten önce uygunsuz bakış ve tavırdır.³⁸⁶

2- Aile Düzeni Açısından İdeal İnsan

İnsan hayatında toplumun yeri ne ise, toplum hayatında da ailenin yeri odur. Zira aile, insanlığın varlığı ve devamı için gerekli olduğu kadar, dünyevi barış ve mutluluk için de gereklidir. İslam, ahiret hayatını hedef aldığı halde dünya hayatını da ihmal etmemiştir. Dünyadaki huzur ve barışın sağlanması için tohumların ilk atıldığı yer ailedir. Kuran-ı Kerim'de aile ile ilgili pek çok ayete yer verilmiş olması da bu konunun önemine işaret eder.

a- Nikah

Evlilik, nesillerin sağlıklı bir şekilde artması, insandaki güven ihtiyacının en uygun şekilde giderilebilmesi için gerekli olan bir adımdır. Kuran-ı Kerim'de de evlilik

³⁸⁴ Hucurat, 49/11-12.

³⁸⁵ Nur, 24/30-31.

³⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. İsmail Yakıt, **a.g.e.**, s.178; Maverdi, **a.g.e.**, s.537.

akdinin yapılması için şu teşvik edici ayetler yer almaktadır: “Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”³⁸⁷ Bir başka ayette de yine evlilik konusuna değinilmiş evlenmeye gücü yetmeyenlere başka caiz yollar gösterilmiştir: “Sizden, her mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizdeki mümin cariyelerinizden alsın...”³⁸⁸ Bu ayet başkalarının mülkiyeti altında bulunan cariyeler ile ne şekilde, ne gibi şartlar çerçevesinde evlenmenin uygun olacağını bildirmektedir. Şimdi de evlenilmesi helal olan kimselerle yapılan evliliğe teşvikle alakalı ayetlere yer vereceğiz.

b- Evlenilmesi Helal ve Haram Olanlar

Kuran’da evlilik konusu işlenirken kimlerle evlenmenin doğru olacağı ya da olmayacağı belirtilmiştir: “Bugün, size temiz şeyler helal kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir. İnanan hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce Kitab verilenlerin hür ve iffetli kadınları zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğiniz takdirde, size helaldir. Kim imanı inkar ederse, şüphesiz amelleri boşa gider. O, ahirette de kaybedenlerdendir.”³⁸⁹ Bu ayete göre Müslümanlara, temiz nimetlerden faydalanmanın ve şartlara uygun ise mümin hanımlar ve ehli kitap kadınlar ile evlenmenin helal olduğu, bu hükümleri inkar edenlerin ise eliboş ve ziyanda olacakları bildirilmektedir. Bir başka ayette³⁹⁰ evlenmenin yasak olduğu insanlar açıklanmıştır. Bu ayetlerin yanında kadınların haklarını güvence altına alan ayetler de mevcuttur.

c- Kadın Hakları

İslam, kadının toplumsal hayatta her vazifeyi yapmasına izin vermiştir. Bunlar içerisinde belki de en önemlisi, aile hayatında üstlendiği ağır ama değerli bir takım sorumluluklarıdır. Toplum hayatının temeli nasıl aile ise, ailenin bir noktada temeli de annedir.³⁹¹ Bütün bunlardan dolayıdır ki Kur’an’da kadın haklarının güvence altına alındığı ayetler de mevcuttur. “Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşnutluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle

³⁸⁷ Nur, 24/32.

³⁸⁸ Nisa, 4/25.

³⁸⁹ Maide, 5/5.

³⁹⁰ Nisa, 4/22-24.

³⁹¹ İnci Beşoğul, **Çocuk Bakımı ve Terbiyesi**, İpek Yay., 9.Baskı, İstanbul 1974, s.33.

yeyin.”³⁹² Yine bir başka ayette, “eğer bir eşi bırakıp ta başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alır mısınız?” buyrulmaktadır.³⁹³ Bu ayetler koca ile karısı arasında ilişki meydana geldikten sonra ayrılma meydana geldiği takdirde eşe verilmiş olan mihrin fazla olsa bile ondan geri almanın koca için uygun olmadığını ve hele böyle bir mal almak için eşe iftirada bulunmanın asla caiz olmayacağını vurgulamaktadır.

Kuran’da, kadının da erkeğin hakları kadar hakka sahip olduğu ifade edilir. Verilen değeri göstermesi açısından hususi bayan isimleriyle anılan sureler de vardır. Nisa, Meryem Suresi gibi. Hukuki bir kavram olan eşitlik konusu, Kur’an’da şu konularda geçmektedir : Bunlar, yaratılıştaki eşitlik,³⁹⁴ İnanç ve amelin karşılığını alma konusunda eşitlik,³⁹⁵ dayanışma ve sosyal yardımlaşmada eşitliktir.³⁹⁶

Bunların yanında kadınlara tanınan bir takım haklar vardır. Onları ise şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: Yaşama hakkı,³⁹⁷ mülkiyet hakkı,³⁹⁸ seyahat hakkı, inanç, düşünce ve ifade hakkı, seçme ve biat etme hakkı,³⁹⁹ seçme seçilme hakkı,⁴⁰⁰ eğitim ve ilim öğrenme hakkı⁴⁰¹ ve daha önce incelediğimiz gibi evlenme ve boşanma hakkı. Ancak bunların açıklanması başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar geniş olduğu için burada sadece ilgili olan ayetler ve konunun yer aldığı kaynaklar verilerek yetinilmiştir.⁴⁰²

Aile içinde karşılıklı fedakarlıklara rağmen, her türlü çözüm yoluna da başvurulduğu halde aradaki anlaşmazlıklar çözülemediği takdirde ise en güzel şekilde ayrılma yoluna gidilmesi gerektiğini vurgulayan Kuran’da bazı ayetler de mevcuttur. Bu konuyu boşanma mevzusu içinde ele alacağız.

d- Boşanma ve Usulü

Allah’ın en sevmediği ama helal olan şey, evliliğin bitirilmesidir. En son çare olarak, tüm tedbirler alındıktan sonra yine de anlaşma sağlanamazsa en güzel usulle

392 Nisa, 4/4.

393 Nisa, 4/20; Bakara, 2/232.

394 Nisa 4/1.

395 Al-i İmran, 3/195.

396 Tevbe, 9/71.

397 Nahl, 16/58-59; Tekvir, 81/8-9.

398 Furkan, 25/2; Neml, 27/62.

399 Mümtahine, 60/12.

400 Tevbe, 9/71.

401 Taha, 20/114; Zümer, 39/9.

402 Geniş bilgi için bkz. İsmail Yakıt, **a.g.e.**, s.147-160.

bitirilmesi istenmektedir. Nitekim bir ayette konuyla alakalı olarak şöyle buyrulmaktadır. “Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helal olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah’ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna...Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.”⁴⁰³ Bu ayette sınırlar çizilmiş ve bu sınırların aşılması emredilmiştir. Bir başka ayette ise “kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler, dört ay beklemeleri gerekir. Eğer yeminlerinden dönerlerse, bilsinler ki Allah Ğafur’dur, Rahim’dur. Şayet (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah işitir ve bilir”⁴⁰⁴ buyrulmaktadır.

e- Çocuk Eğitimi

Şimdi de çocukların yetiştirilmesi ile ilgili Kuran’daki ayetlere yer verelim. Zira çocukların eğitimi, belki de ailenin en önemli vazifesidir. Bunun en açık ifadesini Kuran-ı Kerim’de görmek mümkündür: “Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuz, yakacağı insan ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun üzerinde iri gövdeli, haşin tabiatlı melekler vardır ki onlar; Allah’ın kendilerine emrettiğine katiyen isyan etmezler ve emr olunduklarını yaparlar.”⁴⁰⁵ Bu ayetlerde, müminlere kendilerini ve aile fertlerini cehennem azabından korumaları emrediliyor. Mükellef bir Müslüman, kendi nefisini ıslaha, dini hükümlere de uymaya çalıştığı gibi elinden geldiği kadar eşini, çocuklarını ve diğer aile fertlerini de ibadet ve itaate teşvik etmelidir. Zira bu, kendisi için önemli bir vazifedir.

Ancak bir vazifenin yerine getirilmesi, her şeyden önce o konuda bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bunun için anne babalar çocuk eğitiminin ciddi bir iş olduğundan hareketle, bu konuda bilgilerini sürekli artırmalıdır. Zira bir çocuğun, hem dünya hem de ahiretteki yaşamının huzurlu geçebilmesi için ilk yaşlardan itibaren doğru yönde ve doğru yöntemlerle yetiştirilmeye ihtiyacı vardır. Öncelikle bilinmesi gereken şeylerden biri şudur ki; her çocuğun bir takım gereksinimleri vardır ve ancak bunların yerine getirilmesi halinde istenilen yöne yönlendirmek mümkün olacaktır. İşte o ihtiyaçlardan biri, değerli olma duygusudur. Aile içindeki iletişim, çocukları ya “ben değerliyim” ya da “değersizim” sonucuna götürür. Bu gereksinme, aile içinde giderilmezse, kişi başka bir davranışla bu duyguyu elde etmeye çalışır. Ergenlik dönemindeki erkek çocukların

⁴⁰³ Bakara, 2/229; Bknz. İsrâ, 17/16.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/226,227.

⁴⁰⁵ Tahrim, 66/6.

çete tarzı guruplarda yer almaları da kendilerini önemli görmediklerini düşündükleri aile ortamlarına bir tepki olarak yorumlanabilir.⁴⁰⁶

Aile içinde sevgi ve saygı varsa ve her birey, sadece bir şeyleri başardıkları için değil, ailenin bir bireyi oldukları için takdir görüyorlarsa bu durum çocukta önemli olduğu duygusunu uyandırır ve özgüvenini artırır. Kuran-ı Kerim'deki bir kısım ayetler de çocuğun hayata hazırlanma dönemlerinde büyüklerin yani eğitimci konumunda olan kişilerin, onlara karşı hep emredici tarzda değil, onların da fikirlerini alıcı bir yaklaşım içinde olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Mesela bu konuda en çarpıcı örneklerden biri, ilahi dinlerin hepsinin de atası kabul edilen Hz. İbrahim'in oğluna yaklaşımıdır: "Çocuk, kendisini yanında yürümeye başlayınca 'Ey oğulcuğum! Doğrusu ben, uykuda iken seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün ne dersin?' deyince alınan cevap manidardır: 'Ey babacığım! Ne ile emr olunduysan onu yap, inşallah sabredenlerden olduğumu göreceksin' demiştir.⁴⁰⁷ Burada görülüyor ki Hz.İsmail, babası Hz.İbrahim'in kendisine olan tavrından, ona ve fikirlerine verdiği değerden dolayı kendi canının yok olması pahasına bile olsa babasına hem psikolojik hem de fiili destek vermektedir⁴⁰⁸.

Demek ki çocukların terbiyesinde, Hz.Yusuf kıssasında olduğu gibi onların rüyalarını dinlemekten tutun da⁴⁰⁹ kendilerini ilgilendiren konularda fikirlerini almaya varıncaya kadar pek çok konuda onlara değer verdiğini göstererek bir şahsiyet olarak tanımak Kur'ani terbiyenin esaslarından biri olmaktadır.

Çocuklar için önemli olan gereksinimlerinden biri de güven ortamının sağlanmasıdır. Bu gereksinim, bebeklikten itibaren başlamaktadır. Ebeveynlerinden bu ihtiyacın giderilmesini beklerler. Böylece çocuk, güvenmeyi bilen bir insan olarak büyür. Deneyim kazanarak gereksinimlerinin karşılanacağına güvenmeyi öğrenir. Aksi durumda ise daha fazla güven duydukları başka bir ortama yönelebilirler.⁴¹⁰ Bu konuda anne babaya büyük sorumluluklar düşmektedir. Çocuklarının kendilerini güvende hissetmeleri sağlamak, anne babanın birbirleriyle olan ilişkileri ile doğru orantılıdır. Zira denilmektedir ki, " bir babanın, çocukları için yapabileceği en önemli şey,

⁴⁰⁶ Doğan Cüceloğlu, **İçimizdeki Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s.52.

⁴⁰⁷ Saffat, 37/102.

⁴⁰⁸ George H. Orvin, **Ergenlik Çağındaki Çocuğunuzu Anlamanın Yolları** (Çev: Ayşe Gören), Hyb. Yay., Ankara 1997, s. 37-41; Ahmet Maraşlı, **Kuran'ın Diziliş Mucizesi**, Bilge Yay., İstanbul 2004, s.160.

⁴⁰⁹ Yusuf, 12/5.

⁴¹⁰ Lynn Weiss, **Çocuğumu Nasıl Anlarım**, (Çev: Sinan Köseoğlu), Beyaz Yay., İstanbul 1998, s.127; George H. Orvin, **a.g.e.**, s. 37-41.

annelerini sevmektir ve bir annenin, çocukları için yapabileceği en önemli şey, babalarını sevmektir.”⁴¹¹ Bu güven ortamının sağlanabilmesi için de öncelikle eşler arasında güvenin olması gereklidir. Aksi sonuç, boşanmaya ve sorunlu çocuklara neden olacaktır. Zira dini duyguların ve bazı değerlerin yerli yerinde verilmediği çocuklarda içki, kumar vs. kötü alışkanlıkların oluştuğu ve bunların düzeltilmesinin de zor olduğu, yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bilinen gerçek şudur ki, doğuştan olmayan ruhsal bozukluklar dışında bir çocuğun ruh sağlığını da sağlıksızlığını da belirleyen etkenler aile içinde aranmalıdır. Bir atasözü de bu gerçeği ifade etmektedir. Çocuk, çok seversen bahtsız, çok söylersen arsız, aç bırakırsan hırsız olur.⁴¹²

Yine çocukların ihtiyaç duyacağı bir başka şey de sorumluluk bilincinin aşılmasıdır. Bunun için çocuklara, yaş ve yapılarına uygun işler verilmelidir. Bu şekilde yetişen bir çocuk, bir problemle karşılaştığında kendinde bunu çözebilecek bir güç görür ve bundan hareketle o sorunu çözme faaliyetine girer. Aile bunu sağlayamazsa kendi yaşamını biçimlendirmekten aciz, başkalarının yönetiminde olmaya yönelik bireyler yetiştirmiş olur. Ayrıca herhangi bir sorumluluk verilmeden yetiştirilen kişiler, olaylardan kendilerini değil, başkalarını sorumlu tutarlar. Çocuklara verilen vazifeler yerine getirildiğinde ise davranışın pekişmesi için ödülün gücünü göz ardı etmemelidir.⁴¹³ Aileler, bütün bunlara ilave olarak çocuklarının yakınlık ve dayanışma içinde olma ihtiyacını giderip mutlu bir ortamda yaşama arzularını yerine getirerek zorluklarla mücadele edebilme yollarını göstermek suretiyle sağlıklı bir nesil dolayısıyla da sağlıklı bir toplum oluşturmaya çalışmalıdır.

Baskı altında yetişen bir çocuk genellikle isyankar tavırlar sergileyip aşağılık duygusuna kapılabilir. Yine bu yaklaşımın, çocuğun yeteneklerinin gelişmesi, başarılı olması ve olumlu davranışlarda bulunması noktasında engelleyici bir tutum olduğu bugün bilinen bir gerçektir.⁴¹⁴ Her zaman olduğu gibi bu konuda da peygamberler, insanlara en doğru yolu göstermeye çalışmışlardır. İnsanlara, dini anlatırken baskı unsuruna başvurulmamış, aksine ikna yoluna gidilmiştir. Şayet böyle bir baskı olmuş olsaydı, mesela Hz. Nuh’un oğlu, babasının isteğini yapacak, onun dinini seçmekten

⁴¹¹ Zig Zıglar, **Olumsuz Bir Dünyada Olumlu Çocuklar Yetiştirmek**, (Çev: E. Özlem Suer), Beyaz Yay., İstanbul 1998, s. 187.

⁴¹² Zülfikar Özden, **Aile Sorunlarına Çözüm Önerileri**, Hayat Yay., İstanbul 2004, s.191-192; Atalay Yörükoğlu, **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, Özgür Yay., İstanbul 2000, s.84-85.

⁴¹³ Doğan Cüceloğlu, **a.g.e.**, s. 54; Geniş bilgi için bkz. Rita Emmett, **Sorumluluklarını Geciktiren Çocuklar**, (Çev: Tuğba Şahin), Kariyer Yay., İstanbul 2003, s.33.

⁴¹⁴ Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür Yay., İstanbul 1998, s.127, 199; John Bowlby, **Çocukları Anlamak**, (Çev: Ahmet Yazıcı), Gerdeç Yay., 2. Baskı, İstanbul 1999, s.116.

başka bir tercihi olmayacaktı. Bu da iradenin fonksiyonunu yerine getirmemesi ve imtihanın bir sırrının kalmaması demektir. Ama Kur'an- Kerim, bize bunun tam tersi olduğunu haber vermiştir. Hz. Nuh'un ikna yoluna başvurduğu ancak oğlunun, babasına inanmadığından gemiye binmediği ve tufanda boğulanlardan olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁵

Bu tutumdan başka karşımıza çıkan bir uygulama ise bunun tam tersi olan gevşek tutumdur. Çocuk, bile bile kırıp dökse dahi tepki gösterilmez. Bu tutumda, doğru ve yanlış olan davranışları denetleme düzensizdir. Verilen cezalar ise yetersizdir. Bu yüzden çocuk tarafından ciddiye dahi alınmaz. Bu tür ailelerde yetişen çocuklar ise sevgisiz, güvensiz olurlar ve genellikle dikkat çekmek için olumsuz davranışlar sergilerler.⁴¹⁶ Yine bu tutumlara ilaveten karşımıza çıkan bazı uygulamalara da ismen değineceğiz: Dengesiz ve kararsız tutum, koruyucu tutum, çocuk ayırımı ve güven verici, hoşgörülü tutum.⁴¹⁷

Kur'an-ı Kerim'i ebeveynin, çocuklara yaklaşım tarzı açısından incelediğimizde karşımıza peygamberlerin kendi çocuklarına dini olsun olmasın her konuda gayet sevecen bir üslupla yaklaşımlarıyla ilgili hitaplar çıkmaktadır. Bir çok ayette "büneyye" kelimesi yer alır ki bunun Türkçe karşılığı, "oğulcuğum" kelimesidir. Ancak dilimizde şefkat ve sevgi hitap tarzının kız erkek ayırımı olmadan daha çok "yavrucuğum" kelimesiyle ifade edildiğini söyleyebiliriz.⁴¹⁸ Kur'an'da yer alan bazı ayetler, dini telkin yaparken bir babanın evladına hitap tarzını da göstermektedir.⁴¹⁹ Allah, bu ayetlerde Lokman'ın oğluna vasiyetini haber vermektedir. Yine burada bir babanın, en değerli varlığına verdiği öğütlere ne kadar sevgi ve şefkat yüklü bir hitapla başlamış olduğuna dikkat çekilmektedir. Verilen dini eğitimde her zaman dikkatli olmak gerekmektedir. Özellikle Allah sevgisi esas alınarak dini telkinlerde bulunulmalıdır.⁴²⁰

Bunların yanında yapılması gereken belki de en önemli şey, sağlıklı manevi bir yaşamın temelini atılmasıdır. Dini tutumlar, ailede, birlikte yapmış olmakla değer kazanmaktadır.⁴²¹ Tüm bunlara dikkat ederek, çocukların yaşları da göz önünde

⁴¹⁵ Hud, 11/42-43.

⁴¹⁶ Halit Ertuğrul, **Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi**, Nesil Yay., İstanbul 2000, s.22.

⁴¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Haluk Yavuzer, **Ana Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, 12. baskı, İstanbul 1999, s. 26-33.

⁴¹⁸ M. Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, Timaş Yay., 4.Baskı, İstanbul 1996, s.85; İlkim Öz, **Anne Baba Olma Sanatı**, Alfa Yay., 4.Baskı, İstanbul 2005, s.40.

⁴¹⁹ Lokman, 31/ 13, 16-17.

⁴²⁰ Christian Gotthilf Salzmann, **Çocuğunuzu Yanlış Eğitiyorsunuz**, (Çev: M.Cahit Gündoğdu), Hayat Yay., İstanbul 1999, s.70; M.Emin Ay, **a.g.e.**, s.110.

⁴²¹ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay., Ankara 1998, s.259; Halis Ayhan, **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yay., İstanbul 1997, s.37.

bulundurularak yapılacak manevi bir eğitim, çocuğun hem dünya hem ahiret hayatı için atılması gereken elzem adımlardır. Aksi davranışlarda bulunulması halinde ise çocukların birer imtihan sebebi sayılacağı konusunda ilahi uyarılar vardır⁴²². Ayrıca yaparak ve yaşayarak bir alışkanlığı kazandırma konusu da dinde önemli bir yer tutmaktadır.⁴²³

f- Ana – Babaya İtaat

Ailenin ve dolayısıyla toplumun huzuru için önemli sebeplerden biri de, ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkilerin tanzimidir. Bu gerek çocukların terbiyesi için, gerekse aile fertlerinin huzuru için gerekli bir ihtiyaçtır. Ebeveyn-evlat ilişkilerinin düzenlenmesinde karşılıklı hukuki vecibelerden önce şefkat ve hürmet esastır. Anne baba, çocuklarına karşı şefkatle, adaletle muamelede bulunacak, çocuklar da onlara karşı hürmet ve itaatle karşılık verecektir.⁴²⁴

Anne-baba insanın en başta hürmet edeceği mukaddes iki varlıktır. Onlara hürmette kusur eden Hakka karşı gelmiş sayılır. Zira Allah, bu konuda Kuran-ı Kerim’de ciddi uyarılar yapmıştır: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine “of” bile deme; onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçak gönüllülükle üzerlerine kanat ger ve “Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et! ‘diyerek dua et’”. Burada dikkat edilecek en önemli şeylerden biri de, İslam’ın evlatlara, anne babalarını güzel sözlerle karşılama zorunluluğu getirmesidir. Kişinin anne babasına, içinde en alt düzeyde sıkıntı anlamı olan “uf” demesinin bile caiz olmadığı görülmektedir. Zira yaşlandıkları vakit, en çok yardıma ve şefkate ihtiyaç duyacakları bir dönemdir ve en hassas şekilde davranılmalıdır.⁴²⁵ Bir başka ayette ise şöyle buyrulmuştur: “Rabbimiz sizin kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah kötülükten yüz çevirerek tövbeye yönelenleri son derece bağışlayıcıdır.”⁴²⁶

⁴²² Enfal, 8/2; Kefh, 18/46.

⁴²³ Geniş bilgi için bkz. İsmail Sağlam, **Çocuk ve İbadet**, 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma, Düşünce Kitabevi Yay., Bursa 2003, s.236-256.

⁴²⁴ İbrahim Canan, **Hz.Peygamberin Sünnetinde Terbiye**, İstanbul 1982, s. 397.

⁴²⁵ Seyyid Kutub, **a.g.e.**, C.IX, s.306-307.

⁴²⁶ İsra, 17/23-25.

Allah'a itaatten sonra anne babaya karşı gösterilmesi gereken saygının ayetlerde zikredilmesi konunun ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.⁴²⁷ Bir başka ayette, annelerin evlatlarını büyük sıkıntılar çekerek taşıyıp bin bir zorlukla dünyaya getirdiği, onlara karşı şefkatli davranılması gerektiği emredilmekte bunun yanı sıra anne ve babaların, Allah'a isyan ya da kötülüğe sevk etmeleri durumunda ise onlara, itaat gerekmediği ifade edilmektedir.⁴²⁸

Tüm bu ayetler incelendiğinde görülecektir ki, Allah'ın rızasını kazanmak bir noktada anne babanın rızasını kazanmaya bağlanmıştır. Sadece Allah'a isyan konusunda ana-babaya itaat şart değildir, ancak buna rağmen böyle bir durumda bile gönüllerini kırmadan hareket etmeye özen gösterilmelidir.⁴²⁹

3. İbadet Açısından İdeal İnsan

İnsanın ihtiyaçları, bedeni ve ruhi olmak üzere iki kısımdır. Ruhi ihtiyaçlardan biri de bir Yaratıcıya olan sevgi ve bağlılığını belirtmek için kişinin yaptığı ibadetlerdir. Çünkü ibadet, insanın sahip olduğu psikolojik özelliklerinin bir gereği olarak mutlaka karşılanması gereken bir ihtiyaçtır. İbadet ihtiyacı, açlık, susuzluk gibi basit bir ihtiyaç olmadığı için açıkça belli olmayabilir. Ancak kişi, bunu bir boşluk ve eksiklik duygusu şeklinde hissedilebilir. Bunun yanında ibadet, itaat ifadesi ve kulluk ifadesidir.⁴³⁰

Yine ibadetin bir başka manası, şükrün bir ifadesi olmasıdır ki, nimet verene karşı bir memnuniyet ve minnet duygularını saygı ile ifade eder.⁴³¹ Aynı zamanda ibadet bir zikirdir. Zikretmek, Allah'ı hatırlama ve anma demektir. İbadetlerle Allah zikredilir, devamlı O'nun gözetiminde olduğunun farkına varılır.⁴³² İbadetin gayesi dediğimizde iki husus karşımıza çıkıyor. Bunlar, ibadeti yapanın gayesi, ibadeti emreden Yaratıcının gayesidir. Yapan kişinin gayesi, Allah'ın rızasını kazanmaktır. İbadeti emreden Yaratıcının gayesi ise, kullarını imtihandır⁴³³. Bunların yanında ibadetin insan hayatına getirdiği pek çok fayda vardır. Mesela maddi-manevi temizlik sağlar, disiplinli hale getirir, bencillikten uzaklaştırır sosyalleştirir, sabır ve metanet, cömertlik kazandırır,

⁴²⁷ Bakara, 2/83; Nisa, 4/36.

⁴²⁸ Ankebut, 29/8; Ahkaf, 46/15; Lokman, 31/14-15.

⁴²⁹ Hekimoğlu İsmail, **a.g.e.**, s.110.

⁴³⁰ Zariyat, 51/56.

⁴³¹ İbrahim, 14/7.

⁴³² Taha, 20/14.

⁴³³ Mülk, 67/2.

kötülüklerden uzaklaştırır.⁴³⁴ Bu kısa bilgilerden sonra şimdi de Kuran-ı Kerim’de yapılması emredilen ibadetleri inceleyeceğiz.

a- Abdest, Gusül

Abdest ve gusül, ibadet öncesi yapılması istenen fiillerdendir. Diğer ilahi kaynaklı dinlerde olduğu gibi İslam Dininde de bazı noktalarda farklılıklar olsa da ibadet öncesi bir temizlik inancı vardır. Bu emir, Kuran’da şöyle ifade edilmiştir: “Ey müminler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı meshedip-topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz temizlenin. Şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz, temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinizi ve ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez. Fakat sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredersiniz.”⁴³⁵ Bu ayeti kerime, abdestin ve guslün farzietini, teyemmümün sebeplerini ve bu konudaki dini hikmeti göstermektedir.

Taberi’ye göre ayetin takdiri manası şöyle olur: “Yüzünüzü ve dirseklerle beraber ellerinizi, topuk kemikleriyle beraber ayaklarınızı yıkayın. Başınızı da meshedin.” Ama Şiiler, ayakların meshedilmesi gerektiğini söyleyerek bu görüşe muhalefet etmişlerdir ki, Kuran-ı Kerim’den de anlaşılacağı gibi bu, apaçık bir hatadır. Doğrusu Cenab-ı Allah, meshten söz ederken onu bir sınırla kayıtlamamıştır. Ama ellerle ayakların yıkanmasından söz ederken “dirseklerle ve topuk kemikleriyle beraber...” buyurmuştur. Sonra Şiilerin bu görüşü, sünnete ve ümmetin ittifak ettiği konuya muhaliftir.⁴³⁶

Abdest almanın ya da abdest uzuvlarını yıkamanın sağlık açısından da büyük faydaları vardır. Soğuk suyla alınan abdest, kan durgunluklarını ortadan kaldırır, kandaki alyuvarların sayısı artar, solunum hareketlenir, alınan oksijen miktarı artınca, karbondioksit oranı azalır. Ayrıca abdest alırken, ağzın yıkanıyor olmasıyla mikropların ilk giriş yeri olan ağız temizlenmiş olurken, burunun yıkanmasıyla dışardan gelen mikropların tutulduğu kısımlar temizlenmiş olmakta, yine abdest ve gusülde yıkanan yüzün temizlenmesinde ovalamak suretiyle yıkama olduğundan cilt kuvvetlenmekte, baştaki ağırlık ve yorgunluk hafifletmekte, duran kan yeniden düzenlenmektedir. Yine kolların yıkanması, mükemmel bir kalp ilacı olarak tavsiye edilmektedir⁴³⁷. Aynı özellikler, gusül için de geçerlidir ve İslam’ın emirlerinden biridir.

⁴³⁴ Bknz. Habil Şentürk, **Din Psikolojisi**, Esra Yay., Konya 1991, s.145-158.

⁴³⁵ Maide, 5/6.

⁴³⁶ Taberi, **a.g.e.**, C.II, s.464.

⁴³⁷ Safvet Senih, **İbadetlerin Getirdikleri**, Nil Yay., İzmir 2001, 15.Baskı, s.47-48.

b- Dua

Dua, sözlükte, “birini çağırarak, yalvarıp yakarmak, davet etmek” gibi manalara gelmektedir. Küçüğün büyükten, aciz olanın güçlüden ihtiyaç ve arzusunu istemesi demektir. Duanın ana hedefi, insanın Allah’a halini arz etmesi ve O’na niyazda bulunmasıdır. Dua, ibadetle iç içe sıkı bir ilişki halindedir. İbadeti duadan ayırmak oldukça zordur. Her ibadette olduğu gibi duanın da adabı vardır. Bunda da en önemli faktör, kalbin samimiyetle Allah’a bağlanmış olarak dilekte bulunulmasıdır. Kuran’da dua, çeşitli şekillerde iki yüz yerde geçmektedir. Dolayısıyla en çok kullanılan kavramlardan biridir. İnsan, yaratılış itibariyle inanma ve dua etme ihtiyacındadır. İzutsu’ya göre, dua, Allah ile kul arasındaki iletişim hadisesidir. Bu iletişim, iki yolla olmaktadır. Birincisi, Allah’tan kula gelen vahiy yoluyla olan ilişkidir. İkincisi ise kuldan Allah’a doğru olan iletişim kurma hadisesidir ki işte bu yol, duadır. Yine İzutsu’ya göre normal şartlarda böyle bir iletişim olamaz çünkü ontolojik olarak dua edilen ile dua eden eşit değildir. Bu, dilin temel bir prensibidir. İşte bu prensip bozulduğu zaman insan, Allah’a hitap edebilir. Bu da öyle olağanüstü bir haldir ki insanın o anda kafası gerilir ve ancak kırılma derecesine varınca insan, Yaraticıya söz söyleme noktasına gelebilir. İnsanı bu duruma getiren sebepler çeşitli olabilir. Ölüm, hastalık, Allah’a duyulan sevgi ve saygı gibi. Ama her ne olursa olsun insan, duasız yaşayamaz. İnsan gibi duasız toplum da boşluktur.⁴³⁸ Duanın vakti, daha çok insanın ihtiyaç duyduğu vakitlerdir.

Dua edilirken aşırıktan kaçınılması gerektiği konusunda şu uyarılar mevcuttur: ”Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Biliniz ki, O, haddi aşanları sevmez. ”Yine başka bir ayette” kendi kendinize, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbinizi an. Gafillerden olma” buyrulmaktadır.⁴³⁹ Dua, bir teslimiyettir. Dua eden insan, kendi acizliğini, zayıflığını, fani olarak yaratılmış olduğunu anlamakla birlikte kendini yok saymadan, hayatın bir anlamı olduğunu bilerek, güven duygusu içinde ümitle Allah’a yönelir. Ayrıca dua, insanı yalnızlık duygusundan kurtarır. Toplu halde yapılan dualar ise, sosyal bütünleşme açısından çok önemli bir yere sahiptir.

⁴³⁸ H.Mehmet Soysaldı, **Kur’an-ı Kerim’de Dua**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996, s.91-92; İzutsu Toshihiko, **Kur’an’da Allah ve İnsan**, (Çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1963, s.244-245; Muhittin Akgül, **a.g.e.**, s.276-277.

⁴³⁹ A’raf, 7/205.

c- Namaz

Namaz, Kuran'da "salat" kelimesiyle ifade edilmiştir. Arapça, namaz, dua, mağfiret, istiğfar manalarına gelmektedir. İslam'a göre beş vakit namaz, ergenlik çağına gelmiş, akıllı, her kadın ve erkeğe ayetlerle emredilip farzietini ortaya konmuş, belli bir disiplin içerisinde kıyam, kıraat, ruku ve secde ile yerine getirilen bedeni bir ibadettir.⁴⁴⁰ Kuran'da konuyla alakalı bir ayette şöyle buyrulmuştur: "Namazı kıldıktan başka, Allah'ı ayakta iken, otururken, yan üstü yatarken de anın. Emniyete kavuştuğunuzda namazı gereğince kılın. Şüphesiz namaz inananlara belirli vakitlerde farzdır."⁴⁴¹

İslam'a göre namaz, insanı bütün kötülüklerden alıkoymaz.⁴⁴² Çünkü namaz bir anmadır. Bu anmanın, ahlaki ve toplumsal bir çok hatalardan geri durmayı sağlayacağı da aşıkardır. Zira namaz kılan bir insanın hayatında dört kazanç bulunur: Temizlik, kalbin kuvvetlenmesi, vakitlerin düzene girmesi, daha disiplinli bir halde yaşanması ve neticesinde toplumun düzelmesi. Namazın ahlaki olarak faydası; fiilen kibrin kırılması ve Allah rızası için iş yapmaya alışılmasıdır. En temiz ve en güzel elbiselerin giyilip, alnın ve burnun tevazu içinde yere konulması, gururun kırılması için gereklidir⁴⁴³.

Namazın farzietini ortaya koyan ayetler ise şunlardır: "Namazı kılın, zekatı verin, ruku edenlerle beraber eğilin."⁴⁴⁴ Bir başka ayette, Hz. Lokman'nın oğluna olan tavsiyesini görüyoruz: "Yavrurum, namazını hakkıyla eda et!"⁴⁴⁵ Bu ayetle, Hz. Lokman'nın, oğluna namazı hatırlatması, namaz ibadetinin bütün hak dinlerde yer alan bir ibadet olduğunun delilidir. Bu durum, Allah'ın bu ibadete ne kadar değer verdiğinin de bir göstergesidir. İşte bu nedenlerden ötürü namaz, günlük hayatın akışı içinde, iman edenlerin hayatında çok önemli bir yer teşkil eder⁴⁴⁶. Yine bir başka ayeti kerimede, dünya hayatındaki hiç bir meşgalenin kendilerini namazdan alıkoymayan insanların vasıfları anlatılmakta ve bu insanlar, övülmektedirler.⁴⁴⁷

⁴⁴⁰ Günay Tümer, A. Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., 2.Baskı, Ankara 1993, s.346,477.

⁴⁴¹ Nisa, 4/103.

⁴⁴² Ankebut, 29/45.

⁴⁴³ M.Asım Köksal, **Dini ve Ahlaki Sohbetler III**, T.D.V.Yay., Ankara 2001, s.99; Safvet Senih, **a.g.e.**, s.43-44.

⁴⁴⁴ Bakara, 2/43.

⁴⁴⁵ Lokman, 31/17.

⁴⁴⁶ Mevlüt Güngör, "*Kur'an'da Hz.Lokman'ın Şahsiyeti*", **Kur'an Araştırmaları I**, Ankara 1995, s.81-83; Ali Akpınar, **Namazın Anlaşılması**, Uysal Kitabevi, 3. Baskı, Konya 2004, s.8.

⁴⁴⁷ Nur, 24/37.

d- Hac

Kur'an- Kerim'de yapılması emredilen hac ibadetinin insan için iki yönü vardır: Bunlardan biri, ferdin şahsi ibadeti olması, inandığı dinin mukaddes olan mekanlarını ziyaret etmesiyle ilgili emirleri yerine getirmesi şeklindedir. Diğeri ise toplumsal noktada sağladığı faydalar boyutuyla ilgilidir. Kitleler psikolojisi açısından ele aldığımızda insanın farklı bir özelliği ortaya çıkmaktadır ki o da, insanın kendisi gibi düşünen insanları görmesi ve bununla mutlu olmasıdır.⁴⁴⁸ Hac, yine bütün Müslümanların birliğinin ifadesidir. Zira orada zengin-fakir, siyah- beyaz ayrımı yoktur. Bu noktada birleştirici bir yönü mevcuttur. Mircea Eliade, Hac için gidilen Kabe'nin Allah'ın evi olarak görülmesinin, Hz. Muhammed 'in getirdiği ilahi emirlerle çelişir gözükse de durumun farklı olduğunu şöyle izah eder. Bu, tek Tanrı inancıyla çelişmemektedir. Burada yapılan şey, Hz. Muhammed'in İslamı, İbrahim geleneği ile bütünleştirmek istemesidir. Allah, her zaman tek ve mutlak olacaktır. O mekanları ziyaret etmek Allah'ın Müslümanlara olan emirlerinden biridir.⁴⁴⁹ Hac ibadetinin farzıyeti Kur'an da "Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda haccı kendine farz kılmışsa bilsin ki, hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne iyilik ederseniz Allah onu bilir. Kendinize azık alın. Doğrusu azığın en iyisi takvadır. Ey akıl sahipleri benden korkun"⁴⁵⁰ şeklinde yer alır.

e- Oruç

Oruç, İslam'ın beş şartından biridir. Namazdan sonra, zekattan önce emredilen bir ibadettir. Tan yeri ağarmaya başladığı andan, güneş batıncaya kadar, yeme, içme gibi orucu bozucu şeylerden uzak kalmaktır. Farz olan oruç, Ramazan ayındadır ve yılda bir aydır. Bu ibadetin başta gelen en önemli özelliği, insana aczini ve fakrını gösterip Allah'a sığınmaya götürmesidir. Elin altında olan nimetlerin kıymetinin anlaşılması, maddi gücü olmayan insanların da hatırlanması açısından önemlidir.⁴⁵¹ Kuran-ı Kerim'de oruç iki anlamda kullanılmıştır. Yılda otuz gün tutulan ve farz olan bu orucu, Allah, Rablerine itaat etmeleri, günahlardan korunmaları için daha önceki ümmetlere farz kıldığı gibi bu ümmete de farz kıldığını şu ayette beyan etmektedir: "Ey inananlar! Sizden öncekilere yazıldığı gibi korunmanız için sizin üzerinize de oruç yazıldı."⁴⁵² Bu

⁴⁴⁸ Hucurat, 49 /9-10.

⁴⁴⁹ Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (Çev: Ali Berktaş), Kocabı Yay., İstanbul 2003, s.94.

⁴⁵⁰ Bknz: Bakara, 2/197; Hac, 22/27-28.

⁴⁵¹ Ahmet Maraşlı, **a.g.e.**, s.181; Maverdi, **a.g.e.**, s.109.

⁴⁵² Bakara, 2/183.

ayeti kerime, orucun eski bir fariza olduğunu bildiriyor. Taberiye göre Ehl-i kitaptan olup daha önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Müslümanların üzerine de oruç farz kılınmıştır⁴⁵³.

Oruç için kullanılan ikinci anlam; susmak, konuşmamak ve uzak durmaktır. Hz. Meryem'in şu ifadeleri bu konudaki bariz örneklerdendir: "Ben Rahman için susma orucu adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım de."⁴⁵⁴ Şu ayeti kerime ise oruç tutamayanlar için belli şartlar dahilinde kolaylıklar getirmiştir: "Oruç sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta veya seferde olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar). Oruca güç getiremeyenin fidye vermesi, bir yoksulu doyurması lazımdır...Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için hayırlıdır."⁴⁵⁵ Oruç ibadeti, ister nafile, ister farz olsun, Allah katında büyük sevabı vardır. Kuran-ı Kerimde orucun farklı olan bu çeşitlerinden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir.⁴⁵⁶ Orucun gayesi, arzu ve ihtirasları, duyuları ve hayvansal hisleri kontrol altında tutmayı öğretmektir.

f- Zekat

Zekat, insanları cimrilik hastalığından kurtarıp, hayır yapmaya alıştıran, toplum için tehlikeli olabilecek insanlara bu vasıta ile engel olabilecek, sevgileri kuvvetlendirecek, zenginle fakirin arasını dengeleyecek ilahi bir emirdir. Zekat, toplumun huzur ve refahı için yapılması gereken bir ibadettir.⁴⁵⁷ Zekatın hükmünü ve taksimatını da bizzat Allah belirtmiştir: "Sadakalar Allah'dan bir farz olarak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan memurlara, müellefe-i kuluba, kölelere, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur. Allah Alim'dir, Hakim'dir."⁴⁵⁸ Zekat vermenin insan üzerinde çok önemli etkileri vardır. Allah'a itaat ve ibadetin gelişmesi, Allah ve Resulüne tabi olunması yolunda çok önemlidir.⁴⁵⁹ Sosyal güvenlik açısından önemli bir ibadettir. Sosyal dayanışma herşeyden önce manevi yardımlarla sağlanır. Herhangi bir kimseye karşılık beklemeden iyilik etmek, güler yüzlü olmak da bu tür manevi yardımlardandır. Kur'an'da seksen sekiz ayette bundan bahsedilir.⁴⁶⁰

⁴⁵³ Taberi, **a.g.e.**, C.I, s.135.

⁴⁵⁴ Meryem, 19/26.

⁴⁵⁵ Bakara, 2/184.

⁴⁵⁶ Bakara, 2/196; Nisa, 4/92; Mücadele, 58/3,4; Maide, 5/89,95.

⁴⁵⁷ Maverdi, **a.g.e.**, s.110.

⁴⁵⁸ Tevbe, 9/60.

⁴⁵⁹ Ahzab, 33/71.

⁴⁶⁰ Turan Yazgan, **Sosyal Güvenlik Açısından Zekat**, T.VD.V.Yay., Ankara 1995, s.5, 8.

Kur'an-ı Kerim'de zekat ifadesi, otuz iki yerde geçmektedir.⁴⁶¹ Zekatın önemine dikkatleri çekmek için birçok ayette bu farziyete değinilmiştir. Zekat vermenin, insanın nefsinin ve mallarını kirlerden temizlediğine Kur'an işaret etmektedir: "Onların mallardan bir miktar sadaka al ki, bununla onları temizleyesin, yüceltesin..."⁴⁶² Ayrıca zekatın, verildiği malı bereketlendireceğine dair ayetler de mevcuttur: "Allah, sadakaları artırır."⁴⁶³ Zekat ve sadakanın ferdi ve toplumsal hayat açısından pek çok faydası olup toplumda 'sosyal güvenlik' anlayışının oluşmasına yardım edecektir. Hakkıyla yerine getirilebilse varlıklı ve yoksul insanlar da gelecekleri açısından endişe duymayacaktır⁴⁶⁴.

g- Kurban

Kurban kelime anlamıyla, yakın olmak, yaklaşmak, dini bir terim olarak ise; Allah'a yaklaşmak niyetiyle ve O'nun rızasını kazanmak için bayram gününde kesilen hayvana verilen isimdir.⁴⁶⁵ Kurban ibadetinin tarihçesi ile alakalı olarak Bakara Suresinde Hz. Adem'in oğullarının kurbanından bahsedildiği⁴⁶⁶ gibi geçmiş milletlerde de kurban ibadetinin var olduğu Kur'an'da yer almaktadır.⁴⁶⁷

Kurban ibadetinin insana ve topluma sağladığı faydalara gelince; öncelikle kurban mal ile yapılan bir ibadettir ve Allah'ın verdiği nimetlere bir şükür göstergesi olarak kesilir. Kesilen kurbanın sevabından kesen kişiler, etinden ise yoksul insanlar faydalanırlar. Kurban, kesen kişinin Allah'a karşı kulluk bilincini geliştirir. Toplumsal açıdan da zekat gibi sosyal ilişkilerin güzelleşmesi adına oldukça faydalıdır. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenler, sevgi ve saygıyı artırır ve ekonomik hayatın canlanmasına da yardımcı olur.⁴⁶⁸

4- İktisadi Hayat Açısından İdeal İnsan

İslam'da ahiret hayatı için çalışmak gerektiği ifade edilirken dünya hayatı ihmal edilmemiş, insandan dünyadaki nasibini de unutmaması istenmiştir. Kaldı ki dünya, ahiretin tarlasıdır. Burada yapılanların hesabı orada verilecek ya da mükafatı alınacaktır.

⁴⁶¹ Ahmed B.Abdillah Ez-Zahrani, **Örneklerle Konulu Tefsir**, (Çev: M.Fatih Kesler), Akçağ Yay., Ankara 2002, s.156.

⁴⁶² Tevbe, 9/104.

⁴⁶³ Bakara, 2 /276.

⁴⁶⁴ Mustafa Öcal, **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri**, Düşünce Yay., 2.Baskı, İstanbul 2004, s.368-370.

⁴⁶⁵ Ö. Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, (Çev: Ali Fikri Yavuz), İstanbul ts., s.415.

⁴⁶⁶ Maide, 5/27.

⁴⁶⁷ Hac, 22/ 34.

⁴⁶⁸ M. Öcal, **a.g.e.**, s. 393.

Dolayısıyla dünya, dinlenme yeri değil çalışıp çabalama yeridir. Allah, insanı bir takım kabiliyetlerle donatmak suretiyle de ondan, elindekilerini kullanıp hem kendi hem de başkaları için faydalı bir yaşam sürmesini beklemektedir. Helal yoldan çalışıp kazanma ve kazandıklarını iyi bir şekilde kullanması istenmiştir.

a- Çalışmak

İslam'da en önemli emirlerden biri de çalışmaktır. İnsandan beklenen davranış, helalinden kendi elinin emeğiyle kazanıp onu kullanmasıdır. Ayette şöyle bildirilmiştir: “Allah’ın sana verdiğiyle ahiret yurdunu gözet. Dünyadaki nasibini de unutma. Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk arama. Doğrusu Allah, bozgunculuk yapanları sevmez.”⁴⁶⁹ İslam Dini, dünya ve ahiret dengesinin ayarlanmasını istemektedir. İnsan, ahiret için gayret göstermeli ancak dünyadaki nasibini de unutmamalıdır. Gazali’ye göre insana düşen, meşru dairede çalışıp çabalamaktır. Allah’ın ezelde takdir ettiği rızık o zaman gelip insanı bulacaktır.⁴⁷⁰ Bir başka ayette ise, “gerçekten insan için çalıştığından başkası yoktur. Ve O’nun çalışması ileri de görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir”⁴⁷¹ denilmiştir. Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere, başkasının gayretinden yararlanmaya insanın hakkı olamaz, zira görüyoruz ki insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.

Taberiye göre de, amel sahibi kimse ancak kendi amelinin karşılığını görür. Hayır işlemişse sevap, şer işlemişse azap görür. Her amel sahibi kıyamet gününde amelinin görecek ve karşılığını alacaktır.⁴⁷²

b- Ticaret

İslam Dininde, helalinden kazanmak şartıyla teşvik edilen geçim yollarından biri de ticarettir. Hz. Peygamber, “ rızıkın onda dokuzu ticaret ve ziraattadır, kalanı ise hayvancılıktadır”⁴⁷³ buyurmuştur. Ancak ticarete, teşvik edilmesine rağmen dikkat edilmesi beklenen pek çok davranış vardır. Ölçü ve tartıya dikkat edilmemesi, malın olduğundan iyi gösterilmeye çalışılması, borç olarak verilen durumlarda insanları yanlışla sürükleyecek şekilde onların zora sokulması vb. davranışlar kul hakkından sayılmış ve kesinlikle yasaklanmıştır⁴⁷⁴.

⁴⁶⁹ Kasas, 28/77.

⁴⁷⁰ Gazali, **İhya-u Ulumid-Din**, C.I, s.184.

⁴⁷¹ Necm, 53/39-41.

⁴⁷² Taberi, **a.g.e.**, C.V, s.2360.

⁴⁷³ Maverdi, **a.g.e.**, s.294.

⁴⁷⁴ Rahman, 55/9.

Bununla birlikte bir ayette, başa gelebilecek durumlar için alınması gerekli görülen tedbirler dile getirilmiştir: “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir katip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir katip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın;...(Genellikle) alış-veriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılmasın... Allah’tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir.”⁴⁷⁵ Görüldüğü gibi bu ayette ticarete yapılması beklenen bazı davranışlar bildirilmiştir.

Ticaret hayatında ölçü ve tartıya dikkat edilmesi gerektiği ayetlerle sabittir ve Allah, bu hususta dikkatli olunmasını emretmiştir. Zira bu durum, toplum hayatındaki huzur için de son derece önemli bir vazifedir. Nitekim Kuran’da şöyle buyrulmuştur: “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir, hem de neticesi bakımından daha güzeldir.”⁴⁷⁶ Bu ayet, insanlara alışverişlerinde doğruluktan ayrılmamalarını hatırlatmaktadır. Bu yolda hareket, ölçüye ve teraziye dikkat, insanlar için dünyada da ahirette de hayırlıdır. Yine bir başka ayette ise “ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın” buyrulmaktadır.⁴⁷⁷

5- İdeal İnsan İçin İlimin Önemi

İslam, akıl dinidir. Akla hitap etmektedir. Bunu Kuran’da yer alan pek çok emirden rahatlıkla anlamak mümkündür. İlk gelen emrin “oku” hitabı ile başlamış olması da oldukça manidardır. Nitekim bir ayette, “Rabbinin adıyla oku. İnsana bilmediğini öğretmiştir...”⁴⁷⁸ buyrulmak suretiyle de bu gerçeğe işaret edilmektedir.

Yine Kuran-ı Kerim’i, ilmin tavsiye edilmesi noktasında incelediğimizde de karşımıza konuyla alakalı bazı emir ve uyarılar çıkmaktadır: “Onlar üzerlerinde kanat çırpıp, sıra sıra kuşları görmezler mi? Onları Rahman’dan başkası tutmuyor. Muhakkak ki O, her şeyi görendir.”⁴⁷⁹ Yine bir başka ayette şu ibretlik hadiseler anlatılmıştır: “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah’ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları

⁴⁷⁵ Bakara, 2/282.

⁴⁷⁶ İsra 17/35.

⁴⁷⁷ Rahman 55/9.

⁴⁷⁸ Alak, 96/1,5.

⁴⁷⁹ Mülk, 67/19.

yönlendirmesinde düşünen bir toplum için bir çok deliller vardır.”⁴⁸⁰ Bu ayet Cenab-ı Hakkın varlığını, birliğini, kudret ve büyüklüğünü gösteren yaratılışın güzelliklerini insanlığın dikkatine sunmuştur. Bunlar, Cenab-ı Hakkın emrine tabi, O’nun yarattığı birer eserdir. Bunlar öyle kendi kendine var olan, bir tesadüf eseri olarak bu kadar hikmetli ve faydalı bulunan şeyler değildir.⁴⁸¹ Bir başka ayette ise “yine onun delillerindedir ki, size korku ve ümit vermek üzere şimşeği gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından arzı onunla diriltiyor. Doğrusu bunda, aklını kullanan bir kavim için (alınacak) dersler vardır”⁴⁸² denilmiştir.

İlim öğrenmenin gerekliliği ifade edildikten sonra bu ilmi kazanmak için gayret gösterenler de övülmek suretiyle konu pekiştirilmeye çalışılmıştır: “Yoksa o geceleyin secde ederek kıyamda durarak itaat eden, ahiretten korkan ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse gibi midir? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alıp düşünür.”⁴⁸³

Bir müşrik ile bir mümin arasında pek çok fark vardır. O mümin kişi, gece saatlerinde uyanık bulunarak ibadete devam eder, zorluklara katlanır, riyadan uzak olarak tam bir samimiyetle ibadet eder, kulluk vazifelerini yerine getirmeye çalışır, ahirette cennete girmeyi ve Allah’ın cemalini görmeyi ümit eder. Mevlana da bir eserinde bu konuya yer vermiş ve bilerek ibadet edenle bilmeden yapan arasında elbette bir farkın olacağını söylemiştir. Bu sebeple ilim adamı, öğretim yaparken Kur’an, onun bu yolunu nasıl berrak ve aydınlık buluyorsa, ilim öğrenme gayretinde bulunanı da son derece üstün tutar. Ona göre insanın diğer varlıklardan olan üstünlüğü de bilerek kulluk yapmasından kaynaklanmaktadır. İnsana yakışan bilerek kulluk yapmaktır ve bunun da yolu ilim için gayret göstermekten, eğitimden geçer.⁴⁸⁴

Bunlardan sonra ise karşımıza öğrenilen bu bilgilerin öğretilmesi ile ilgili ifadeler çıkmaktadır: “Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”⁴⁸⁵ Bu ayette sefere çıkma halinde bile olsa ilim tahsil etmeleri için bir

⁴⁸⁰ Bakara, 2/164.

⁴⁸¹ M.Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.I, s.466.

⁴⁸² Rûm, 30/24.

⁴⁸³ Zümer, 39/9.

⁴⁸⁴ Mustafa Ergün, **İnsan ve Eğitimi (Mevlana üzerine Bir Deneme)**, Ocak Yay., Ankara 1993, s.281-282.

⁴⁸⁵ Tevbe, 9/122.

gurubun kalması gerektiği ve geri dönüldüğünde ise bu bilgiler ışığında öğrenilenlerin öğretilmesi tavsiye edilmektedir.

Bir başka ayette ise “indirdiğimiz açık delilleri ve hidayet yolunu – kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder”⁴⁸⁶ buyrulmuştur. Taberi’ye göre bu ayet, İslamiyet’in doğruluğunu kitaplarında okumuş olan bir takım Yahudi alimleri hakkında nazil olmuştur. Ensardan bazıları Resuli Ekrem Efendimizin Tevrat’ta yazılı olan vasıflarını Yahudi bilginlerinden sormuşlar. Onlar ise bunu bile bile saklayıp bildirmeyince işte bu gibi hareketlerin çirkinliğini söylemek için bu ayet nazil olmuştur. Taberiye göre bu ayet her ne kadar bazı kimseler hakkında indirilmiş olsa da; Allah’ın insanlara bildirdiği farzları bilip de gizleyen herkesi kapsamaktadır.⁴⁸⁷

6- Toplum Düzeni Açısından İdeal İnsan

İnsan ve toplum, birbirini tamamlayan unsurlardır. Kuran’ın insan davranışına yönelik emirlerinde, bir toplum anlayışının bulunduğunu görüyoruz. Bu bakımdan Fazlur-Rahmana göre de, toplumsuz fert düşünülemez. Bir değişim sürecindeki toplum, kendini oluşturan fertleri de aynı süreç içinde tutmaktadır. Ancak insan, bu süreçte rast gele hareket eden bir varlık değildir. O halde insan, değişimi kontrol altında tutabilir ve istediği yöne çevirebilir. Bu da insanın kendi özelliklerini bilmesi ile mümkün olmaktadır ki zaten Kur’an da buna çok önem vermiştir. Yine Fazlur Rahman’a göre, insanın yaratılışı, insan için ahlak alanında daimi bir mücadeleye ortam hazırlamıştır. İnsana, şeytanın tuzaklarından korunmak için Allah, doğru bir fitrat vermiştir. İnsana düşen ise bu temiz fitratı bozmadan korumaktır. Zira bunu bozmak, bencilleşmek hiç zor değildir. Dolayısıyla bir toplumun yükselişi ve düşüşü de bazı temel ahlaki ve dini itici güçlere bağlıdır. Bunlar da insanın fitratına yerleştirilmişlerdir. Kuran’da toplum hayatını düzenlemek ve uygulamakta karşılaşacağı güçlükleri çözmek için pek çok kural konulmuştur.⁴⁸⁸ Gerçek din, düzenli bir sosyal hayatın esas ve adaleti sağlayan direğidir. Zira din, dünya hayatının ruhudur. Ruh kendisinden ayrıldığında nasıl kan dolaşımı ve yaşamı duruyorsa iman zayıflayıp dini prensipler uygulanmadığı zaman da o toplum huzurunu yitirir, yok olmaya başlar.

⁴⁸⁶ Bakara, 2/159.

⁴⁸⁷ İbn Cerir et-Taberi, a.g.e., C.I, s.121.

⁴⁸⁸ Fazlur-Rahman, **İslam ve Çağdaşlık**, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s.19, 24; J. Jomier,(Sakib Yıldız), **Tevrat, İncil ve Kuran**, Dergah Yay.,İstanbul 1980, s.153.

İnsanlar nefsinin esiri olmaktan kurtulamaz. Bir süre sonra da nasıl yaşıyorsa öyle de inanmaya başlar.⁴⁸⁹ Kuran’da toplum hayatına ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Namaz, zekat, oruç, hac, evlenme , boşanma, miras, tefecilik, içki yasağı vs. şeklinde çeşitli emirler de bu bölümde değerlendirilebilir.⁴⁹⁰

a- Allah Resulüne ve Ulu’l Emre İtaat

Toplumsal açıdan insanlardan beklenen davranışlardan biri de Allah ve Resulü ile beraber devlet başkanına itaat edilmesidir. Toplumun dirlik ve düzeni buna bağlıdır. Ancak burada öne çıkan bir durum da emanetin ehli olana verilmesi gerektiğidir. Nitekim bu konuda Kuran’da şöyle buyrulmaktadır: “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükafat verecektir.”⁴⁹¹ Taberiye göre burada kendisine biat edilmesinin, Allah’a biat edilmesi olarak kabul edilmesinde, Rasulullah (sav) için büyük bir şereflendirme vardır. Biatten kastedilen ise Hudeybiye’deki Rıdvan biatıdır. Ashab, ölüme kadar Rasulullah’a biat etmişti. Nitekim Buhari ve Müslim, Mesleme b. Ekva’dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. O şöyle der: “Ölüm üzerine Rasullullah’a (sav) biat ettik.” Yine Taberi’ye göre “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir” ayetinde tevil bakımından iki yönü vardır. Birisi: Biatte Allah’ın eli onların elleri üzerindedir; zira onlar Rasullullah’a biat etmekle Allah’a biat etmiş oldular. İkinci yön ise; Rasullullah’ın zafer kazanmasının bir nedeni de Allah’ın kuvveti onların kuvvetleri üzerinde olmasıydı. Çünkü onlar Rasulullah’ın zafer kazanması üzere biat etmişlerdi.⁴⁹²

Bir başka ayeti kerimede ise konu ile ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “Ey inanalar! Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, -Allah’a ve ahiret gününe inanmışsanız- onun hallini ve Allah’a ve peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.”⁴⁹³ Bu

⁴⁸⁹ Abdul-Hadi El-Araşki, **İslam Gerçeği Ve İnsan**, Orjinal Adı: **Hülasatül Beyan Fi Hakikati’l İslam ve İnsaniyyeti’l İnsan**, (Çev: Mustafa Bilgen), Kültür Yayın Birliği, İstanbul 2001, s.55.

⁴⁹⁰ W. Montgomery Watt, **Kur’an’a Giriş**, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 184-188.

⁴⁹¹ Fetih, 48/10.

⁴⁹² Taberi, **a.g.e.**, C.V, s.2264.

⁴⁹³ Nisa, 4/59.

ayette de yine Allah ve peygamberine ve konum bakımından buyruk sahibi olana itaat emredilmiştir.

Kuran'ın üzerinde durduğu konulardan biri de risalet konusudur. Peygambere iman edenler için örnek olarak sunulmuştur. Çünkü Allah, onu bizzat kendisi seçmiş ve terbiye etmiştir.⁴⁹⁴ Kuran'daki ifadeleriyle o, en üstün ahlak sahibidir.⁴⁹⁵ Bütün insanlar için bir rahmet olarak gönderilmiştir.⁴⁹⁶ Bu nedenle o, tüm beşer için özellikle Allah'a ve ahiret gününe iman edenler için en güzel örnektir.⁴⁹⁷ Zulme ve kötülüğe karşı koymanın, doğruluk ve adalet ölçülerinden ayrılmamanın en güzel örnekleri onun hayatındadır. Sabrın, merhametin, tevazunun, aile içinde anlayışın, idarecilikte sorumluluğun, çocuklar, yetimler ve güçsüzlerle ilgilenmenin eşsiz örnekleri onun hayatındadır.⁴⁹⁸ Dolayısıyla onun karşısında olmak, Allah'ın karşısında olmak demektir. Nitekim bir ayette, “ey iman edenler; Allah'ın ve Rasulü'nün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Muhakkak ki Allah Semi'dir, Azim'dir. Ey iman edenler; seslerinizi Peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın. Birbirinize bağırdığınız gibi Peygambere bağırmayın. Yoksa siz farkına varmadan, amelleriniz boşa gider. Peygamberin yanında seslerini kısıyanlar; muhakkak ki onlar, Allah'ın gönüllerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için marifet ve büyük bir ecir vardır. Muhakkak ki sana hücrelerinin ardından seslenenlerin çoğunun akılları ermez. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi; kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. Allah Ğafur'dür, Rahim'dir”⁴⁹⁹ buyrulmuştur.

Bu ayetler, Allah Teala'ya ve Resul-i Ekrem'e karşı takva sahibi olarak nasıl bir vaziyet alınacağını bildiriyor. Yüce Peygamberin huzurunda nasıl konuşulacağını gösteriyor. Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyiniz derken yani Cenab-ı Hakk'ın ve O'nun Yüce Peygamberinin emirlerine, yasaklarına muhalefette bulunmayın, onların buyurmuş oldukları hükümlerin, ibadet şekillerinin tersine hareket etmeyiniz, zira böyle bir hareket, dini terbiyeye aykırıdır demek istenmektedir.⁵⁰⁰

Bir başka ayette, “kim Allah'a ve Resul'e, itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve Salih kişilerle

⁴⁹⁴ Zuhruf, 43/29-32; Hac, 22/75.

⁴⁹⁵ Kalem, 68/4.

⁴⁹⁶ Enbiya, 21/107.

⁴⁹⁷ Ahzab, 33/21.

⁴⁹⁸ Mevlüt Güngör, “Kuran'da Hz. Peygambere Sevgi ve Saygı”, **Diyanet İlmî Dergi Hz. Muhammed Özel Sayı**, D.İ.B.Yay., Ankara 2003, s.470-480.

⁴⁹⁹ Hucurat, 49/1-5.

⁵⁰⁰ M. Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.VII, s.188; Mevlüt Güngör, *a.g.m.*, s.477.

beraberdır. Bunlar, ne güzel arkadaştır⁵⁰¹ denilmek suretiyle Allah ve Rasulüne itaat edenlerin kazanacakları mükafattan söz edilmekte ve diğerk insanlar da bu konuda teşvik edilmektedir. Çünkü Allah ve melekleri ona salavat ederler, insanlar da aynı şekilde salavat getirmeli, selamet dilemelidirler.⁵⁰²

b- Sosyal Sorumluluk

Sorumluluk, üstüne aldığı herhangi bir işten dolayı kendisine sorulduğu zaman cevaplamakla yükümlü kişinin niteliği şeklinde tarif edilmektedir. Başka bir ifadeyle sorumluluk, kişinin üzerine aldığı bir vazifeden hesap vermeye hazır olmasıdır. Her türlü sorumluluğun temelinde insandaki akıl yeteneği yer alır. Zira insana seçme hürriyeti ve irade verilmiş, dolayısıyla yaptıklarından da sorumlu tutulmuştur.⁵⁰³

Kişinin mesuliyet duygusunun gelişmesi için sağlıklı bir şekilde yapılacak olan din eğitimine ihtiyaç vardır. Zira mesuliyet duygusunun gelişmesi, kişinin bedeni, zihni, duygusal, sosyal, dini ve ahlaki bakımdan gelişmesini tamamlamasıyla mümkündür. Bir başka ifadeyle kişinin bedeni ve ruhi olarak kendisiyle ve çevresiyle uyumlu hale gelmesi gereklidir. Bunu sağlayacak olan ise dini inançtır ve bu, ancak sağlıklı dini bir eğitimle mümkündür. İlk olarak iç huzur sağlanmış olmalı ki çevreyle daha uyumlu bir yaşam sürülebilsin ve bu durum davranışlara da yansiyabilsin. Kaldı ki sağlıklı bir kişilik de ancak bu şekilde gerçekleşebilecektir.⁵⁰⁴ Bir ayette, “ kim iyi bir işte aracılık ederse, ona onun sevabından bir pay vardır. Kim kötü bir şeyde aracılık ederse, ona o kötülükten bir hisse vardır. Allah her şeye kadirdir”⁵⁰⁵ buyrulmuştur. Bu ayette şu gerçeğe işaret edilmektedir. Güzel bir işe önderlik edenler, sonraki gelenlerin yaptıklarının da sevabını alacaktır. Aynı durum, kötü bir duruma önderlik edenler için de geçerlidir. Sonrakilerin günahlarından öncülük eden kişi de hisseleneyecektir. O yüzden de insanın, sorumluluğunu bilip yapıp ettiklerine dikkat etmesi gereklidir.

c- İyiliği Emretmek

Allah, Kuran’da, insanlardan hayra davet edenlerin çıkmasını istemektedir. Durum böyle olunca bu, insanlar için bir vecibe olmuştur ve farz kılınmıştır. Ancak insanlardan bazılarının bu emri yerine getirmesi, bu sorumluluğu tüm insanların üzerinden kaldırmaktadır. Nitekim konuyla alakalı olarak Kuran’da şöyle

⁵⁰¹ Nisa, 4/69.

⁵⁰² Ahzab, 33/56.

⁵⁰³ H.Emin Sert, **a.g.e.**,s.308.

⁵⁰⁴ Habil Şentürk, **Din Psikolojisi**, Esra Yay., Konya 1991, s.175.

⁵⁰⁵ Nisa, 4/85.

buyrulmaktadır: “İçinizden hayra çağıran iyiliği emredip kötülükten meneden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁵⁰⁶ Bu ayetler İslam milletini başka milletler gibi ayrılığa düşmekten men etmektedir. Gerçekten de iyiliği emr, kötülüğü yasaklama dini bir vazifedir. Bu vazife dediğimiz gibi aslında bütün Müslümanlara yöneliktir. Fakat ümmetin fertlerinden her biri bu vazifeyi yerine getirecek bir kabiliyette bulunamayabilir. O bakımdan halk arasında bunlardan bir zümrenin bu vazifeyi yapmasıyla bu farz ifa edilmiş olur. Böyle bir vazife hiç yerine getirilmediği takdirde ise bütün millet sorumlu ve hepsi de günahkar olur.⁵⁰⁷ Konuyla alakalı bir başka ayeti kerimede ise; “Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten menederler, hayır işlerine koşarlar. İşte onlar iyilerdendir”⁵⁰⁸ buyrulmaktadır. Bu ayette de iyiliği emredenlerin, iyilerin arasında oldukları söylenmiş ve bunlar taltif edilmişlerdir.

d- Takva

Kuran’da emredilen davranışlardan biri de insanların takva sahibi olmalarıdır. Nitekim bir ayette, “Ey inananlar! Allah’tan, O’na yaraşır biçimde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verir”⁵⁰⁹ buyrulmuştur. Bu ayetler, Müslümanlara, Hak Teala’dan korkmalarını, İslam dinine güzelce sarılmalarını, İslam birliğini korumaya çalışıp dünyevi, uhrevi felaketlerden kurtuluşa, hidayet ve saadete nail olmalarını emir ve tavsiye buyurmaktadır. Bir başka ayette ise; “Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir kavmin; kendi babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları da olsa, Allah ve Peygamberine muhalefet eden kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalbine iman yazmış ve katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlar orada ebediyen kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar Allah’ın hisbidir. Dikkat edin; sadece Allah’ın hisbi felaha erenlerdir” denilerek takva sahibi olanların Allah katında değerli oldukları ve hak ettikleri nimetlere de ulaştırılacakları bildirilmektedir.⁵¹⁰

Bir başka ayette, “onlar bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar. Öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever. Ve onlar kötülük yaptıkları ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah’ı hatırlayarak hemen

⁵⁰⁶ Al-i İmran, 3/104.

⁵⁰⁷ M.Hamdi Yazır, a.g.e., C.II, s.407.

⁵⁰⁸ Ali İmran, 3/114.

⁵⁰⁹ Al-i İmran, 2/102.

⁵¹⁰ Mücadele, 58/22.

günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Ve onlar, bile bile yaptıklarında ısrar etmezler”⁵¹¹ buyrulmaktadır. Bu ayette takva sahibi insanların vasıfları sayılmıştır.

Bütün bunlara ilaveten toplum hayatın da önemli olan davranışları zikrederek konuyu tamamlayalım. Mesela yaşlılara saygı göstermek, insanlara ne şekilde olursa olsun eziyet etmemek, komşuluk hukukuna riayet etmek,⁵¹² kolaylaştırıcı olmak,⁵¹³ Meşveretle hareket etmek⁵¹⁴ borçluya zaman tanımak, eğitici olmak vs. durumlar da insanlar arasında sevgi ve saygıya dayalı bir ilişkinin oluşmasına yardımcı unsurlardır.⁵¹⁵

C- İNSANIN MEN EDİLDİĞİ BAZI DAVRANIŞLAR

1-Adam Öldürme

Kuran'da kesinlikle yasaklanan davranışlardan biri, bir insanın kasten öldürülmesidir. Allah, bir insanı öldürmenin tüm insanlığı öldürmek gibi olduğunu bildirmektedir. Bunun cezası da ağırdır. Bunların haricinde yanlışlıkla olan durumlarla ilgili olarak ise şu açıklamalar yapılmıştır: “Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlamış olan (bu takdirde diyet vermez). Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdaki ise mümin bir köle azat etmek lazımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdaki ise ailesine teslim edilecek, bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için 2 ay peş peşe oruç tutması lazımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁵¹⁶ Bu ayet bir mümini haksız yere ve kasten öldürmenin gayri meşru, İslamiyet'in şanına layık olmadığını, hata yoluyla olan öldürmeler durumunda ise katile yönelik olan tazminat ve diğer şeyleri beyan etmektedir. “Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı

⁵¹¹ Al-i İmran, 3/134-135; Zariyat, 51/15-18

⁵¹² Nisa, 4/36.

⁵¹³ Bakara, 2/286.

⁵¹⁴ Şura, 42/38.

⁵¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Ziya Keskin, **Nebevi Hoşgörü**, Timaş Yay., İstanbul 1997, s.43-59.

⁵¹⁶ Nisa, 4/92.

cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁵¹⁷

2- Bozgunculuk

Başkalarına ait herhangi bir malı, noksan göstererek değerini düşürüp sahibini zarara sokmamak, iktisadi şeyler hususunda adaletten, doğruluktan ayrılmamak ve bozguncular olarak karışıklık çıkarmamak, halkın rahatını, emniyetini, huzurunu bozacak şeylere sebebiyet vermemek emredilmektedir. Mesela onun-bunun malını çalmak, yan kesicilikte bulunmak, hayatlarına, geçimlerine saldırmak gibi dinen yasak, aklen kötü hareketlere cüret gösterilmemesi istenmiş, sonra bunun korkunç akıbeti konusunda uyarılar yapılmıştır.

Nitekim bir ayette, “Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın insanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın”⁵¹⁸ denilmiş, yine bir başka ayette de “İnkâr edipte (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracamız”⁵¹⁹ buyrulmak suretiyle bu davranışın yanlışlığı ortaya konmuştur.

3- Cimrilik

Allah, insanı ve hayvanı, yaşamaya ve hayatta kalmasına yardımcı olacak reaksiyonlarla donatmıştır. Mesela, korku reaksiyonu, hayatı tehdit eden tehlikelerden sakınmaya, öfke, nefsi savunmaya yardımcı olmak için verilmiştir. Motiv ve reaksiyonlar arasında büyük bir ilişki vardır. Kuran’da, korku, öfke, sevgi, mutluluk, nefret, kıskançlık, haset, pişmanlık, utanma gibi insanın hissettiği bir takım reaksiyonlara yer verilmiştir. Cimrilik, konusu itibariyle ele alındığı zaman buna neden olan şeyin korku duygusu olduğu anlaşılacaktır. Zira insan verdiği vakit malların azalmasından korkar. Bu da onun hayrına engel olur.⁵²⁰ Ancak ayet-i kerimelerde de belirtildiği gibi cimrilik, Allah’ın sevmediği huylardan biridir.⁵²¹ Allah’ın verdiği imkanları O’nun istediği yönde harcamamak insanın, aslında kendine yaptığı bir kötülüktür.

Bir ayette “Allah’ın kereminden kendilerine verdiklerinde (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o kendileri için hayırlıdır, tersine bu onlar için pek fenadır

⁵¹⁷ Nisa, 4/93.

⁵¹⁸ Hud, 11/85.

⁵¹⁹ Nahl, 16/88.

⁵²⁰ M. Osman Necati, **a.g.e.**, s. 57; M.Yaşar Kandemir, **a.g.e.**, s.322.

⁵²¹ Nisa, 4/37.

cimrilik ettikleri şeyde kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır"⁵²² denilmektedir. Bu ayet hak yolundaki cihatların, canı feda etmek suretiyle olacağı gibi malları feda etmek yoluyla da olabileceğini gösteriyor ve bu uğurdaki cimriliğin pek zararlı neticelerini de tasvir ediyor. Zira insanın kendisi de, çoluk çocuğu da, bütün servet ve zenginliği de yok olmaya mahkumdur.

Taberi'ye göre Buhari'nin rivayetinde Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Allah, kendisine mal verip de zekatını ödemeyen kimsenin karşısına kıyamet gününde malı, gözlerinin üstünde iki siyah nokta bulunan bir yılan şeklinde çıkar ve iki avurdunu ısırarak "ben senin sakladığın malınım!" der. Peygamber (sav) Efendimiz böyle dedikten sonra yukarıdaki ayet-i kerimeyi okudu."⁵²³

Bir başka ayet-i kerimede ise insanın açgözlülüğü yüzünden malını harcamak istemediğinden bahsedilmektedir.⁵²⁴

Cimrilik edip Allah'a muhtaç değilmiş gibi davranan kimseyi Allah zor bir yola iletecek, helak olup gittiği zaman ise malı dahi ona fayda vermeyecektir.⁵²⁵ Hazreti Peygamber de hadis-i şeriflerinde cimriliğin kötü bir hastalık olduğunu belirtmiş, cimrilik ile imanın bir kalpte bulunmayacağını bildirmiştir.⁵²⁶

Gazali'ye göre ise cimriliğin ilacı, ilim ile amel birlikteliğidir. İlmi açıdan ilaç, cimriliğin sebebini bilmektir. Zira sebebi bilinmeyen bir hastalığın tedavisi de mümkün değildir. İşte cimriliğin sebebi ise, uzun ömür ümididir. Cimriliğin tedavisi kanaat, uzun ömür ümidinin tedavisi ise ölümü çokça düşünmektir. Yine Gazali'ye göre cimriliğin bir başka ilacı da zorla da olsa vermeyi adet edinmektir. Böyle davranmaya bir huy oluncaya kadar devam etmelidir.⁵²⁷

4- Gösteriş

Riya, bir meyil ve arzudur. Biri ağır, biri de hafif olmak üzere ikiye ayrılır ama ikisi de riyadır. Büyük riya, kulun Allah'ın ibadetiyle kulları arzulamasıdır. Bununla Allah kastedilmemektedir. Nitekim Hazreti Peygamber, "Allah'a itaatle kulları arzulama" buyurmuştur. Hafif olan riyaya gelince, Allah'a ait olan bir ibadetle hem

⁵²² Ali-İmran 3/180.

⁵²³ Taberi, **a.g.e.**, C.I, s.316.

⁵²⁴ Haşr, 59/9; Teğabün, 64/16.

⁵²⁵ Leyl, 92/8, 10-11.

⁵²⁶ M.Yaşar Kandemir, **a.g.e.**, s.322.

⁵²⁷ Gazali, **Kimya-yı Saadet**, (Çev: Ali Arslan), Hikmet Neşriyat- Yeni Şafak, İstanbul 2004, C.II, s.599-601.

Allah'ın sevabını, hem de kulları arzulamak ve ikisini bir kalpte birleştirmektir. Yani amele şirkin karışmasıdır. Çünkü birincisi, insanları isteyip Allah'ı istememekte ki bu, amele şirki karıştırmaktır. Her ne halde olursa olsun riya, riyadır ve bir hadis-i şerifte bu kişinin çekeceği sıkıntılar şöyle dile getirilmiştir: “Kıyamet gününde azabı en çetin olan kimse, kendine hayır olmadığı halde hayırlı gibi görünen kimsedir. Hz. Ali bu konu hakkında ise “gösteriş olsun diye bir hayır işleme, işleyeceğin bir hayrı da utanarak bırakma” demiştir. Riya ile iş yapan bir gün insanların alayı ile karşılaşır.⁵²⁸ Muhasibi'ye göre insanı riyaya ve düşmanın dürtülerini kabule sevk eden şu üç şeydir: Övülme arzusu, tenkit edilme kaygısı, dünya sevgisi ve halkın elindekine göz koymadır.

Kendisiyle riya yapılan ve süslenmeye sebep olan beş şey vardır: Bunlar ise kulun bedeniyle, elbisesiyle, sözüyle, ameliyle ve arkadaş, akraba gibi başkasıyla yapmış olduğu riyadır.⁵²⁹ Akıllı bir kul, ihlas gibi Allah'ın razı olduğu ve riya gibi nefret ettiği şeyleri ve Allah'ın onu doğduğu günden öleceği güne kadar tüm hareketlerini bildiğini hatırlar, bunu Allah'ın, kalbine yerleştirmiş olduğu ilimle nefesine hatırlatması, onu heyecana getirir. Akıyla meseleye yaklaşıncı da cehaletin örtmüş olduğu ahireti ve Allah'ın o gün herşeyi bileceğini hatırlar. Böylece ilimle hareket etmiş olur. Allah katında yapılan en büyük riyakarlık, kendisi yalancı ve şüphe içinde olmasına rağmen imanla riyakarlık yapılmasıdır. Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de pek çok defa söz ettiği münafıklar işte bunlardır. “Onlar sizinle karşılaştıklarında ‘inandık’ derler, kendi başlarına kaldıklarında ise size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar”⁵³⁰ Yine Allah Teala onlar hakkında Kuran'da “Namaza ancak üşenerek gelirler” buyurmaktadır.⁵³¹ Bir başka ayette ise, onlar hakkında “yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar, onlar gösteriş yapanlardır”⁵³² buyurulmuştur.

Gazali'ye göre riya tehlikesi, ibadetten önce, ibadetten sonra ya da ibadet esnasında olur. İbadetten önce olan riya, ibadeti boşa götürür. Zira niyette ihlas şarttır. İbadet esnasında olan riya ise eğer niyetin aslına galip gelirse ibadet batıl olur.⁵³³

⁵²⁸ Muhasibi, **Er-Riaye, Kalp Hayatı**, (Çev:Abdulahkim Yüce), , Işık Yay., İstanbul 2002, C.I, s. 167-168; Maverdi, **a.g.e.**, s.134-136.

⁵²⁹ Muhasibi, **a.g.e.**, C.1, s.172, 180.

⁵³⁰ Al-i İmran, 3/119.

⁵³¹ Tevbe, 9/54.

⁵³² Maun, 107/4-6; Nisa, 4/38; Hud, 11/15-16; Bakara, 2/264.

⁵³³ Gazali, **Kimya-yı Saadet**, C.II, s.633-634.

Riyaya karşı takınılacak tavır ise şöyle olmalıdır: Kişi yaptığı amelin sadece Allah tarafından bilinmesine dikkat etmeli, başkasının bilmesini arzulamamalıdır.

5- Haset

Haset bir insanın başkasında bulunan nimetin ondan alınıp kendisine verilmesini arzulaması veya başkasındaki herhangi bir üstünlüğün, meziyetin yok olmasını arzu etmesidir. Aslında herkesin fitratında belli oranda haset duygusu vardır. Ancak bu duygu veriliş gayesi üzere kullanıldığı zaman insanların ilerlemesi için önemli rol oynar ki buna gıpta denir. Gıptada başkasının elindekinin gitmesini arzulama yoktur, aksine aynı nimetin başkasında bulunduğu için kendisinde de bulunmasını istemek vardır. Fazilet sahibi insanları benimsemek ve onları sevmek vardır. Yani hasedin tersi bir davranıştır. Bir çok insan bu iki duyguyu birbirine karıştırır. Oysa fark bellidir. Toplumdaki kavgalara sebebiyet veren de zaten büyük ölçüde bu menfi tutumdur.⁵³⁴ Kur'a-ı Kerim hasedin kötülüğüne "Hased ettiği zaman hasetçinin şerrinden ağaran sabahın rabbine sığınırım" ifadesiyle dikkat çekmiştir.

Hased hastalığına ilk tutulan şeytandır. Kur'an'ın ifadesine göre şeytan Allah Teala'nın Hazreti Adem'e verdiği nimeti kıskanmış, "Ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu çamurdan yarattın" diyerek Allah'a kafa tutmuştur.⁵³⁵ Daha sonra Hazreti Adem'in iki oğlundan Kabil'in, kardeşi Habil'i kıskanması,⁵³⁶ Hazreti Yusuf'u kardeşlerinin kıskanması⁵³⁷, Kur'an'ın anlattığı ibretlik haset ve kıskançlık olaylarıdır. Hased duygusu insanın içini yakan, huzursuz eden bir ateştir, hiç kimse kendini bu ateşe atmamalıdır. Ayrıca hased duygusu, sadece hased eden için değil, hased edilen için de tehlikelidir. Onun için Yüce Rabbimiz "Kıskandığı zaman kıskanç kimsenin şerrinden Allah'a sığınmayı" emretmiştir.⁵³⁸

6- İnsanları Çekiştirmek, Lakap Takmak Ve Zan

Bir kişinin ayıp ve kusurunun, onun olmadığı bir ortamda söylenmesi şeklinde tarif edilen gıybet, ferdi hatta tüm toplumu zehirleyen bir hastalıktır. İnsan, yüce bir varlıktır ve Allah'ın yeryüzünde yarattığı bütün canlılardan üstün kıldığı bir

⁵³⁴ Muhittin Akgül, a.g.e., s.202; Maverdi, a.g.e., s.390.

⁵³⁵ Bakara, 2/34; Araf, 7/12.

⁵³⁶ Maide, 5/27-31.

⁵³⁷ Yusuf, 12/7-10.

⁵³⁸ Felak, 113/5.

konumdadır. Bu nedenle, ne olursa olsun, onun ayıplanması, kusurlarının veya duyulmasını istemediği davranışlarının sağa sola taşınması yasaklanmıştır. Böyle bir davranış içine girilmemesi için böyle davrananlar, Yüce Yaratıcı tarafından ‘veyl’ ifadesiyle kınanmıştır. Zira gıybet, hıyanettir, hürmet perdesini yırtmaktır.⁵³⁹ “mal toplayıp onu tekrar tekrar sayan, insanları arkadan çekiştirip kaş göz hareketleriyle alay edenlerin vay haline!”⁵⁴⁰ Hümeze suresi her toplumda tekrarlanan bir örneği yansıtmaktadır. Kendisine mal verilen ancak verilen malın mahkumu olan düşük karakterli birini canlandırmaktadır. Mal sayesinde ebedi olarak yaşayacağını zannedip ahirette hesap ve ceza olacaksa bile bunu mal ile geçiştireceğini düşünmekte veya içindeki bu kötü duygular nedeniyle insanları aşağılamakta ve alay etmektedir. Bu tasvir, çirkin bir beşeri ruhun tasvidir. İslam ahlakı, yüceliğe değer verdiği için bu tür insanları nefretle karşılar.⁵⁴¹ Demek ki toplumda bu çirkin işi yapan, insanları aşağılayan, böylelikle insanları inciten kimselerin Allah tarafından böyle bir tehditle uyarılmaları son derece yerindedir.

Başkalarını ayıplamamak, aleyhlerine konuşmamak, böylelikle de insanların kendisinden emin olduğu bir konumda bulunmak, o kadar faziletli kabul edilmiştir ki, Hazreti Peygamber, insanların Müslümanca en değerli olanının, insanların elinden ve dilinden emniyette bulunduğu kimse olduğunu bildirmiştir.⁵⁴² Bu kötü sıfatın çirkinliği Kur’an’da şöyle açıklanmıştır: “Ey iman etmiş olanlar, bir topluluk diğer topluluk ile alay etmesin. Belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da diğer kadınlarla. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar. kendi kendinizi ayıplamayın ve birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklar ve kötü addır. Kim de tövbe etmezse işte de onlar zalimlerin ta kendileridir. Ey iman edenler zannın bir çoğundan kaçın. Çünkü bir kısım zanlar günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin. Hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır. Bunlar tiksindiniz değil mi? Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah Tevvabdır, Rahimdir.”⁵⁴³ Müminler arasında iyilik ve takva emredildikten sonra o kardeşlik ve iyilikleri bozabilecek olan cahillilerden sakındırmak ve müminler arasında iyilik ve takva duygusunu en yüksek yerlere çıkarmak suretiyle karşılıklı saygı telkin etmek ve

⁵³⁹ Muhittin Akgül, **a.g.e.**, s.197;Geniş bilgi için bkz: Maverdi, **a.g.e.**, s. 380.

⁵⁴⁰ Hümeze, 104/1-2.

⁵⁴¹ Muhittin Akgül, **a.g.e.**, s.78-79; Seyyid Kutup, **a.g.e.**, 1988, C.VI, s. 3972.

⁵⁴² İmam Nevevi, **a.g.e.**, C.I, s.247.

⁵⁴³ Hucurat, 49/11-12.

İslam'ın daha pek çok millete yayılıp gelişeceğine işaretlerle bu iki ayetle ahlaki bir yol gösterme yapılmıştır.⁵⁴⁴

7- İsrâf

İnsan, yaşamak için yiyip içmek zorundadır. Allah'a, kendisine ve diğer insanlara karşı görevini yerine getirebilmesi, ancak karnını doyurmasıyla mümkündür. Ancak ölçüyü elden kaçırmamalıdır. Ayet-i kerimede geçtiği üzere: “Ey Ademoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yiyin için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah müsrifleri sevmez.”⁵⁴⁵ Bu ayetler, namaz için ne gibi bir tavır alınmasını ve Hak Teala'nın nimetlerinden istifade edilmesini fakat bu hususta israftan kaçınılmasını bildirmektedir. Bu ayet, Cenab-ı Hakkın nimetlerinden meşru şekilde istifadeye bir engel bulunmadığını, helal nimetlerden müminlerin dünyada istifade etmelerinin caiz olduğu gibi bu nimetlerin ahirette sadece müminlere ait olacağını da müjdelemektedir. Allah tarafından başlıca haram kılınmış olan şeylerin bir kısmını da dikkat nazarlarına sunmaktadır. Bir başka ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Onlar ki infak ettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik. İki arasında orta bir yol tutarlar.”⁵⁴⁶

8- Kibir

Kibir büyük afetlerdendir. Çünkü Allah dışında hiç kimsenin bunu yapmaya hakkı yoktur zira O'nun dışındakiler yaratılmışlardır. Dolayısıyla Allah'ın kibirliyi alçaltması, hakir görmesi hem dünya hem ahirette küçük görmesi de haktır. Nitekim şöyle buyurmaktadır: “Melekler de ellerini uzatmış, ‘haydi canlarınızı kurtarın, Allah'a gerçek olanı söylemenizden ve O'na karşı büyüklük taslamanızdan ötürü bugün alçaklık cezasıyla cezalandırılacaksınız’ derken onların bir halini görsen”⁵⁴⁷ Yine Allah Teala şunu haber veriyor ki cehennem de en korkunç azaba uğrayacak olanlar hadlerini aşanlardır ki onlar da kibirlilerdir. Onlar hem kendi günahlarını hem de onlara uyan zayıfların günahını yükleneceklerdir. İki türlü kibir vardır: Kul ile Rabbi arasında olan kibir ki bu en büyüğüdür. “Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir”⁵⁴⁸ denilmektedir. Bu dik başlılık kibirden kaynaklanmaktadır. Allah katında büyük bir günahtır.⁵⁴⁹ Diğer bir kibir çeşidiyse insanlar arasında olandır. Bu da iki şekilde olur. Birisi, onları hakir görmek ve kabul etmemektir. İkincisi doğru

⁵⁴⁴ M. Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C.VII, s.204.

⁵⁴⁵ Araf, 7/31; Yazır, M. Hamdi, **a.g.e.**, C.IV, s.32-33.

⁵⁴⁶ Furkan, 25/67.

⁵⁴⁷ En'am, 6/93.

⁵⁴⁸ Mümin, 40/60.

⁵⁴⁹ Müminun, 23/47; Furkan 25/21,7; Hud 11/12.

olduğunu bildiği halde onlardan geldiği için gerçeği kabul etmemektir. Mesela onlardan biri bir hayır söylese veya bir kötülükten uzaklaştırmak istese, kibirli olan insan onu kabul etmez ve bile bile reddeder.⁵⁵⁰ Buraya kadar bahsedilen dinle alakalı olan kibirdir. Dünya ile alakalı olan kibir ise soy, güzellik, güç, mal ve sayı çokluğundan ileri gelir. Gazaliye göre kibri yenmek için kibrin aksi yapılmalıdır. Çünkü kibir mutlak surette tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır. Hazreti Ali'nin bu konudaki sözü çok etkileyicidir: “cehennemlik görmek isteyen, karşısında bir kimse ayakta dururken oturan kimseye baksın”. Bu konuda Salihleri örnek almalı, sahabenin ve din büyüklerinin hal ve hareketlerini öğrenmelidir.

Kibrin temelinde kişinin kendi değerini bilmemesi vardır. Kişi kendi değeri hakkında cahil olunca kibirlenir. Methedilmek ise insanın kendi değerini anlamasını güçleştirir. Bu kibir de Gazali'ye göre ancak zilletle kırılır. Kalbe ait bir hastalıktır ve ondan kurtulmak için gayret göstermelidir. Bunu yaparken de tedricilik uygulanmalıdır. Kişi de kendi nefsinin temizlemek istiyorsa bunu yenmek için azmetmeli ve bir cezayla nefsinin korkutmalıdır. Ancak bunu ihlal ettiğinde de mutlaka ceza yerine getirilmelidir. Yoksa hiçbir anlam ifade etmez.⁵⁵¹ Bir başka ayette, “yeryüzünde kibirlenerek yürüme. Şüphesiz ki sen ne yeri delebilir ne de boyca dağlara ulaşabilirsin”⁵⁵² denilmiştir. Bu ayetten de görüldüğü üzere insan, alçakgönüllü olmalı, akıbetini düşünmeli, gereksiz bir zevk ve sevinç ile kibirli bir vaziyet alarak gezip durmamalıdır.

Bir başka ayette ise “yürüyüşünde tabi ol, sesini kıs şüphesiz ki seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir”⁵⁵³ buyrulmuştur. Yürüyüş de dengeli olunması, yolda giderken ne çok süratli ve ne de pek ağır yürünmemesi, ne hafiflik ne de gururlu bir vaziyet takınılmaması emrediliyor. Allah, insanlara burada psikolojik büyük bir ders vermektedir. İnsan olarak yaşamında utanacağı şeyler yapmamasını emrederken “eşek sesinin çirkinliğinden” bahsederken bağıra çağıra konuşarak insanları rahatsız etmenin ne derece kötü bir alışkanlık olduğunu beyan etmektedir.⁵⁵⁴

Buraya kadar yer alan kısımlarda da görüldüğü üzere, diğer ilahi dinlerde yer alan emir ve yasaklar, İslamiyet'te de yer almıştır. Bunlara riayet eden kişilerin de

⁵⁵⁰ Muhasibi, a.g.e., C.II, s.410, 416; Maverdi, a.g.e., s.338.

⁵⁵¹ Gazali, **İbadetin Sırları ve Ameli Helak Eden Hastalıkların Tedavisi (İhya-u Ulumud-Din'in Açıklamalı Özeti)**, Çev: Abdullah Aydın, Nesil Matb., İstanbul 2004;s.129; H.Emin Sert, a.g.e., s. 262; Geniş bilgi için bkz. Toshihiko İzutsu, **Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, s.193-205

⁵⁵² İsrâ, 17/37; Nahl, 16/23.

⁵⁵³ Lokman, 31/19.

⁵⁵⁴ Haluk Cemil Tanju, **Uzay Çağında İnanç, Kuran ve Mistisizm**, T.D.V. İslami Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1986, s.140.

Allah'ın arzu ettiği bir insan modeli olacağı anlaşılmaktadır. Kur'an'da yer alan emirler dikkate alındığında, Allah'ın ve Peygamberinin hakkına riayet eden, ibadetlerini en güzel Şekilde yerine getirmeye çalışan, aile fertlerine ve toplumdaki diğer kişilerle ilişkilerine dikkat eden, onları kırmamaya gayret eden, yoksulu ve yetimi gözetten, alçakgönüllü, adil, merhametli, affedici, sabırlı ve azimli olan, takva sahibi, edepli, cömert, doğru sözlü, ahde vefa gösteren, ahdine vefalı, israfa kaçmayan, yalan söylemeyen, gıybet etmeyen, içki, kumar, riyakarlık ve hasetten uzak duran, adam öldürmeyen, zinaya götürücü yollardan dahi geri duran, kibir, kin, öfke gibi davranışlara yaklaşmayan, Allah'ın tüm yasaklarından uzaklaşıp O'nun sevdiği filleri yapmayan çalışan, sevgi, merhamet vb. pek çok güzel davranışı uygulamaya çalışan ideal bir insan modeli karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

İnsan, dünya hayatını idare edebilme kapasitesi taşıyan bir varlıktır. Ancak insanlar, Allah tarafından kendilerine verilen bu özellikler konusunda çoğu zaman bilinçsiz hareket ederler. İnsanlar, yüksek derecelere çıkacak özelliklere sahipken bu nimetlerin farkına varmazlarsa, aynı zamanda en aşağı dereceye de düşecek bir yapıdadır. İnsan, kendisinde bulunan birbirine zıt özellikleri olumlu yöne çevirebildiği oranda olgunlaşma konusunda mesafe kat eder. Allah, insanı her yönüyle iyi bildiğinden hangi durumlarda yardıma ihtiyacı olacağını da bilmektedir. Gerçekten de insan, bu özelliklerinden dolayı çeşitli dönemlerde hatalar yapmış, bu yüzden de yanlışla düşüldüğü her dönemde Allah, ilahi emirlerle insanları desteklemiş, doğruluktan ayrılmamasını sağlamıştır. İlahi kaynaklı dinlerde uygulamada farklılıklar olsa da öz itibarıyla benzeşen ifadeler rastlamak mümkündür. Bu konu, Mukaddes Kitaplarda insanla alakalı olarak yapılan araştırmamız sırasında da ortaya çıkmıştır.

Yahudiliğin Kutsal kitabı Tevrat'ta, insanlardan beklenen ideal davranışlar vurgulanmıştır. Mesela; tevhit anlayışı bunlardan biridir. Aslında bu emir, ilahi dinlerin gönderiliş gayesidir. Bunun yanında adalet ve doğrulukla ilgili emirler, tövbe, iyiliği emretmek, anne babaya itaat edilmesinin gerekliliği, ölçü-tartıya ve emanete riayet, evlilik ve boşanma ile ilgili tavsiyeler, yabancı hukukuna saygı göstermek, yoksullara yardım edilmesi, dua, oruç, hac, kurban, zekât, sadaka vermek gibi ibadetlerin yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca insan için; sihrin yasak oluşu, faiz ve hilenin haram kılınması, zinanın çirkin bir fiil kabul edilmesi, adam öldürmenin yasak olması, hayvanın kanının içilmemesi, yalan söylemek, hırsızlık, Tanrı adına yalan yere yemin edilmemesi gibi emirler yer almakta ve insan oğlunun tüm yaşamını daha huzurlu ve güvenli geçirmesi için bunlara uygun bir yaşam sürmeleri sık sık ifade edilmektedir.

Yeni Ahit'i bu konuda incelediğimizde de benzer ifadeler rastlanmıştır. İnsan için, adil olmak, affetmek, emanete riayet etmek, ana-babaya itaat, alçak gönüllülük, tüm yaşamı kuşatması istenen sevgi, tevekkül sahibi olmak, az ile yetinmesini bilmek, kanaatkâr olmak, biraz farklı olmakla birlikte evlilik ve boşanmayla alakalı emirler,

dua, hac, kurban, oruç, zekât, sadaka vb. ibadetler, komşu hakkına riayet etmek, iyiliği yer almaktadır. Bunun yanında insanların bazı davranışlardan da uzak kalınması gerektiği bildirilmiştir: Adam öldürmek, yalan yere Tanrı adına yemin etmek, riyakârlık, hırsızlık, zina etmek, öfke, kin, başkalarını yargılamak, hile yapmak gibi.

Yine Kur'an'ı da bu noktalardan incelediğimizde karşımıza detaylı ifadeler çıkmaktadır. İnançla ilgili konular, Kuran'da geniş şekilde yer almaktadır. Zira bu konu, insanların asla vazgeçemeyecekleri bir husustur. Yine Kuran'da, ibadete yalnızca Allah'ın layık olduğu vurgulanmış, meleklerle, peygamberlere ve indirilen kitaplara inanma emri verilmiştir. Namaz, zekât, hac, oruç gibi ibadetlerle alakalı esaslar belirlenmiş ve bunların, insanların hayatlarına getirdiği güzelliklere yer verilmiş, kısacası insanların, yaşam boyunca ihtiyaç duyacakları kurallar konmuştur. Bunun yanında helal-haram olan şeyler belirtilmiş, alışverişlerdeki prensipler üzerinde durulmuş, yetimler ve onların vasiler ile ilgili hükümler getirilmiş, evlilik, mehir, boşanma, nafaka gibi konular dile getirilmiştir. Yine bazı suçlar için cezalar açıklanmış, kasten adam öldürmedeki ceza, yol kesenlere verilecek cezalar, hırsızlık cezası, iffetli hanımlara zina iftirasında bulunan kişiye verilecek cezalar belirtilmiştir. İnsanların araları bozulduğunda gidecekleri yollar gösterilmiş, ailedeki problemlerle alakalı çözüm yolları sunulmuştur. Ayrıca akrabalara nasıl davranılacağı, kötülüğe iyilikle karşılık verilmesi gerektiği, affetmenin güzel bir davranış olduğu, doğruluğun gerekliliği, emanete saygılı olma, adalete teşvik, alçakgönüllü olma, kibir ve riyadan uzak durma, gıybet, lakap ve su-i zanda bulunmama, başkalarının evlerindeki gizlilik prensibine uyma, kadınların iffetlerine dikkat etmeleri ve burada yer veremediğimiz pek çok emir yer almaktadır. Kur'an'a göre, arzu edilen insan modeli olarak, tüm bu emirlere kusursuz şekilde itaat eden ve insanların da buna en güzel şekilde uymalarını sağlamaya çalışan Allah'ın elçisi Hz. Muhammed, yaşamıyla örnek olmuştur. Nitekim Hz. Ayşe'ye, Hz. Peygamberin ahlakı sorulduğunda da onun ahlakı "Kur'an ahlakıydı" cevabını vermiştir.

Görüldüğü üzere ilahi dinlerde ortak olan emirlerin sayısı oldukça fazladır. Ancak uygulama noktasında bir takım farklılıkların olduğu da bilinen bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADAM, Baki; *Yahudiliğin, Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı*, **Dinler Tarihi Araştırmaları I**, D.T.D.Yay., Ankara 1998,(Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara).
- ; *Yahudilikte Din Kavramı ve Din Anlayışı*, **Dinler Tarihi Araştırmaları II**, D.T.D.Yay., Ankara 2000,(Sempozyum: 20-21 Kasım 1998, Konya).
- AYHAN, Halis; **Din Eğitimi ve Öğretimi**, M.Ü.İ.F.V.Yay., 3.Baskı, İstanbul 1997.
- AKGÜL, Muhittin; **Kur'an, İnsan ve Toplum**, Işık Yay., 2.Baskı, İstanbul 2002.
- AKPINAR, Ali; **Kültür Dünyamızda Kuran Motifleri**, KitapKent Yay., Konya 2004.
- ARAŞKI, Abdul-Hadi; **İslam Gerçeği Ve İnsan**, Orjinal Adı: **Hülasatül Beyan Fi Hakikati'l İslam ve İnsaniyeti'l İnsan**, (Çev: Mustafa Bilgen), Kültür Yayın Birliği, İstanbul 2001.
- ARSLAN, Ali; **Büyük Kur'an Tefsiri**, C.IX, Arslan Yay., İstanbul ts.
- ARVASI, S. Ahmed; **İnsan ve İnsan Ötesi**, Burak Yay., 4.Baskı,
- AY, M.Emin; **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 1996.
- AYDIN, Mehmet; **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, T.D.V.Yay., Ankara 1995.
- ; **Tanrı- Ahlak İlişkisi**, T.D.V.Yay., Ankara 1991.
- AYHAN, Halis; **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yay., İstanbul 1997.
- BEŞOĞUL, İnci; **Çocuk Bakımı ve Terbiyesi**, İpek Yay., 9.Baskı, İstanbul 1974.
- BEYTUR, M. Bahri; **Mesnevi Gözüyle Mevlana**, Kırk Ambar Kitaplığı, İstanbul 2001.
- BİANCHI, Ugo; **Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri**, (Çev: Mustafa Ünal), Kayseri 1999.
- BİLMEN,Ö. Nasuhi; **Büyük İslam İlmihali**, (Çev: Ali Fikri Yavuz), İstanbul ts.
- BOLAY, Süleyman Hayri; **Kur'an'da İnsan**, T.D.V.Yay., 7.Baskı, Ankara 2000.

- BOWLBY, John; **Çocukları Anlamak**, (Çev: Ahmet Yazıcı), Gerdeç Yay., 2. Baskı, İstanbul 1999.
- BULADI, Kerim; **Peygamber Gibi Yaşamak**, Kayıhan Yay., İstanbul 2005.
- CANAN, İbrahim; **Hz. İbrahim'den Mesajlar**, Işık Yay., İstanbul 2004.
- ; **Hz.Peygamberin Sünnetinde Terbiye**, İstanbul 1982.
- ; **Kütüb-ü Sitte Hadis Ansiklopedisi**, C.X, Akçağ Yay., İstanbul ts.,
- CHALLAYE, Felicien; **Dinler Tarihi**, (Çev: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yay. 4.Baskı, İstanbul 1998.
- CİLACI, Osman; “*Dua Mad.* ”, **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, T.D.V.Yay., İstanbul 1994.
- ; **İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban**, Akyol Neşriyat, İzmir 1980.
- CÜCELOĞLU, Doğan; **İçimizdeki Çocuk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- ÇAĞRICI, Mustafa; **İslam Düşüncesinde Ahlak**, M.Ü.İ.F.V.Yay., İstanbul 1989.
- ÇELEBİ, Ahmet; **Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik**, (Çev: Ahmet M. Büyükçınar,Ö. Harman), Kalem Yay., İstanbul 1978.
- ÇELİK, Celaleddin; **Kuran'da Toplumsal Değişim**, İnsan Yay., İstanbul 1996.
- DE VAUX, Ronald; **Yahudilikte Aile**, (Çev: Ahmet Güç), Arasta Yay., Bursa 2003.
- EBU ZEHRE, Muhammed; **Hristiyanlık Üzerine Konferanslar**, (Çev: Akif Nuri), Fikir Yay., İstanbul 1978.
- ELİADE, Mircea; **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (Çev: Ali Berktaş), Kabalıcı Yay., İstanbul 2003.
- EMMETT, Rita; **Sorumluluklarını Geciktiren Çocuklar**, (Çev: Tuğba Şahin), Kariyer Yay., İstanbul 2003.
- ERBAŞ, Ali; **Hristiyanlıkta İbadet**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2003.
- EREN, Şadi; **Kalp Ülkesi**, Nesil Yay., İstanbul 2005.
- ERGÜN, Mustafa; **İnsan ve Eğitimi** (Mevlana üzerine Bir Deneme), Ocak Yay., Ankara 1993.
- ERTUĞRUL, Halit; **Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi**, Nesil Yay., İstanbul 2000.

- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı; **Marifetname**, (Çev: Durali Yılmaz), Çelik Yay., İstanbul 1981.
- FAZLUR-RAHMAN; **İslam ve Çağdaşlık**, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999.
- GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed Bin Muhammed Bin Ahmed Et-Tusi, **Kimya-yı Saadet**, (Çev: Ali Arslan), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2004.
- ; **İhya-u Ulumud-Din**, C.I, (Çev: A. Fikri Yavuz), İpek Yay., İstanbul 2002.
- ; **Ölüm ve Sonrası**, (Çev: A. Fikri Yavuz), Vural Yay., İstanbul ts.
- ; **İbadetin Sırları ve Ameli Helak Eden Hastalıkların Tedavisi** (İhya-u Ulumud-Din'in Açıklamalı Özeti, Çev: Abdullah Aydın), Nesil Matb.İstanbul 2004.
- GÜÇ, Ahmet; **Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- GÜNGÖR, Mevlüt "*Kuran'da Hz. Peygambere Sevgi ve Saygı*", **Diyanet İlmi Dergi Hz. Muhammed Özel Sayı**, D.İ.B.Yay., Ankara 2003.
- ; "*Kur'an'da Hz.Lokman'ın Şahsiyeti*", **Kur'an Araştırmaları I**, Ankara 1995.
- HAMİDULLAH, Muhammed; **İslam'a Giriş**, (Çev: Cemal Aydın), Ankara 2004.
- HÖKELEKLİ, Hayati; **Din Psikolojisi**, T.D.V.Yay., Ankara 1998.
- HEKİMOĞLU İSMAİL; **Kalbin Ayağıyla Yürümek**, Timaş Yay, İstanbul 2004.
- İNCİL**, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2000.
- İZUTSU, Toshihiko; **Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, Pınar Yay., İstanbul ts.
- ; **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (Çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1963.
- JOMIER J.; **Tevrat, İncil ve Kur'an**, (Çev: Sakib Yıldız) Dergah Yay.,İstanbul 1980.
- KAHRAMAN, Ahmet, **Mukayeseli Dinler Tarihi**, Marifet Yay., İstanbul 1993.
- KANDEMİR, M.Yaşar; **Peygamberin Sevdığı Müslüman**, Morötesi Yay., İstanbul 2004.

- KARAMAN, Hayrettin ve ark. (komisyon), **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali**, T.D.V.Yay., Ankara 2000.
- KARAGÖZ, İsmail; **Kur'an'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan**, Çelik Yay., İstanbul 1996.
- KATAR, Mehmet; **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Töre Yay., Ankara 1997.
- KAYA, Yalçın; **Hıristiyanlık ve Felsefesi**, Tıglat Matb., İstanbul 2000.
- KESKİN, Yusuf Ziya; **Nebevi Hoşgörü**, Timaş Yay., İstanbul 1997.
- KESLER, M. Fatih, **Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanlar**, T.D.V.Yay., Ankara 2001.
- KILIÇ, Recep; **Hz. Peygamberin Hayatında Davranış Modelleri**, T.D.V.Yay., Ankara 1998.
- ; **İnsan ve Ahlak**, T.D.V.Yay., Ankara 1995.
- KUTSAL KİTAP(Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2003.
- KÖKSAL, M.Asım; **Dini ve Ahlaki Sohbetler III**, T.D.V.Yay., Ankara 2001.
- KUZGUN, Şaban; **Hazar ve Karay Türkleri**, Alç Matbaa, 2.Baskı, Ankara 1993.
- MARAŞLI, Ahmet; **Kur'an'ın Diziliş Mucizesi**, Bilge Yay., İstanbul 2004.
- MAVERDİ, Ebu'l- Hasan; **Din ve Dünya Edebi**, (Çev: Abidin Sönmez, Selahattin Kıp), Bahar Yay., İstanbul 1978.
- MILNE, Bruce; **Tanrı Öğretisi**, (Çev: Levent Kınran), Yeni Yaşam Yay., İstanbul 1995.
- MUHASİBİ; **Er-Riaye, Kalp Hayatı**, (Çev:Abdulahkim Yüce), Işık Yay., İstanbul 2002.
- NECATİ, M. Osman; **Kur'an ve Psikoloji**, Fecr Yay., Ankara 1998.
- NEVEVİ; **Riyaz'üz Salihin**, C.I, (Çev: İhsan Özkes), Merve Yay., İstanbul 1998.
- ORVİN, George; **Ergenlik Çağındaki Çocuğunuzu Anlamanın Yolları** (Çev: Ayşe Gören), Hyb. Yay., Ankara 1997.

- ÖCAL, Mustafa; **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri**, Düşünce Yay., 2. Baskı, İstanbul 2004.
- ÖNKAL, Ahmet; **Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu**, Esra Yay., 14.Baskı, İstanbul 1999.
- ÖZ, İlkim; **Anne Baba Olma Sanatı**, Alfa Yay., 4.Baskı, İstanbul 2005.
- ÖZDEN, Zülfikar; **Aile Sorunlarına Çözüm Önerileri**, Hayat Yay., İstanbul 2004.
- ÖZEN, Adem; **Yahudilikte İbadet**, Ay Işığı Kitapları., İstanbul 2001.
- ÖZTÜRK, Muammer; N. Seyhan; **Hususi Bir Açından İman Esasları**, Rehber Yay., İstanbul 2005.
- ÖZTÜRK, Recep; **Kur'an Penceresinden İnsan ve Mutluluk Yolları**, Bayrak Matb., 2. Baskı, İstanbul 2004.
- PAÇACI, Mehmet; **Kutsal Kitaplarda Ölüm Ötesi**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
- SAĞLAM, İsmail; **Çocuk ve İbadet**, 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma, Düşünce Kitabevi Yay., Bursa 2003.
- SALZMANN, C. Gotthilf; **Çocuğunuzu Yanlış Eğitiyorsunuz**, (Çev: M. Cahit Gündoğdu), Hayat Yay., İstanbul 1999.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2002.
- ; **Din Fenomenoloji**, Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, Isparta 2002.
- SENİH, Safvet; **İbadetlerin Getirdikleri**, Nil Yay., 15.Baskı, İzmir 2001.
- SERT, H.Emin; **Kuran'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yay., İstanbul 2004.
- SEYYİD KUTUB, **Fizilal-i Kur'an**, C.II, (Çev: İ. Hakkı Şengüler), Hikmet Yay., İstanbul 1971.
- SHAHAK, Israil; **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, Çev:Ahmet Emin Dağ, Anka Yay., 2.Baskı, İstanbul 2002.
- SHARPE, Eric; **Dinler tarihinde 50 Anahtar Kavram**, (Çev: Ahmet Güç), Arasta Yay., Bursa 2000.

SOYSALDI, H. Mehmet; **Kur'an-ı Kerim'de Dua**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996.

ŞENTÜRK, Habil; **Din Psikolojisi**, Esra Yay., Konya 1991.

TABERİ, İbn Cerir; **Taberi Tefsiri**, C.III, Ümit Yay., İstanbul 1995.

TANJU, Haluk Cemil; **Uzay Çağında İnanç, Kuran ve Mistisizm**, T.D.V.İslami Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1986.

TİLLCH, Paul; **İmanın Dinamikleri**, (Çev: Fahrullah Terkan, Salih Özer) Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

TÜMER, Günay, A. Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., 2.Baskı, Ankara 1993.

-----; **Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini**, D.İ.B.Yay., Ankara 1991.

ÜNAL, Asife; "*Hıristiyanlıkta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış*", **Dinler Tarihi Araştırmaları III, Hıristiyanlık Dünü, Bugünü, ve Geleceği**, Başer Basım Yay., Ankara 2002,(sempozyum 09-10 haziran 2001,Ankara)

-----; **Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslam'da Evlilik**, Kültür Bakanlığı Kültür Yay., Ankara 1998.

WATT, W. Montgomery; **İslam Nedir**, Birleşik Yay., İstanbul 1993.

-----; **Kur'an'a Giriş**, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

WEİSS, Lynn; **Çocuğumu Nasıl Anlarım**, (Çev: Sinan Köseoğlu), Beyaz Yay., İstanbul 1998.

YAKIT, İsmail; **Kur'an'ı Anlamak**, Ötüken Yay., İstanbul 2003.

-----, İslam'ı Anlamak, Ötüken Yay., İstanbul 2005.

YAPICI, Asım; **İslam'da Tövbe ve Dini Yaşamdaki Rolü**, Beyan Yay., İstanbul 1997.

YAVUZER, Haluk; **Ana Baba ve Çocuk**, Remzi Kitabevi, 12.baskı, İstanbul 1999.

YAZGAN, Turan; **Sosyal Güvenlik Açısından Zekat**, T.VD.V.Yay., Ankara 1995.

YAZIR, M.Hamdi; **Dini Kur'an Hak Dili**, C.III, (Çev: İsmail Karaçam vb.), Azim Dağıtım, İstanbul ts.

YILDIRIM, Suat; **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, D.İ.B.Yay., Ankara 1998.

- YILMAZ, Hüseyin; **Din Eğitimi ve Sosyal Barış**, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- YILMAZ, Ömer; **Din ve Mutluluk**, T.D.V.Yay., 3. Baskı, Ankara 2004.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay; **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür Yay., 23.Baskı, İstanbul 1998.
- ; **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, Özgür Yay., İstanbul 2000.
- ; **Çocuk ve Suç**, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul 2001.
- YÜCELER, Feridun Yılmaz; **Beyaz Sabır**, Alperen Yay., Ankara 2003.
- ZAHRANİ, Ahmed B.Abdillah; **Örneklerle Konulu Tefsir**, (Çev: M.Fatih Kesler), Akçağ Yay., Ankara 2002.
- ZİGLAR, Zig; **Olumsuz Bir Dünyada Olumlu Çocuklar Yetiştirmek**, (Çev: E. Özlem Suer), Beyaz Yay., İstanbul 1998.